STANJE REDODRŽAVE

BOSNE SREBRENE

POSLJE PADA KRALJESTVA BOSANSKOGA
PAK DO OKUPACIJE:

U ČETIRI VIEKA.

NAPISAO

FRA MARTIN NEDIĆ, TOLIŠANIN,
IZSLUŽENI DEFINITUR I PROVINCIJAL ISTE REDODRŽAVE.

Fortuna, 2011.

STANJE REDODRŽAVE

BOSNE SREBRENE

POSLJE PADA KRALJESTVA BOSANSKOGA
PAK DO OKUPACIJE:

U ČETIRI VIEKA.

NAPISAO

FRA MARTIN NEDIĆ, TOLIŠANIN,
IZSLUŽENI DEFINITUR I PROVINCIJAL ISTE REDODRŽAVE.

DJAKOVO.
TISAK BISKUPIJSKE TISKARE.

Fra Martin Nedić
Stanje redodržave Bosne Srebrene
Pretisak 1. izdanja

Biblioteka Hrvatska rara

Izdavač
Fortuna d.o.o.
10434 Strmec Samoborski, Ulica javora 14
http://www.antikvarijat-biblos.hr
e-mail: antiquariat.biblos@globalnet.hr
tel: 01/4816574

Za nakladnika
Daniel Glavan

Urednik
Marko Karamatić

Grafička obrada i priprema
Melania Marjanović

Tisak
Hitra produkcija knjiga

Zagreb, srpanj 2011.

Knjiga je tiskana uz pomoć novčane potpore Ministarstva kulture Republike Hrvatske

ISBN 978-953-7704-07-0

CIP zapis dostupan u računalnome katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 773921

CIENJENI ŠTIOČE!

Da zasviedočim harnost napram Redodržavi u kojoj evo skoro šestdeset godinâ živim, i kojom sam, premda malovriedan, njegda upravljao, njezino „Stanje“ već prija njekoliko godinâ nacrtah te ga u „*Glasniku biskupije bosanske i sriemske*“ priobćivah. Buduć pako da je tekuća godina *trideseta* od kako sam njezinim *Redodržavnikom* bio postao, sve što sam u „*Glasniku*“ priobćivao, sakupih u jedno, objelodanih i tebi ga šaljem, ne toliko da se njegovim čitanjem nasladjuješ, koliko više, da spoznaš rad, patnje, muke, strahovanje, globe i progonstva, koja su Franjevci bosanski podnieli sve od pada kraljestva bosanskoga pak do okupacije, prija šest godinâ provedene.

Namjera je moja čista: štogod doprinieti k poznavanju sudbine, koja je Bosnu i njezine žitelje za četiri vieka i petnajest godinâ trla. Nadam se stoga, da ćeš se ti, cienjeni štioče! ovim mojim dielcem rado zabavljati.

U *Tolisi*, dana 9. rujna 1884.

FRA MARTIN NEDIĆ,
Tolišanin.

Stanje Redodržave Bosne Srebrene.

za carevanja Sultana: Mehmeda II., Bajazeta II., Selı ma I. i Sulejmana II.

VIEK PRVI.

(god. 1463.—1566.)

Kad bi se htjelo opisati sve što su Franjevci bosanski od početka svojega reda pak do danas u Bosni i drugih obližjih pokrajina na korist vjere katoličke uradili, za to bi trebalo mnogo i vremena i truda. Ja to mimoilazim tim radje, što se jedna mladja sila toga posla latila te ga skoro kraju privela. Ja ću ovdje u kratko nacrtat samo njeke trudove, patnje, muke, globe i progonstva, što su jih Franjevci u Bosni za vjeru katoličku, brez koje nejma spasenja, pretrpili kroz četiri vieka, počam od samoga pada kraljestva bosanskoga pak do nazad šest godina, kad no je austro-magjarska vojska Bosnu i Hercegovinu okupirala.

U obće se misli: da, kad je dobitnik car Mehmed II. god. 1463. Bosnu osvojio, svuda je njegova bjesneća vojska samostane i crkve porušila i vatrom popalila, te mnoge svećenike i kršćane poubijala. Velim, da se tako u obće misli i drži, al da se ovo potvrdi, manjkaju izvor-

na svjedočanstva. Pače vidi se, kao da je car Mehmed II. bio zadovoljan s tiem, što je nesretnog kralja Stjepana Tomaševića po vojskovodji Mehmed paši pod gradom Ključem ulovljenog i pod Jajce dovedenog, kao roba u rukama imao. Zatim se diže izpod Jajca sa zarobljenim kraljem i više stotina bosanskih mladića, koje je kao nove vojnike u svoju vojsku sturao i odputi se u Hercegovinu, da nadbije i ulovi Hercega Stjepana. Kad ovo neizajde caru za rukom, razsrdi se i dade nesretnog Stjepana kralja bosanskog pogubit pod Blagajem, glavnim gradom ciele Hercegovine[1]). Poslje toga vrati se car s vojskom u Rumeliju. Iste godine u mjesecu listopadu pohiti Matija Korvin, kralj ugarski s vojskom pod Jajce i poče ga bit i, kao što piše spisatelj ljetopisa Franciscana (O. Luka Vadingus[2]), s pripomoću fratara osvoji Jajce. Pismena dakle svjedočanstva nema, da su godine 1463. samostani i crkve rušene, ili fratri ubijani.

[1]) Da je kralj Stjepan Tomašević bio pogubljen pod Blagajem, svjedoči suvremeni pisac Petar Ohmučević; koji je sastavio rodoslovje kraljeva srbskih i bosanskih, u kom rodoslovju azbukom bosanskom ovako piše: *Stjepan kralj sedmi, koga pogubi car pod Blagajem i uze mu gospodstvo.* Drugo je svjedočanstvo Maura Orbina, koji piše: *Re Stefano figlio di Re Stefano il Tomaso fu decapitato da Mahumet Bassa sotto Blagaj.* Ova svjedočanstva potvrdjuju, da je kralj Stjepan pogubljen pod Blagajem i to u Hercegovini, koji je bio priestolnicom Stjepana Hercega. Ono dakle što Jukić piše u „Prijatelju bosanskom“: da je rečeni kralj pogubljen pod Blagajem, koji je na utoku Japre u Sanu, jest gola izmišljotina Jukićeva. A budući da je Stjepan kralj pogubljen pod Blagajem u Hercegovini, ondje je i ukopan; dakle je i to gola izmišljotina onih, koji glasuju, da ima njekakov kraljev grob kod Jajca.

[2]) Annales min. tom IV

God. 1464., kao što povjestnica svjedoči[1]), stiže car Mehmed II. s mnogom vojskom pod Jajce i poče ga sa svih strana iz topova žestoko tući, nebi li ga osvojio. U zapisniku mrtvačkomu (necrologium) samostana sutiskog u Bosni najstarijeg čita se pod dnevom 11. svibnja god. 1464.: da su četvorica misnika pod Jajcem od Turaka krvnički mučena i pogubljena bila, pače u istom se zapisniku piše, da je za obsjednuća Jajca više redovnika poginulo. Medjutim doznav car Mehmed II. da Matija Korvin velikom silom žuri u pomoć gradu Jajcu, ostavi se ovog i povrati se s vojskom u nutarnjost Bosne i stigne u mjesto Milodraž, gdje mu se prikažu fratri, skojimi car pismeno ugovor sklopi, po kom ugovoru ostaju fratri u podpunoj slobodi štovanja svoje vjere. Kako oni, tako i njihove crkve i sve što posjeduju ostaje slobodno i prosto od svakog poreza i tereta. I da ovaj ugovor svi veziri, zapovjednici i državljani obsluže, car jih zaklinje Bogom, stvoriteljem neba i zemlje, velikim njegovim prorokom, sa četiri knjige, sa sto dvadeset hiljada proroka i sa sabljom, koju pripasuje, da obsluže, dokle fratri budu poslušni carskim zapoviedim. Ugovor je pisan mjeseca „majisa“ (svibnja) dne 28. god. hegjire 868. pos. I. 1464., a ne 1463.

Ja sam drugom prigodom pišući dokazao,[2]) da ugovor medju fratri i carem Mehmedom II.

[1]) Orbinus p. 370.

[2]) U „Obzoru.“

nije pisan god. 1463. dne 28. svibnja, jer do ovog dana rečene godine nit je car Bosnu bio osvojio, nit je itko iz Bosne pobjegao, a u ugovoru se očito veli: *i oni, koji se povrate, nek istu slobodu uživaju.* A kad se sravni dan i godina pogube redovnika pod Jajcem, s godinom i danom podpisanog ugovora, vidi se, da je ugovor učinjen i pisan god. 1464., a ne god. 1463., kao što mnogi još i danas drže.

God. 1481. car Mehmed II. umre a nastupi mu *Bajazet II.*, ovi osvoji svu Hercegovinu i razdieli Bosnu u tri sandžaka (zastavničtva) Bosne, Zvornika i Hercegovine. Zapovjednik svakog sandžaka zvao se je *beglerbeg.* Godine 1512. Bajazet umre, a njemu nastupi brat *Selim I.*, pa je carevao do mjeseca rujna godine 1520. Selima I. sliedio je *Sulejman II.* Kao što za carevanja njegovih sinova nema svjedočanstva, da su crkve i samostani rušeni, ili da su redovnici, ili kršćani bili progonjeni i ubijani.

S onim časom, u kom Sulejman II. za careva, osvanu crna zora kršćanstvu ne samo u Bosni, nego i u obližnjih državah i pokrajinah, kao Banatu, Slavoniji, Ugarskoj, Kranjskoj, nješto u Dalmaciji i Hrvatskoj, ovima se ima prilučiti i dio Bosne pram zapadu od Vrbasa pa dalje pram sjeveru od Žepča do Save, što nije Matija Korvin bio osvojio. Rekoh, da je sa carevanjem Sulejmanovim crna zora osvanula po kršćanstvo, jer kroz 46 godina svoga carevanja nigda nije pristajao svojimi ruljami pokupljenimi

iz Azije, Evrope i Afrike u kršćanske pokrajine provaljivati i sve što je kršćansko harat. Tâ zla nepočinu možda toliko sam Sulejman II. koliko njegovi siloviti vojskovodje, medju kojimi je ponajpoglavitiji bio Chosrev beg, zapovjednik Bosne pod imenom beglerbega.

Prije svega Sulejman II. god. 1521. ote Magjarom Biograd i Šabac u Srbiji. God. 1522. pojavi se u Bosni grdni zmaj razvaljenih ralja, da proguta sve što kršćansko ime nosi. Taj zmaj bio je Sulejmanov zet Chosrev beg, koji sagradi veličanstveni dvor i nazva ga turski: *seraj* (palača,) pa se od ovog prozva i cieli grad „Bosna seraj,“ bosanska palača, ili dvor, a ponašeno izajde ime „Sarajevo.“ Danas se nezna, ima li kakovih ostanaka „seraja“, ili nema. Chosrev sagradi i džamiju, koja je u cieloj Bosni najveća i zove se „begova džamija“, a toj džamiji poklonio je mnoge kršćanom otete zemlje, koje se zovu „vakuf“ — dobra džamijska. Isti Chosrev na prevaru domami kršćansku gospodu, obećavajuć, da će sve ono, što jim je ostavljeno kô svojina od Mehmeda II., potvrdit. . Al nut' vjere turske! Istom što se je gospode kršćanske dočepao, izsječe od njih sve one, koji nehćedoše vjeru Muhamedovu primiti. Koji se poturčiše, njeki zabaciše obiteljsko ime, a njeki ga zadržaše, kao Zlatarević, Sokolović, Predoević, Vojnić, Kulinović. Pa su vremenom od ovijuh obitelji njeki postali paše i to od Sokolovića bio Mustafa, Hasan i Ibrahim paša; Predoević Ha-

san p., god. 1591.; Vojnić Mehmed p.; Kulinović Salih p.; ovoga na carsku zapovjed zadavi vezir Abdulah god. 1722. u Travniku. Ovdje imenovani paše bili su u Bosni zapovjednici. Jesu li ova gospoda, prije nego se poturčiše, bila sljedbenici zapadne, ili iztočne crkve, ili Bogomili, to je mučno razbistrit. Osim gospode naćera Chosrev beg ciela sela, pa i okružja, da se izturče; tko nehćede, izgubi imanje, pa i glavu, ako neuteče. Mnogi uskočiše u obližnja, pod vladom mletačkom stojeća mjesta, onda se i zarodi ime „*uskok*“. Krv na oku Chosrev begu bijahu redovnici sv. Franje i njihovi samostani i crkve, radi toga odredi kleti krvnik ne samo progonit, no ako je moguće sasvim izkorienit fratre u Bosni. Desetoricu od njih dovuče u Sarajevo, te najprije milom pokuša, nebi li jih sklonuo, da poprime vjeru Muhamedovu, al kad vidje da nemože s milom, udari jih na muke i onda jih pogubi dne 9. srpnja g. 1523. Iste godine oplieniše i zapališe samostan u Zvorniku.

God. 1524. odluči isti Chosrev beg osvojiti Jajce. U to ime pozva u pomoć srbskog Bali bega i Sinan pašu od Bitolja u Macedoniji, s kojimi ujediniv se, sakupiše vojsku od 20000 momaka. Ovi bijahu najviše novi vojnici. S ovom silom obkoli Jajce i poče ga biti. U gradu zapoviedao Petar Keglević; ovomu je bio kralj Ludovik II. poslao u pomoć Ivana Karlovića, Franju Baćania, Krstu Frankopana, Ivana Zrinjskog i Krušića. Žestok se bio boj zametnuo,

kršćani nadbiju, jedva turski zapovjednici izmaknu, medju njima se Chosrev beg bio mamom pomamio, udarajuć se u prsa vapio osvetu do zgode; u toj pomami poruši samostan u Sutiskoj, Fojnici, Kreševu i Visokom.

God. 1525. bijaše po svoj prilici beglerbegom Hasan paša, jer je Chosrev otišao uz cara Sulejmana II. na Muhačko polje (god. 1526.) Al godine 1527: po treći put zadobi zapovjedničtvo nad Bosnom Chosrev beg, sjediniv se sa Mehmed begom srbskim, pokupi čopore haramija, udari na Jajce i osvoji ga. Tog vremena pade Turkom u šake i Banjaluka i druga mjesta od Vrbasa prama zapadu. Na sjevernoj su strani Bosne osvojili Tešanj, Soko i Srebrenik i vas prostor Posavine do Save. Nemilice su ovi zlikovci i sada kršćanstvo progonili; u Konjicu umoriše dvanaest redovnika, oplieniše i porušiše samostan, koji se više neobnovi; to se zbilo g. 1534.

Bježeći od turskog progonstva biskup Blaž Kovačić, rodom iz Kreševa, udari na valovitu Drinu i u njoj se utopi god. 1537. dne 9. prosinca. God. 1552. dne 20. prosinca u neznatnom mjestu ubiše Turci bosanskoga biskupa Tomu Skoreović iz Teševa kod Sutiske.[1])

Kao što su njegda biskupi bosanski bježeći

---

[1]) God. 1821. kad sam bio dječačić od jedanaest godina, kazivao mi moj učitelj g. Stjepan Marjanović ovo: Njegdašnji Toma Skoroević odnio je krunu iz Sutiske u Beč, kojom je njegda krunjen prvi kralj bosanski Tvrtko Kotromanović, pa doznav Turci, ubiju ga. Ima li ovo kazivanje kakov temelj, neznam ni sam.

od progonstva Bogomila u Djakovu, u samostanu utočišće tražili, tako su, kad je god. 1526. dne 29. kolovoza biskup Juraj Pališna poginuo i Djakovo sa Slavonijom pod robstvo tursko palo, tako su, velim biskupi bosanski iz Djakova natrag u Bosnu pobjegli, uzdavajuć se, da će ondje u zabitnih samostanih mirnije i sigurnije živit; al mnogi se u nadi prevariše. Ovdje mi je spomenut, što se čita u mrtvačkoj knjigi samostana sutješkog: God. 1548. dne 2. svibnja u Gornjim Solima izprobadav krvoločni Turci jatagani o. Petra iz istoga mjesta, umoriše ga gorkom smrću. A god. 1556. u Rami dne 21. travnja iz zlobe prama vjeri kršćanskoj, zapališe biesni Turci samostan i pogubiše šestoricu redovnika mučenika, koji imaju spomenik s oviem pismom: „*Jam justificati in coelis, quamuis corpora eorum jacent in terris.*“ U istoj grobnici bje nadjen i kamen s pismom: J. N. R. J. 4. JNAR. (valjda 4. januarii) C. A. MDLVI. Na istom kamenu ima i bosanskih slova, al se je samo ovo moglo proštit: „AIITOEεз. 85, (³c.“

Rekao sam gori, možda ova krvna progonstva kršćana i redovnika nisu voljom Sulejmanovom učinjena van svojevoljom i zlobom njegovih paša, poimence Chosrev bega, pa i drugih zapovjednika, a osobito poturica domorodaca. A jer caru nepodmećem ova progonstva već baš njegovim zapovjednikom, svaki će uvidit, kad pročita sliedeće: „kad su fratri od cara potražili zaštitu proti carinaru imenom Marinu, ime

mu kaže da je bio kršćanin, možda Dubrovčanin ili Arbanas, možda je kao zakupnik — počeo izgonit carinu (gjumruk) i od fratara; saslušavši car tužbu duhovnika, izdade ferman, koji u prevodu ovako glasi:

„Sjajni Ferman upravljen na begove sandžaka Bosne, Hercegovine i Zvornika, i sve kadije, koji se nalaze u istih sandžaci. Kad primite ovaj sjajni, carski ferman, znajte, da su kršćanski duhovnici (ruhbani[1]) u rečenih sandžaci stanujući na prag vrata mojih (porta, vlada) poslav čovjeka, ovo javili: Budući da mi zemlju ne obradjujemo, nego iz milostinje živimo, to smo po starih odredbah od harača i svih drugih daća prosti i iznimljeni. Uzprkos tomu, evo sada njeki dolazeći na nas meću različite daće. Budući su me dakle ponizno zamolili spomenuti redovnici, da ukinem ova nasilja, oviem zapoviedam, kad vam stigne ova zapovied, da ju dobro promotrite, i kako su dosad od svih daća slobodni bili, tako i odsad od njih ništa neiziskujte. Još su i ovo redovnici u svojoj molbi iztaknuli: Zapovjednici na skelah i drugih prelazih držeći nas za arnautske svećenike i nevjerujući, da smo različiti od arnautskih svećenika, brodarinu i carinu od nas iziskuju. Rad ovoga se potužismo serajskom kadiji i na sudu smo vodili njeku parbu s njekim Marinom carinarom i rečenomu Marinu bje naloženo od kadije, da

[1]) Ruh arapski: duh, ban perzijski: čuvar; dakle Ruhban, čuvar duha, duhovnik.

dovoljne razloge navede, kojimi će posvjedočit, da smo zaista arnautski svećenici, al kad to nemože učinit, bili smo mi na zakletvu naćerani, te zbilja se zaklesmo i tako se naša uzgona pred kadijom svrši; medjutiem se od nas još i sad prevozarina i carina traži. I jer su od mene zamolili, da se ova nasilja dokinu, i ferman potražili, oviem zapoviedam: buduć da ovi redovnici nespadaju na one, koji moraju carinu i brodarinu plaćat, nek se pod tiem imenom ništa od njih neište. A što je dosad uzeto ima se povratiti. Neposlušni nek se zaslužnom pedepsom kazne, a ferman ovi nek se rečenim redovnikom povrati. Tako znajte i zlamenju mojem carskom viernost i posluh učinite. Pisano dne 20. gjemazülevel god. hegj. 826.“ (p. I. oko godine 1524.)

Od onog vremena, kad je car Sulejman II. svu silu uložio, da svoje carstvo prama zapadu razprostrani, svidjelo se grčkim patrijarhom grčku vjeru razširiti donle, dokle britka sablja turska dopire. Da ovo postignu, stadoše najprije u Bosni silovati fratre, da jim godišnji danak plaćaju, kao što plaćaju i hrišćanski popovi, a kad bi fratre nasilili na plaćanje danka, prisilili bi i katolike. Da je ovo patriarhom pošlo za rukom kô što nije, tad bi oni i fratre i katolike naćerali, da prigrle grčku vjeru. Da se fratri oslobode ove napasti, upraviše molbu na visoku tursku vladu i car Sulejman II. izdade ferman i upravi ga na Mahmud pašu i kadiju sarajskog. Ovaj ferman u prevodu ovako glasi:

„Poslje kako primite ovaj ferman, znajte, da je sudac sarajski visokoj i premožnoj vladi mojoj poslao pismo, koje ovo sadržaje: „Duhovnici crkve kreševske i fojničke došav na sud prikazaše, da oni dosad nisu nikom nikakvih danaka morali plaćat, a sada grčki patriarhe i mitropolite i vladike nepravedno od njih plaće izgone.“ Ja dakle imajući obzir na pismo vladi mojoj prikazano i na spomenute duhovnike, zapoviedam, da se odsada patriarhe, ili metropolite grčki, ili drugog kojeg obreda patriarhe ne usude nepravedne daće iziskivat, vavjek jih od toga odbijte i pometite, a koji nebi hćeli poslušati, zabilježite jih i meni prikažite. To znajte i zlamenju carskom viernost izkažite.“ Pisano mjeseca gjemarül, god. hedj. 972. (p. I. 1560.)

Kazano je, da su god. 1524. bjesneće rulje turske porušile samostan sutješki, fojnički, kreševski i visočki, al su jih pomnjivi redovnici s pomoćju prem sjeromašnih, al bogoljubnih kršćana opet obnovili i uz samostane crkve pogradili. Razumije se da su redovnici morali velike svote položit turskoj vladi i to samo zato, da dobiju dozvolu, da sagrade porušeni samostan i crkvu. Tako su sutješki redovnici za takvu dozvolu platili devet stotina mletačkih dukata, ter su sagradili samostan god. 1545., koga su Turci prije dvadeset godina bili porušili.

Od god. 1463. pa do god. 1556. na Bosni promienuli su se 33 beglerbega medju ovimi bila su tri poturčenjaka bosanska i svaki je bio

s naslovom „paše“ i to: Mehmed paša; ovoga sin Mustafa paša, koga dade car pod Biogradom pogubit, a treći je bio Hasan paša Sokolović, ovoga je Delalia dao smaknut. Posljednji je beglerbeg na Bosni bio Ferat. Godine 1575. posta Bosna od sandžaka „pašalukom“, a njezin beglerbeg Ferat posta pašom[1])

Od god. 1566. pa do god. 1687. promienulo se je osam cara, a za ovo se vrieme na Bosni izmienu do 72 paše. Medju ovimi bijahu trojica poturčena Bošnjaka, t. j. Predoević Hasan paša 1591., Sokolović Ibrahim paša i Vojnić Mehmed paša. Štije se[2]) da je bio i Hercegovac Murat paša, Maglajčanin Ibrahim paša, Mostaranin Smail paša, Travnjanin Bećir paša, Tešnjanin Ibrahim paša, još Ibrahim paša Hemibegović i njegov sin Hasan paša, obojica iz Djakova. A jesu li ovi bili od starih bosanskih porodica, koje su se izturčile, ili doseljenici u Bosnu, nezna se.

Kakovo je bilo stanje redovnika u Bosni za carevanja 8 careva i paševanja 72 paše, kazati ćemo, a u tom poslu osobito ćemo se obzirati na fermane, koje su redovnici u raznih svojih nezgodah od visoke vlade tražili i dobivali.

[1]) Kronika ilirska.
[2]) Kronika ilirska.

Stanje Redodržave Bosne Srebrene

za carevanja Sultana: Selima II., Murata III., Mehmeda III., Ahmeta I., Mustafe I., Osmana II., Murata IV., Ibrahima I., Mehmeda IV.

DRUGI VIEK.

(god. 1566.—1687.)

God. 1566. umre Sulejman II., a nasliedi ga sin *Selim II.* Kad ovaj zacareva, zaiskaše redovnici od njega ferman, koj jim car dade i upravi na begove Bosne, Hercegovine, Zvornika i Klisa. Sadržaj fermana jest ovaj:

„Svećenici, koji se nalaze u crkvah vaših pokrajina, poslavši čovjeka na moj dvor, prikazali su ferman, koj imaju od mog pokojnoga otca. U tom se fermanu oštro zabranjuje, da doklegod oni budu mirni i carskim zapovjedim poslušni i bune nebudu dizali, nitko ih nema uznemirivat, niti se smije miešati u njihove crkve i posjedovanje. Pa budué su prikazali i potvrdu ovog fermana, zapovjedam, da spomenuti i sve u ovom poslu dosad izdane fermane podpuno obslužite. I nitko nek se neusudi svećenikom uvredu koju nanieti. Ovako znajte i zlamenju carskom posluh izkažite.“ Pisano mjeseca muharema god. h. 975 (p. I. 1567.)

Za carevanja Selima II. opet patriarha grč-

ki nasrnu svećenike katotoličke izgoneć od njih godišnji danak. Da se ovo preprieči, izdade rečeni car ferman i upravi na bega od Klisa i kadiju fojničkog, i evo sadržaja fermanova:

„Kad primite ovi ferman, znajte, da je poklisar mletački, koji na mom sjajnom dvoru boravi, prikazao ovo: Pokazaoci ovog carskog fermana Ćiro i Pavo, svećenici latinskog obreda, neimajući nikakvog zemljišta, pa ni trgovinom se nebaveć, nego samotujući, bave se svetimi božjimi stvarmi, živući od milostinje, koju im puk daje po njihovom prljavom i potlačenom obredu i radi toga iznimljeni su od svake daće, ipak patriarhe i grčki metropolite suprot starom običaju njeke daće od njih izgone. Umoljen sam, da preprièčim ova nasrtanja; zapoviedam dakle, ako je istina prikazana, zabranite patriarhom i metropolitam grčkim, nek se neusudjuju slična nasilja učiniti. Ovako znajte . . . . Pisano mjeseca gjemazülachar god. h. 982.“ (p. I. 1573.).

U ovom fermanu nalazi se prvi put upisano ime „*Latin*“, a da ovo razbistrimo, posegnimo nješto iz daljega. U samostanu sutjeskom ima prepis, koj Turci, barem bosanski, zovu „svetčevom knjigom“, koju je Muhamed napisao. U naš jezik ista knjiga prevedena, evo što kaže: „Svi koji vjeru i zakon moj štuju na iztoku i zapadu, u Arabiji i Perziji, svi blizu i daleko stanujući, učeni i neuki nek znadu, da je knjigom ovom „*Nazarenom*“ vjerom zadata.

Kojgod ugovoru ovom i vjeri zadatoj suprot učini, meni se protivi i koji prepušća, ili zapovieda, da se njim nepravda koja učini, obećanju se i rieči božjoj protivi, pa srdžbu i prokletstvo njegovo zaslužuje. Ili sultan, ili drugi tko od viernih, ili koji svećenik, ili koji putnik u njihove crkve i mjesta samostana pribjegne, ja sam ovih mjesta čuvar i branitelj, mojoj vjeri i zaštiti ova su predana. Sve, koji nepravdu koju učine, ja ću od njih odbiti. I harač nek se od njih neiziskuje, nek se nenapastuju, nek im se ništa težko neučini. I kao što su sudci u svojih okružjih, tako su župnici u svojih župah starješine. I kad su u svojih samostanih, nek se u nje nitko nemieša. I putnici nek ovdje nedosadjuju. Crkve i kuće amo spadajuće nitko neka nekvari, pokućtvo i stečevine crkva nek se neupotrebe na gradjenje džamija i nijedan Musliman od tog ništa nek sebi neuzme. A kojigod od ovog što učini, neka istinito drži, da je rieči božje prekršio i da se je njegovu poslaniku protivio. Budué su oni svedjer na molitvi, nitko od njih harač, ili manju koju plaću neka neiziskuje. Ja njihove dugove pobirem, gdjegod budu, ili na moru, ili na zemlji, ja ih pod moju zaštitu primam. Odurni harač i desetine od njih nitko nek neizgoni. S njimi nitko nek nije dionik. I puk, koji mora harač plaćat, nek više od dvanaest drahma neplaća, ter svake godine nek se netovare težkimi daćami. Ako bi tko hotio napastovat ih, odbijte ga. S njimi nek se pri-

govara najtihim načinom, dapače se imadu požalit. Ako se koji Musliman s kršćankom oženi, dopušćeno joj je kod muža ostati i s njime živit, ali nek ide molit u crkvu po svom zakonu i nitko nek se slobodi vjere neprotivi. Kojigod bude radio proti ovim naredbam, neka zna, da je Boga i njegova proroka uvriedio. U gradjenju i popravljanju crkva nek ih nitko nepomete i do dana strašnog suda nek ih nitko nenapastuje. Ovo je pisao sin sluge božjeg, poslanik božji, vrhu koga nek je blagosov i spas! To jest Muhamed, koji je i najmanje stvari gornjim svjedočanstvom potvrdio."

„U istinu je ovaj izvor od najplemenitijeg i najvećeg sultana Muhameda učinjen i na njegovu visoku zapovjed od poglavice Muslimana Abi Taliba izpisan i poslje svih izravnanih uzgona predan je, da ne samo kaludjerom na Sionu stanujućim, nego svim kao jamac zadate vjere služi.

Izpisana iz mjesaca rebülachar dne 4. god. h. 1044. (pos. I god. 1635.) Svjedoci su ovi: Ali sin Abi Taliba, Abubekir sin Abichahum, Omer sin Atabra, Osman sin Refama Abul Sidreda, Abdulah sin Mesuda, Abbas sin Abdul Mutlib, Fejzül sin Abbasa, Zeber sin Avanin, Said sin Maaz. Bog se svim smilovao!"

Izvor ovoga prepisa nalazi se u Carigradu i izvadjen je mjeseca rebülachar god. h. 1044. (p. I. 1635.). Knjiga svetčeva sadržaje ugovor ili pogodbu, koju je Muhamed učinio sa duhovnici (monachi) kršćanskimi stanujućimi na planini Sion.[1]) U toj se knjizi kršćanski duhovnici nazivlju „*Nazareni*", ili duhovnici „*nazarenski.*" Dakle su se kršćani u vrieme Muhamedovo običajno u onih stranah zvali „*Nazareni.*" Kad su vremenom Turci iz Azije prešli u Europu, bijahu im kršćani poznati pod imenom „*Nazarena.*" Vremenom kad grčke patriarhe izprvice muče, a kašnje javno pomoći turske vlade počeše silit sljedbenike rimske crkve, da prigrle grčku sljedbu, tada se tomu žestoko oprieše fratri i puk katolički, kako to fermani svjedoče. Kad su ove vjerske parbe stigle i pred sud turske vlade, pitala je ova i jedne i druge i svake napose: „koje ste vjere?" Odgovarali su i jedni i drugi: „kršćanske!" Pitali su Turci: „Kad ste svi kršćanske vjere, koja je medju vami razlika?" sljedbenici iztočne crkve kazali su: mi se slažemo u vjeri s patriarhom grčkim; sljedbenici pako zapadne crkve odgovorili su: „mi se

---

[1]) Čita se u knjizi (Čevapović, Catal. Provinc. Capis. pag. 231.) da su njegda u samostan na gori Sion redovnici države bosanske na izmjenice dolazili i ondje stanovali. Al god. 1559. šušnuli su caru Sulejmanu II. njeki zlobnici i protivnici redovnika, da se u rečenom samostanu nalazi grob kralja Davida, a u grobu silno blago sakriveno, radi toga bi bolje bilo, da se ono glasovito mjesto kršćanom otme i na službu Muhamedovih sljedbenika obrati. Na zapovjed sultanovu bili su redovnici rečene godine iz samostana izagnani, a u zamjenu im se dade samostan „Spasitelja" medju zidovi Jerusolima. Svekoliko carstvo požalilo, što je samostan redovnikom oduzet, a crkva istog u džamiju okrenuta. Kralj francezki Franjo I. zaiska od cara Sulejmana II., da vrati redovnikom samostan i crkvu na Sionu, al mu sultan odpisa: da je proti vjeri i zakonu Muhamedovu, da se jednoč učinjena džamija, preinači iznovice u crkvu.

slažemo s papom latinskim.“ I od onog doba u dokumentih turskih posta poznato ime za sljedbenike grčke vjere „*Urum*“ (grk) „*Urum milleti*“ znači grčki zakon, i „*latin milleti*“ latinski zakon, ili sljedba vjerska. Pak je ovo ime „*Latin*“ vremenom razprostranjeno po turskih pokrajinah, al i u naših stranah.[1])

[1]) Buduć da je ovim i samo ovim načinom kod turske diplomacije, pa i kod ostalih Turaka i kršćana, premda samo u njekih mjestih Bosne ime „*Latin*“ postalo poznato, onda se razborit čovjek čudit mora spisatelju „*Bosna*“, kad na strani 98. pišući ove uvredljive rieči, veli: „Bosanski Franjevci sami nisu pravo znali, tko su i što su. Prema tomu je i puk porieklo svoje zaboravio, ter se je protunaravno počeo zvati „*Latinom*“, jer da je vjere latinske!“ Da Franjevci bosanski nisu znali tko su i što su, pa su sebe i kršćane iz pukog neznanja nazivali „*Latini*“, to je golo potvaranje. Tako šta može samo onaj reći, koji naše okolnosti i okolnosti onoga vremena nepoznaje. Franjevci su vrlo dobro znali, tko su i što su, al to nisu mogli Turčinu kazat, jer ih nebi razumio pa zato mu i rekoše: „Mi smo „*Latini*“, a ne Grci, t. j. mi smo iste vjere, koje su i Latini, a ne koje su Grci. Kad su došle obje stranke na sud, kako mogoše Turčinu razliku viersku drugčije predočit, ak ne ovako. Ta nisu Turci onog vremena pitali: koje ste narodnosti? Nije Latin ime „*narodnosti*“ već viersko“ u nevolji poprimljeno. Bošnjak nije nikad svoje narodnosti zaboravio, nije nikad svoje sjajne prošlosti smetnuo s pameti. Rekoh, da su bili fratri bosanski usilovani poprimiti ime Latin; uz onakva progonstva, gdje su glave padale sa ramena, može li tko zamjeriti, ako im nije padalo na pamet širenje imena narodnosti? Ta u ono vrieme nit je tko nasrtao na narodnost, nit ga je tko razjasnjivo ni izvan Bosne kod naše braće. Kad je u Hrvatskoj počeo neumrli Gaj buditi duh narodnosti, tada je jedan fratar još prije Jukića stupio u njegovo kolo „ilirstva“ pa je složio „*Razgovor, koga su imale vile ilirkinje.*“ (1835.), pa je potražio najprije u Budimu, da se isti „Razgovor“ tiska, ali cenzor knjiga Pavo Nagy, nedopusti djelce pod tisak. Zatim isti fratar u Osieku potražio, al i ovdje nedade cenzor O. Petar Klas. Napokon pošalje u Zagreb Gaju i djelce ugleda sviet u Karlovcu, da li je baš u Karlovcu, to je bilo poznato samo Gaju. Dakle prije Jukića bilo ih je, koji su iz naših strana stupili u kolo Gajevo pod imenom „ilirstva“, tada bo je ime „Hrvatska“ počivalo jošte u dugovjeku snu.

Dok nije došao savojski knez Eugenijo god. 1696. u Sarajevo, mnogo je bilo nastanjenih u Sarajevu sljedbenika vjere latinske i od njih je nazvana na najuglednijem mjestu ulica „*Latinlük*“ „*latinska mahala*“ (ulica.) Medju njimi bilo je mnogo bogatih trgovaca i umjetnika, osobito zlatara, koji su saljevali skupocjene, krasne kaleže, koji se i sad nalaze u starih bosanskih samostanih. Hrišćanstvo je pako onog vremena u Sarajevu bilo kao nepoznato i stanovalo je nad Bistrikom pod Trebićem u mjestu, koje se i danas zove „*vlaškom mahalom*“. Kad je Eugenijo došao, onda se je velika množina kršćana bojeći se progonstva turskoga, s njim preko Save vratila. Tom zgodom nasele se u Sarajevu hrišćani, osobito iz Arbanije trgovci, krčmari itd.

Kad je stvar tako, onda neznam, kojim je obrazom mogao njeke godine dopisnik „*Zastavi*“ novosadskoj javiti ovo: „Evo kod nas „*Šokci*“ grade crkve i samostane na garištim hrišćanskim.“ Al da ovu izreku dopisnik dokaže, stajalo bi ga dosti muke, jer svjedočanstva zato stalna nema, al za protivno najvjerodostojnija svjedočanstva, pa i najstariji ljetopisi svjedoče i dokazuju[1]), da su redovnici imali svoje samosta-

Za čudo, da Jukić u nijednom djelu sebe nenazva sinom naroda hrvatskog, a zašto? zato jer je i za živa Jukića ime „Hrvat“ glede Bosne u snu boravilo. Nam podmiće pisac „Bosne“ kao da smo mi krivi, što narod prosti zaboravi svoje poriekla hrvatsko (?). A tko je kriv, te narod prosti u Dalmaciji i Slavonji u ono vrieme nije poznavao svog hrvatskog poriekla, pa i dan danas veći dio Slavonije za to poriekla nezna? Tko je tomu kriv? jesu li i tu fratri krivi? !

[1]) Libell. Pastor bonus. pag. 66.

ne u Bjelini, Skakavi, Zvorniku, gornjim i dolnjim Solima (Tuzla), Konjicu, Visokom, Modrići, Srebrenici, Crkvici i po drugih mjestih.

A što bi u istinu fratri činili, kako li bi se bili nastanili, da nije u tih mjestih bilo i to u većem broju puka katoličkog, il da reknem po želji dopisnika, puka „šokačkog?“

A danas pako većim dielom u istih mjestih nema ni uha katoličkog, dakle na garištih samostana fratarskih hrišćani su pogradili i grade svoje crkve. Dakle dopisniče izvadi najprije iz tvog oka gredu, pa ćeš onda u tudjem moć viditi trunj!

Biskup od Smedereva, administrator pako biskupije bosanske fra Nikola Ugrinović sin redovničke države bosanske, znajući kako su tri njegova predšastnika biskupa od silnih progonitelja vjere kršćanske umorena bila, potraži ferman od cara Murata III. nadajuć se s tiem mirniji i sjegurniji biti. Car mu ferman dade, a evo što u fermanu piše:

„Pokazaoc ovog uzoritog i svietom upravljajućeg carskog zlamenja Nikola Ugrinović javio je: Da je Toma Skoroević svih u Smederevu i Biogradu i u okružjih Bosne, Požege, Zvornika, Hercegovine i Klisa stanujućih svećenika i franciškana onih kapela i crkva latinskog obreda punim pravom i sjedinjenim privolenjem biskup bio. Pa buduć da je Skoroević umro, spomenuti Ugrinović kazao je, da mjesto pokojnog Tome Skoroevića rečenih Latina biskupom postao je i zaiskao od mene carski ferman, koj ja izdajem i zapoviedam, da po običaju i propisu latinskog obreda i crkve svi svećenici i franciškani rečenog Nikolu za svog biskupa priznadu i kao takvog poštuju i posluh mu izkazuju, i da mu ono, što mu se pristoji, daju i u svih biskupskih poslovih nek se njemu prijavljuju. Nikad skupštine brez njegova znanja i dopušćenja nek nedrže, i koji bi se ovom protivili, vi koji ste u okružjih zapovjednici i kadije dogonite ih u podpuni red. Suviše istom biskupu, ili njegovim pratiocem, slugam i konjem kad putuje, nitko smetnju nek nečini. Ovako znajte i . . .“ Pisano mjeseca zülhigje dne 22. god. h. 984. (p. I. 1576.)

Ovi ferman nije mogao obranit biskupa Ugrinovića od biesnih Turaka, koji ga prigodom dielenja sv. potvrde u Dalmaciji uhvatiše i u Livno dovedoše, gdje ga utamničiše, potvarajuć tam, da je biskup uhoda i izdajica domovine i biskup se nije mogo oslobodit, dok ga nisu redovnici za hiljadu srebrenih taljira od Turaka odkupili. Poslie ovoga opet hodajuć isti biskup u spomenutom poslu ulove ga zlikovci Turci pod Ključem, pa i njega i uz njega još dva redovnika i biskupovog slugu nemilom smrću umore[1]). Biskup je po svojoj dužnosti pohadjao mjesta, u kojih se je nalazilo kršćana, ter ih je učio, da budu stalni u svetoj vjeri, al to poturice uzeše ko izdajstvo domovine, pa ga zato smrću umoriše.

[1]) Epit. Prov. Bosn. pag. 88.

Poslie Ugrinovića nadodje Toma Ivković, takodjer redovnik države bosanske, bio je biskup od Skradina i ujedno administrator biskupije bosanske i ovi je zaiskao ferman od cara Murata IV.; car mu ga dade i evo što ferman kaže:

„Vjera Nazarena jest u istinu sveta, i knjiga njihova zadržaje svete zapovjedi Boga stvoritelja, i po nauku našeg poglavara proroka Muhameda, koji je utočišće svijuh odabranih božjih, nasljednikom vjere Mesijeve od svih careva pravoslavnih (razumi: turskih) obrana i pokroviteljstvo imade se učinit. I ne samo osobe njihove, nego i imovina, žene i djeca za vrieme presretnoga carevanja prave (turske) vjere moraju se branit i štitit tako, da na uzglavju pokoja i slobode počivaju. Ova spomenuv prečastni kadija sarajski Husein efendi, koga nauk i mudrost nikad nek nemanjka, sretnom podnožju sjajnih vrata mojih javio je: da je biskup Toma Ivković, koji je ogledalo i prvolik (prototipus) izpoviedajućih vjeru Isusovu, došao na sud, na kom se volja kralja kraljeva tumači, kazao je: da je počivajući u Bogu u broju sa svetimi izjednačenih u raju predšastnik moj sultan Mehmed u vrieme osvojenja države bosanske i to oružjem nedobitnim svećenikom države one ne samo slobodu podielio, da mogu u crkvah svojih po običaju obreda svog molitve brez svake pometnje obavljati, dalje je još čvrsto zabranio ako kog vremena duhovnici bosanske države bu-

du putovali po okružjih Kaniže, Budima, Temišvara, Agrie, da čitaju evangjelje nevjernim, (razumi: kršćane) nek se nitko neusudi nit od svećenika srbskih, nit od puka, nit od činovnika javnih u tom zapreke njim činiti. Ova prikazav spomenuti biskup, zamolio je, da izdadem carsku zapovjed, koja će mu biti štitom, ako kad podje medju svoje nevjerne čitati evangjelje. Na njegovu dakle molbu ferman ovaj izdajem i zapoviedam, da po fermanu predšastnika moga Mehmeda, koji sada medju odabranimi sjedi, rečeni biskup po spomenutih okružjih slobodan i prost more putovati i evangjelje svojim sljedbenikom navješćivati. Ovako znajte i . . . .“ Pisano mjeseca Šabana god h. 1035. (p. I. 1626.). „U ovom fermanu nalazi se prvi put ime „Srb“, iz ovog se dakle vidi, da niesu samo Turci i grčki patriarhe, nego i srbski svećenici pometali katoličke biskupe u izvršivanju njihovih duhovnih poslova.

U isto vrieme bio je izmedju bosanskih duhovnika i drugi biskup Jeronim Lučić, rodjen u selu Brgule zvanom, blizu Vareša. On je bio biskup od Drivasta, a upravitelj biskupije bosanske; isti je zaiskao od cara Murata IV. ferman i dobio ga, a evo što piše u fermanu:

„Veleslavnomu vilajetu Rumelije zastavniku (sandžaktar) kad ovi ferman stigne, daje se na znanje: da je stanujući u sandžaku Bosne biskup fra Jerolim (ovako u izvoru) imenom, poslav na moja presretna vrata molbu, dojavio ovo: **Po**

starom običaju i po starih odredbah nami je slobodno pohadjati crkve, samostane, trgovišta, sela, panagjurišta (zborove), u kojih se naš puk sakuplja, a da nas i naše ljude, kod nje nema nitko smetati i na put nam stajati, ipak se nalaze njeki, koji nas pometaju i dosadjuju. Ovo kazav zaprosio je sjajni ferman, koj izdajem i zapoviedam, da mu se nema od nikoje osobe zaprieke staviti. Ovako nek se zna i svietlom carskom zlamenju posluh nek se izkaže.“ Pisano g. h. 1036. (p. I. 1627.).

Biskup Lučić stajao je u samostanu sutjeskom u kom je umro, a pokopan je bio u samostanskoj crkvi sv. Ivana Krstitelja. Nit Ivkovića nit Lučića imena ima u broju biskupa bosansko-djakovičkih; oni su bo bili samo administratori, i kao što se vidi iz fermana, čini se, da je Ivković bio administrator u pokrajinah, koje se u fermanu spominju t. j. Požege, Budima, Agrie, Temišvara i Kaniže, a Lučić je u isto vrieme administrator bio u Bosni.

Ima ferman, koji je car Ibrahim dao biskupu bosanskome Tomi Pilašu, te ovako glasi:

„Najveći medju kadijami prave vjere kadija sarajevski i ostali kadije, koji ste u okružjih Bosne, kad vam ovaj ferman stigne znajte, da je u varoši Fojnici, koja spada na kreševsko okružje, u sarajskoj pokrajini i to u crkvi stanujućih svijuh svećenika bosanskih poglavica imenom *Toma Pilaš*, pokučivši molbeno pismo, prikazao ovo: Premda po svetomu (turskomu) zakonu, po davnih odredbah i po starom običaju bosanskim redovnikom dopušćeno je ne samo u crkvah stanovati, nego i hodajući evangjelje propoviedati, a da jih u tom vojvode i kadije ne pometaju i netaru. Pa i slučajno, ako bi koji svećenik štogod suprot svetoj (turskoj) vjeri sagriešio, ili suprot njihovom (kršćanskom) potlačenom i prljavom obredu štogod počinio, pokorenje onog, koji je sagriešio, po starom običaju i po njihovom gadnom obredu pada na njihovog poglavicu. Medjutiem imade jih mnogo, na koje to nespada, pa se u taj poso pletu.

Ova spomenuti starješina prikazav, zamolio me je da zapoviedju mojom zlorabe prepriečim. Ja molbu mu prijazno primiv zapoviedam, da poslie nego Vam ovaj ferman stigne, promislite da li se stvar, kao što je prikazana, ima, ter ako ima, te rečeni starješina svećenika bosanskih svetu tursku vjeru ni u čem nevriedja, nek mu je prosto u crkvah stanovat i po selih hodat i propoviedat. I ako koji od svećenika, koje pomanjkanje učini, tada po starom običaju i po prljavom njihovom obredu nitko drugi nego spomenuti starješina neka ga dostojnom pokorom kazni, i u tom poslu nek mu se nitko neprotivi, i ako bi se tko hotio protivit, vi prepriečite. Ovako znajte . . . Pisano mjeseca Šabana god. h. 1049:“ (p. I. 1639.)

Ovaj ferman svjedoči, da je godine 1639. biskup bosanski bio Tomo Pilaš. U molbi, turskom caru danoj, bilo je ime biskupovo *Tomo*

Pilaš upisano, pa tako je i u fermanu upisano. Suviše ferman kaže, da je biskup Tomo Pilaš jedan izmedj stanovnika varoši Fojnice. U šematizmu pako biskupije bosansko-djakovačke nema imena *Tome Pilaša*, a ima biskup Ivan Tomko Mrnjavčić, koji je od kralja ugarskog dne 10. stud. god. 1631. za biskupa predstavljen, a od pape Urbana VIII. potvrdjen bio[1]; nu iz svega, što se u šematizmu navodi, vidi se, da je I. Tomko Mrnjavčić bio crkvenjak, ili svjetski svećenik, a Bosne ni vidio nije, a možda ni drugih mjesta, koja su za sada spadala na bosanskog biskupa, a bila su u rukuh Turaka. Tomo pako Pilaš bio je reda sv. Franje, države bosanske, i kao što ferman svjedoči, stanovao je kao biskup u Fojnici, kada mu je ferman podieljen bio. Pače, čini se, da je odsuće biskupa Tomke Mrnjavčića izvan biskupije u najnezgodnijih okolnostih po vjeru katoličku upravo uzrok bilo, te je brižljivo starješinstvo redovničke države bosanske zaiskalo od sv. stolice, da se biskup bosanski neodabire nesaslušav starješinstvo rečene države, čemu je svjedok ovaj: „decretum Sacrae Congregationis de Propaganda Fide habitae coram SS. die 30. Julii anno 1635. = referente Em. Cardin. S. Sixti petitiones Provincialis FF. Min. de observantia sacra Cong. decrevit . . . Ad tertium de Episcopis in Provincia Bosnae Argentinae non promovendis antequam audiantur Fratres praedictae Provinciae. Sacra Cong.

[1]) Schematis. anno 1871.

respondit: Servandum esse solitum ut scilicet Provincialis et Definitorum pro tempore aliquot Religiosos Sanctissimo proponant, qui vel unum ex propositis, vel alium promovebit, prout in Dnno. expedire videbitur . . . . Sacra Congr. censuit si Sanctiss. placuerit petitioni oratorum annuere. Eodem die Sanctissimus Decretum S. Congregationis probavit.“

Ele iz ovoga, što je ovdje rečeno, bistro je, da je biskup bosanski Tomo Mrnjavčić, ili, Mrnjavić posve različita osoba od Tome Pilaša biskupa bosanskog, i Tomko je poslje smrti ukopan u Rimu, a Tomo Pilaš u Velikoj, u Slavoniji god. 1645. Nut! još je ovo zamršeno: od kud Tomo Pilaš bje prozvan prezimenom Mrnjavčić, kako to Daniel Farlati veli, navodeć za svjedočanstvo odpise sv. stolice? Na što ja po mom mnienju ovako odgovaram: I. Tomko Mrnjavčić, radi svoje učenosti i okretnosti bio na glasu na mnogih mjestih, osobito u Rimu i nezaboravan, a vremenom je na blizu sa istoimenim „Tomom“ Pilašem biskupovao, radi toga neopreznošću pisara lahko se je moglo pišući Tomi Pilašu prezime Mrnjavčića dati; al kao što je jur rečeno, tog prezimena u fermanu nema. Pa i o. Filip iz Oćevje pišući[1]) prezimena biskupa bosanskih kaže, da je god. 1639. bio biskupom bosanskim o. Tomo Pilaš. A Oćevac je pisao prije 108 god. pa se čini da mu nije bilo poznato, da se je Toma Pilaš drugčije zvao

[1]) Epit. Prov. Bosn. pag. 81.

Mrnjavčić. Istina je pako, da u novijih šematizmih pišu Toma Pilaš ili Mrnjavčić, ali se je ovo moglo uplesti pometnjom i pogrieškom, kao što rekoh, od drugih, a u pismo strpana pogrieška lahko se nepopravlja. U šematizmu biskupije bosansko- djakovačke spominje se, da je biskup I. Tomko Mrnjavčić medju ostalim napisao djelo od davne i plemenite obitelji Mrnjavčića, koja je, kao što piše Andrija Kačić[1]), ovako prozvana od njekog plemića ali siromašna Mrnjavca iz Lovreća starinom Hercegovca. Ovi Mrnjavac imao je tri sina, Ulješu, Gojka i Vukašina; ovi su ubili Uroša, sina cara Dušana, pa su prisvojili njegove države i medju se razdielili, al za kratko vrieme sve te države Turci preoteše. Rećeni Vukašin bio se je učinio kraljem i rodio je sina, u pjesamah od naroda slavljenog, Marka Kraljevića, dakle I. Tomko bio je od iste obitelji potomak, pa zato Kavanjin pjevajući veli: Ivan Tomko . . . svietloga od ožaka, t. j. od koljena Mrnjavčića, a jeda li je Toma Pilaš bio od iste loze, manjkahu stalna svjedočanstva.

Poslje Tome Pilaša postao je bosanskim biskupom o. Marijan Marević; isti je bio biskupom duvanjskim. Poslje Marovića o. Mato Benlić, biskup biogradski, postao je administratorom biskupije bosanske. Isti je imao od cara Mehmeda IV. ferman, koji je pisan mjeseca po turskom zülhigje godine h. 1061. (pos. I. 1651.), upravljen je na vezira bosanskog Siavuš pašu i begove sandžaka Budima, Kaniže, Temišvara i Agrie, a glasi ovako:

„Kad primite ovaj ferman, znajte da je njeki svećenik Mato Benlić, izmedj stanovnika Banjeluke bosanskom divanu (sudištu) molbeno pismo predao vrhu sledećeg posla: Kad koji svećenik umre u komu drago mjestu, nit se je blagajnik carski nit itko drugi u dobra ostavljena miešao; sad pako i blagajnik carski i vojvode, pak i drugi od dvorskih sluga (činovnika) suprot starom običaju, suprot zakonom i suprot novim carskim naredbam naopako rade. Radi toga zapoviedam, da ako se u novih naredbah, koje pomnjivo morate pregledati izrično nesadržaje, da se od ostavljenih dobara koga svećenika išto može uzeti, ni po jedan način nepripustite, da se tko u dobra ostavljena, poslje smrti koga svećenika, suprot carskim naredbam mieša. Tako čineći nećete uzrokovat, da na novo carske zapovjedi iz laze. — Ovako znajte i carskom zlamenju viernost učinite."

Izkazav kako su biskupi bosanski, da osiguraju koliko toliko svoj život i slobodu vjere katoličke, morali iskat od turskih careva fermane, pa su ih i dobivali, što je bilo s velikim novčanim troškom skopčano; sad dalje valja kazat, kako su i redovnici, pa i katolici imali različite nezgode, napasti i progonstva trpit od grčkih i srbskih patriarha i vladika, što svjedoče u tom poslu izdani ferma i.

Cara Selima II. nasliedi god. 1575. Murat

[1]) Kačić „Ugodni razgovori naroda slovinskoga."

III. Isti je izdao ferman i upravio ga na kadije Bosne, Hercegovine i Klisa. Ferman kaže, kako je kadija neretvanski, prečastni Bedudrin poslav na sjajna vrata pismo, dojavio: da su izmed neviernih Latina Petar, Gjuro, Ante, Franje i Vukosan knezevi, došav na sud potužili se ovako: Premda mi od osvojenja Bosne pa tija do sad nikad nismo patriarham grčkim, ni mitropolitam srbskim nikakvih daća davali: sad patriarhe i vladike od nas ženitbene i crkvene daće izgone. Usljed ovog dojavljenja ferman ovaj izdajem i zapoviedam, da poslje kako ga primite, po njegovu se sadržaju vladate i oštro zabranite, da nevierni patriarhe i srbski vladike od neviernih Latina neusude se ikoje daće iskati i tražiti. Ovako znajte . . . . Pisano mjeseca muharema god. h. 981. (pos. I. g. 1576.)

Iz ovog se fermana vidi, da je isti puk katolički u Bosni, Hercegovini i Dalmaciji, dokle se je turska vlada pružala, sa svojimi knezovi ustajao proti nasrtanju patriarha i mitropolita grčkih i srbskih, ter su na obranu svoju dobili ferman.

Ima i drugi ferman, koji je car Murat III. izdao i upravio na kadije Bosne, Hercegovine, Zvornika i Klisa i u njem se kaže, da je kadija sarajski javio, kako grčki i srbski patriarhe i vladike od neviernih Latina (Frenk), koji u rečenih sandžacih bilo radi trgovine, bilo radi rudarskih poslova stanuju, izgone ženitbene i crkvene daće, po tom se oni miešaju u poslove

latinske crkve, pa su se latinski svećenici potužili kod suda i pokazali carske izprave (documenta), kojim se ima vjerovat vrhu svoje slobode. To učiniv zamolili su me, da jim sjajni ferman dadem. Dakle oviem zapoviedam, da slične prekršaje patriarham i vladikam zabranite. Ovako znajte . . . . Pisano mjeseca muharema god. h. 983, (p. I. 1578.)

Ovi ferman svjedoči, da su onog vremena neki Frenki (ovako zovu Turci sve Evropljane, koji nisu pod turskom vlašću) u sandžacih Bosne, Zvornika, Hercegovine i Klisa bilo radi trgovine, bilo u poslu rudarskom boravili.

Mehmed III. izdao je ferman i upravio na vezira bosanskog i sve kadije; u istom se piše, da su se redovnici bosanski potužili proti nasilju, koje podnose i trpe od paša, vojvoda, subaša i sejmena, pa car rečenim fermanom ozbiljno veziru zapovieda, da sva nasilja preprieči i odalji od redovnika. Pisan je ferman godine h. 1009. (po I. 1601.)

God. 1604. *Mehmeda* III. nasliedio je Ahmet I. Ovaj je izdao tri fermana; prvi je god. hegjire, 1011. (p. I. 1606.) Njim se zabranjuje od redovnika iskati harač, ili koje druge javne daće. Drugi je god. h. 1018., te zabranjuje iskati porez, pod imenom *Ipšenica*[1]) od redovnika. Treći je ferman pisan godine hegjire 1021. (p.

[1]) U fermanih imenuje se neki porez, „*arpaluk*“-ječmišće, dolazi od turske rieči „*rapa*“ ječam; drugi je porez „*Ipšenica*“ dolazi od naše rieči: „pšenica.“ Jedan i drugi bio stavljen na narod, da se vojska uzmogne uzdržavati.

I. 1616.), upravljen je na vezira budimskog. Ali pašu, na beglerbega bosanskog i kanižkog, te evo glasi: „Kada primite ovi ferman, znajte, da su u tih stranah stanujući „*Magjari* i „*Šokci*“ nevjernici, poslavši jednog čovjeka iz svoje sredine na previsoki dvor, ovako se potužili: Mi smo vjere latinske, pa je vjera naša u svem razlučena od vjere nevjernika Grka, Srba i Vlaha (Iflak), niti smo mi s njima i u čem skopčani. Plaću vjenčanja i druge daće crkvene mi smo do sad davali našeg zakona misnikom Franjevcem, sada pako mitropolite iz same pohlepe, da imaju više, dobili su njekakov ferman, po kom traže od nas spomenute daće, pa s fermanom sjajnim mitropolite nevierni ono, što smo do sad Franjevcem davali, hoće, da njim dajemo i tiem nas preko mjere muče i uznemiruju. Skoro je od mog dvorskog vieća izdana naredba, da ti vezirom u prisutnosti kadije biogradskog zapoviedaš, nek do tebe dojdu stranke parbeće se, ter da obadvijuh povlastice prigledaš, pa ako iznajdeš, da su si različite, i da nisu ni u čem skopčane i ujedinjene, da se dalje tužbe mitropolita, kad jim Latini daće zaniečiu, neprimaju, niti se dopusti, da se slične daće od Latina izgone. I premda je ta naredba od mog vieća jur izdana, ipak, buduć su me molili, da bi u ovom poslu novu naredbu izdao, oviem zapoviedam, da se po ovoj zapoviedi vladate, a od protivnog se čuvate. Ovako znajte . . . Pisano dne 9. mjeseca safera god. h. 1021.“ (po I. 1606.)

Kazano je, da se u fermanu od god. 1576. nalazi prvi put upisano ime „Latin“ kojim se imenom svećenici katolički razlikuju od grčkih. A evo u fermanu od god. 1606. prvi put se piše, da su na sudu parbeći se sa sljedbenici grčke crkve katolici rekli: „*Mi smo Magjari i Šokci*“.

Kao što rekav: „*Mi smo Latini*“, hćeli su posvjedočit, da su iste „*vjere*“ s Latini; tako rekav: „*Mi smo Magjari*“, hćeli su posvjedočit, da su iste vjere sa Magjari, koji u onih krajevih, kamo je ferman upravljen bio, stanovahu. Iz ovog se vidi, kada i kako su se katolici u Krajini prozvali „*Magjari.*“

Kad je tako, onda je ono nespretno, što je njeki dopisnik iz Zavalja Nar. Nov. javio: da su katolički stanovnici dne 7. i 17. rujna god. 1878 opirali se cesarskim četem, a ti katolici zovu se *Magjari*, jer su za dobe Matije Korvina prešli s pravoslavlja na katoličku vjeru. Kao što njekoji dopisnici Zastave, tako i ovaj Nar. Nov. po svoj prilici nigda ni u rukuh nije imao, a kamoli da je čitao povjestnicu i ljetopise davnih vremena, nego samo kao što ljudi reknu: od klipa sudi i piše, imajući za temelj u svojih dopisih zlobu prama katolikom. Obzor je u broju 223. god. 1878. kazao, da Matija Korvin nije prisilio svoje podanike, da, ostaviv pravoslavje, prelaze na katoličku vjeru i tiem da se prozovu: „Magjari“. A tko je tomu kriv, da su se u bosanskoj krajini i to u malom broju katolici prozvali Magjari, evo pismenog svjedočanstva u fermanu od

god. 1606., iz koga se vidi, da su tomu krivi bili grčki patriarhe i mitropolite, koji su silom hteli katolike pohristit, a to su ne jednoč, nego više put ako ne milom, a ono silom i varkom kušali dostignut, kao što ću još niže obilnije dokazat.

Ovdje ću nješto napomenuti o imenu *„Bunjevac i Šokac“* al prije svega kažem, da je u Bosni prosti puk od pravdavnih vremena zapamtio vjersko ime *„Kršćanin“ i „Hrišćanin“*: ime *„Turčin“* puk je zapamtio poslje dolazka turaka u države slovinske. Ovimi ću imeni nazivati i jedne i druge i treće. Ovimimi bo imeni jedan drugog i svaki je sebe nazivo i to brez svake mržnje i zavide.

Veleučeni Katančić veli:[1]) Imena Šokac i Bunjevac kod davnih spisatelja nisu poznata; a ja velim, to je istina, al kod Magjara nije bilo poznato ime Kalvinista i Papista, dok se nije pojavilo razkolnićtvo učinjeno, po Ivanu Kalvinu. U ono vrieme su katolici sljedbenika Kalvina prozvali *„Kalviništa,“* a ovi su sljedbenika rimske crkve prozvali *„Papista“* i tako su imena postala vjerska, a izumljena od jednih na porugu drugim. Na isti način u Bosni postalo je ime *„Šokac“ „Hrkać“ „Vlah“ „Balija,“* a ovimi imeni jedni druge za porugu nazivaju. Kršteni ljudi, da poruže Turčina, reknu mu: balijo! a ovo je turske rieči: vali (vlastnik), zato se vezir i zove: *Bosna valisi* (gospodar Bosne). Turci opet zovu kršćane Vlah. vlašadija, a ovo posljednje jest porugljivo *„Šokcem,“* a ovi hrišćanina Hrkaćem i Vlahom. Ja sam pojedinoga kršćanina u Bosni pito: zašto Hrišćanina zoveš Vlahom, ta Vlah je, koji se u vlaškoj državi rodi i prebiva? na što neznade drugo odgovoriti nego: jer se krsti kao Vlah, a ne kao mi kršćani.

[1]) Dissertatio de Istro et accolis ejus.

Već su njeki pišući na javnost izdali, da je ime *„Šokac“* došlo od rieči „šaka“, jer se kršćani s tri prsta pružena, a mali do malog zgrčio krste. Katančić pako mnije, da ime „Šokac“ mnogo postat od planine zvane „Succus“. Po našem mnienju Katanćića i Jukića gatanje nemaju ozbiljnog i stalnog temelja. I kao što su sva imena rieka, planina, gradova i drugih mjesta u slovinskih državah izašla iz glave i usta naroda našeg, tako je ime „Šokac“ izašlo iz glave i usta puka i to izpovjedajućeg vjeru grčku, ili od Hrišćana i to na porugu kršćana; nit je ikako vjerojatna da je, ime „Šokac“ od latinske rieči „Succus“ proizišlo. Jablan Šokčević, pisao je u kalendaru slavonskom od god. 1825. da je ime „Šokac“ došlo od „šaka“ i velim: pravo ima!

Vozeći se ja jednoč na Savi u čunu s njekoliko ljudi, ugledam gdje jedan sastaviv obje svoje šake iz čuna zahvati vode, pa se napi, na to mu ja rekoh: kako se ti brez čaše napi vode?

A šta bi mi čaša, kad se mogu šakački napit, odvrati on.

— To je šokački pit vodu prihvatim ja.

— Bilo šokački, bilo šakački, to je svejedno, ele ja se napih lje! odreže on.

Jednoć sam slušao, gdje u svadji kršćanin s hrišćaninom na sva usta jedan drugom psuje i to, što jednoj i drugoj vjeri najsvetije. Poslje njekoliko dana sretnem s kršćaninom, pa ga pitam: — Jer si onako psovao Hrišćaninu, kad znaš, da je svaka psovka velika griehota?

— Kako mu neću psovat, kad je Vlah meni najprija psovao: šokački krst! na to sam ja njemu odvratio i opsovao: vlaški tropost! odgovori on.

— A što si razumio, kad si mu opsovao tropost?

— Neznam! odvrati kršćanin.

A možda si razumio: tri posta, ili si razumio: tri prsta kojimi se krsti? zapitat ću ja.

Zar ja znam, samo znam, da je Vlah prije opsovo šokački krst, pa sam onda ja njemu skreso vlaški tropost, pa i gužvu, koju mota, kad se krsti i čak klepetalo.

— A što razumiješ pod gužvom?

— Vlah kad se krsti nenačinja križa, nego samo kao da gužvu mota, odgovori on.

— A jer si opsovao klepetalo Hrišćaninu?

— Jer je on prije opsovao rog[1]) u koji se svira na misu.

Iz ovog se vidi, da jedni drugim psuju stvari, koje se drže za svetinju. Buduć da ime „Šokac“ nije bilo poznato davnim i starijim spisateljem, na pitanje: kad je postalo? možete po mom mnienju kazat: Onda, kad se je obred latinski počeo uvadjati medju kršćane slovinskih država, a ovo je bilo, kad se početkom trinaestoga vieka, kao što piše spisatelj Vadingus[1]), oko god. 1212. po zapovjedi pape Inocenta III. njeki o. Ivan učenik sv. Franje prvi u slovinskih državah pojavio i sagradio nekoliko stanova za redovnike.

1) U Bosni je običaj da se rogom puk na misu sazivlje, jer Turci zvonit nedadu.

Videći ove nove poslanike stari svećenici, odmah su počeli graju i bunu proti njim i njihovom obredu dizat govoreći: Tko je pravi Hrišćanin, neka se okani oniuh novaka, a koji se nekrste kao mi, nego svom šakom, po tom su oni Šakci, (Šokci) i njihova je vjera šakačka, a tko bi njih sliedio i onako se krstio, i taj bi bio Šokac, anaćema budi svakom Šokcu, jer se nezna uprav ni prekrstit!

Godine 1846. boravila su tri redovnika u Carigradu, u tom dojdu u Carigrad dva kaludjera iz Bukovine i upoznav se s Bošnjaci kažu: Mi smo došli ovamo, da dobijemo jednog vladiku, pa da ga sa sobom povedemo u Bukovinu, neka nam njekoliko mladića zapopi, umro bo nam je stari vladika, pa sad nema tko rukopoloženija obavit. Bošnjaci jim reknu: a jer nebi koj ruski vladika taj posao obavio?

— Mi smo kozaci starovjerni! odgovoriše kaludjeri; Rusi to nisu, oni su drugo, stoga mi

1) Annales. ord. Mim.

i nećemo njihova vladike i on bi tražio, da naše mlade popove obrati na rusku vjeru, a mi tog nećemo, a car ruski opet nedade, da se ruski vladika učini starovjerac. Pa nećemo ni grčkog vladike, jer Grci nisu kao mi kozaci starovjerci, nego ako ovdje dobijemo vladiku, ugovorit ćemo s njime, nek postane starovjerac, kao što smo i mi. Nas starovjeraca imade u Rusiji, Austriji i Turskoj do četiri milijuna, al nam je muka, jer smo ostali brez vladike. Mi ako ovdje dobijemo vladiku, on će kod nas imat vrlo dobru plaću. Dobit će iz Moskve od bogataša četiri dobra bjelca, na kojih će se vozikat, i drugog mnogo štošta za njegovu potrebu, a imat će plaću i od Austrije, koja nije protivna, da mi imamo vladiku, al javno u tom poslu za nas neradi, itd. U dugu razgovoru upitaju Bošnjaci kaludjere: — U čem je osobita razlika, gospodo, tog starovjerstva?

— Mi se krstimo sa tri prsta, a ne kao katolici! odgovoriše medju ostalim.

— A zašto se krstite sa tri prsta i koja je u tom svetinja i dogma? upitaše Bošnjaci.

— Dogma nije, al mi to činimo na uspomenu sv. Trojice, nadalje; jer su tri cara došla poklonit se rodjenomu Gospodu i jer ima u nas ikona Bogorodičina od sv. Luke slikana, na kojoj Gospod Hristos sa tri prsta narodom blagoslov dieli.

— Može li se tko, gospodo, prekrstit s tri prsta brez šake? zapitaše na posljedku Bošnjaci.

— Mi ovako, a vi onako, a dobro je obadvoje, pak nek se krsti, kako je tko učio i kako ga je volja. Nego vi braćo Bošnjaci okrenite se i radite, da mi imademo vladiku, pa da ga povedemo u Bukovinu, rekoše kaludjeri.

Bošnjaci znajuć za vladiku Ambroziju, koji je god. 1837. od patrikane zakupio mitropoliju sarajsku za 300 kesa (oko 15.000 for.), odluče jim ovoga predložit. Ambrozija je prije polazka u Bosnu morao pozajmit novce od bankierah carigradskih, ter jih je položio patrikani. Al mu nebi sudjeno za dugo bit u Bosni mitropolitom, jer se god. 1840. sarajski Turci pobune proti veziru Vegjih paši i dne 15. kol. dodje do boja kod sela Viteza, vezir bude jači i pomlati Sarajevce. Poslje toga Turci, kršćani i hrišćani pošalju tužbe protiva nasilju vezirovu, i ovaj bude dignut iz Bosne u Carigrad, gdje je tužio vladiku Ambroziu, da je bio u buni sa sarajevskimi Turci. Vlada dakle turska naredi patriarhi fanariotskom, nek odmah Ambroziju iz Bosne digne, a drugog mjesto njega nek namesti u Sarajevu mitropolitom. Tim je činom Ambrozija izgubio sarajsku mitropoliju imajući velik dug na vratu. Vrlo je siromašno životario imajuć za stan mračnu sobicu od dva hvata dužine a od hvata širine, a plaća mu je iz patrikane davana na mjesec po dvie stotine groša i tim se je morao hranit i odievat. Bošnjaci su se s njim poznava-

li, te poslje onog razgovora s kaludjeri odu oni k Ambroziji, pa mu kažu, kako mu se je iznenada sreća nasmijala, samo ako ju hćedne prihvatit i poći u Bukovinu. Ambrozija bio u stanju, u kom, što reknu: mučno živit, a žao umriet, te on odgovori:

— Ja bih išo u Bukovinu, al mi je teško vjerom preobrnut.

— Ista je vjera i kozaka i Grka, i jedni i drugi se sa tri prsta krste, odgovoriše Bošnjaci. Poslje mnogog razgovora reče Ambrozija: eto ću ići, kad me sreća zove u Bukovinu. Tako bi jedna polovina posla gotova bila, al nut druge nezgode, kako će se putni list dobavit Ambroziji, budić da svakom, koji je grčke vjere, najprije treba izvadit na patrikani pismo, po kom će mu turska vlada dati putni list, al kad bi patrikana doznala, da Ambrozija hoće otić u drugo carstvo, bacila bi ga u mrak, iz kog se možda do smrti izbavio nebi. Al se i tom najde način, pa Ambrozija dobio putni list od turske vlade, preobučen ode na parobrodu preko Varne i Ruščuka u Bukovinu. Al kad patrikana saznade, kojim je vjetrom i kud je Ambrozija otišao, mal da nisu Bošnjake na muke stavili.

Sad čujmo koju o imenu *„Bunjevac.“* Povjestnica kaže: kad je car grčki Fokas carevao[1]), tada je u Carigradu bio patriarha Ivan, a u Rimu bio je papa Grgur veliki. Ivan dakle poče ozbiljno radit, da se on, a ne rimski biskup, ili

[1]) God. 602.

papa, zove sveobći biskup, ili patriarha. Ovomu se zahtievanju Ivana patriarhe car Fokas, premda je bio zakleti neprijatelj Rimljana, žestoko protivio i naredio, nek se rimski biskup prizna i štuje za obćeg biskupa svega kršćanstva, a ovo je bila velika uvreda rečenom Ivanu, te on naredi kod sljedbenika grčke crkve u slovinskih državah, neka se svagde glasa, da njega priznadu za sveobćeg poglavicu kršćanstva, a ne rimskog papu. U to doba Grgur umre, a nasliedio ga *Bonifacius I.* a ovog nasliedi *Bonifacius II.*, a ovog papa imenom „Deus dedit“; ovaj poslje tri mjeseca umre, a nasliedi ga Bonifacius III. Tog vremena, koji su grčkog patriarhu priznavali za sveobću glavu svega kršćanstva, zvali su one, koji su priznavali rimskog papu za sveobću glavu „Bonifac“, a odavde došlo ime „Bunjevac“ t. j koji sliede Bonifacija.[1]) Tomu198 nješta slična nalazimo i u Bosni, naime, kršćani hrišćane zovu „Efežianci“ t. j. sljedbenik Marka od Efeza. I vlastitost jezika dokazuje, da ime Bunjevac nije od rieke „Bune“, kao što se čovjek n. pr. od Bosne rieke zove „Bošnjak“, ili Bošnjanin; od Spreče rieke, Sprečak, ili Sprečanin, od Save zove se vjetar Savac, ili čovjek Posavac, ili Posavljak. Osim toga povjestnica kaže, da su za njegdašnjih progonstva iz Bosne, Hercegovine i Racke (Raseija) pomiešani hrišćani i kršćani bježali u zemlje krune Ugar-

[1] Budué od imena „Bonifaciusa“ dolazi ime „Bunjevac“ nije to ime topographsko nego „viersko.“

ske, pa ipak nigdje i nitko nezove hrišćane „*Bunjevci*“. nege samo kršćane, a ovim su jih imenom prozvali hrišćani za porugu, kao što su jih prozvali i „Šokci.“

I kao da je od vremena pape Grgura velikog ime Grgur (Gregor, Grigorije) kod slovinskih hrišćana omrznulo, pa oni tog imena ne nadievaju svojoj djeci. Pače hrišćani medju sobom, da jedan drugoga poruži: reknu: Grgo grdjan izišo pred Boga. A budnć da u ožujku oko Grgureva običaju bit veliki vjetrovi, hrišćani propitkuju: kada će ono bit šokački Grga? opak je on, vavjek puše i zlo vrieme donosi. Medjutim čuti je kod Grka ime Gligorije. pače prije njekoliko godina bio je u Mostaru vladika Gligorije.

God. 1617. Ahmeta nasliedi njegov sin Mustafa I. Kod ovog se potužiše redovnici bosanski protiva njekim, koji jim čine nasilje i otimačinu, te zamoliše ferman, koji jim dade i upravi ga na sve kadije, a sadržaj mu je ovi:

„Kad ovaj ferman primite, znajte, da je namjestnik Osman efendi, poslavši pismo na previsoku vladu, javio: da su duhovnici ovog fermana pokazaoci javili mu. ovo: premda je nam od pokojnoga dobitnika cara Mehmeda sjajnim ugovorom dopušćeno, da nam je radi proševine po svih carskih slavnih država slobodno putovat, konje jahat i kad putujemo kroz pogibljiva mjesta, na glavu kalpak stavit, pa i kabanicu narodnu na se metnut. Medjutim njeki iz pohlepnosti, da se obogate i nagrabe novaca, u tom se redovnikom protive. Dakle, ako je to istina, budnć da je protivno carskom ugovoru i carkim dosad izdanim fermanom. koji slobodu fermana štite, vi se kadije od takvih protivština čuvajte, pa i drugim zabranite, da neučine nepravde i uvriede. Ovako znajte itd.“ Pisano g. h. 1025. (p. I. 1617.) Ove je godine Mustafa bio razcarit, a nasliedio ga brat njegov Osman.

God 1618. car Osman, sin Ahmetov, čim je stupio na priestolje, zaiskaše redovnici od njega ferman, moleći, da potvrdi sve povlastice u prijašnjih fermanih pobilježene. Car njihovu molbu usliša, pa mjeseca gjemazül evvel god. h. 1027. (p. I. 1618.) izdade ferman i upravi na vezira budimskog Hasan pašu, na beglerbega Temešvara i sve kadije, koji se nalaze u pokrajinah. Tim fermanom car potvrdjuje ferman, koji je njegov otac Ahmet redovnikom dao, pa i sve ostale fermane prijašnjih vremena redovnikom podieljene.

Za carevanja Osmanova poreznici (tefterdari), softe, janičari i drugi zlikovci uznemirivahu redovnike, zabranjujući jim, da ne sakupljaju puka kršćanskoga u mjestu, gdje bi hotili misu govoriti i evangjelje kazivati. A Kad gdjegod pogine kakvo čeljade, pa makar se i utopilo, ili se od studeni smrzlo, il ga grom ubio, tada kadija izgoni, da mu se krvarina plati, pa i neiztražujući od šta je čeljade poginilo, poprieko navaljuje globu na onog, koji je vlastnik mjesta u kom se mrtva glava našla. U takvih su zgodah pre-

velike globe Turci na redovnike navaljivali, pa makar koliko daleko od njih krvarina se pridesila. Što više, zlikovci bi od milostinje, koju su redovnici sabrali, da uzmognu životarit, poklon ili darovinu sebi izgonili. Protiva svim ovim nepravdam redovnici su se caru potužili i poizkali su ferman, da jim bude obrana suprot težkom nasilju. Car je dne 26. mjeseca šabana godine h. 1028. (p. I. 1620.) izdao ferman i upravio ga na Skender pašu, zapovjednike sandžaka sve kadije u pokrajinah, i fermanom je ozbiljno zabranio, da se unapried nijedna nepravda i nasilje ne bi učinilo redovnikom. Ovdje ću u duljem progovorit o krvarini, ili ubojstvu.

Turci običaju riet: gdje je „leš", tu je i „ćefš", i kažu, da se tako u šeriatu piše, t. j. gdje čeljade pogine, ondje neka se pregleda i iztraga učini vrhu počinjnog ubojstva. Dakle Turci znajuć, da gdje je „leš", tu je i „ćefš„, a za ovaj obavit, valja da dojde kadija ili koga on pošalje, a s njime njekoliko izjelica a ove dočekat, nahranit i putbinu kadiji, koliko zaište, mora platit oni, tko je vlastnik mjesta, na kom je mrtvo čeljade našasto, a koliko će krvarina zasjeć, to će istom kadije kasnije kazat. Radi ove nepravedne osude koliko put se je desilo i na koliko mjesta, da oni, koji je od Mije Mujo, a od Ilije Ilija postao, i čim je tim postao, omrzlo mu je radit, pa drži, da se je stoga i poturčio, da ne mora radit, nego da od kršćana oti-

majući, more i mora živit. Poturčenici dakle videći, da kršćani radeći imaju više nego oni, izumiše, kako će od pojedinog ili od čitave obćine kršćana oteti i posvojiti gdjegod dobar pašnjak ili plodnu oranicu, ili kosnicu, ili šumu, il čitavu planinu, a to je sve ostalo kršćanom od vremena kršćanskih vladara u Bosni. Izmisliv dakle poturčenici, kako će jedno, ili drugo od rečenih posjeda dobiti, najdu na jednom, ili drugom mjestu čovjeka kršćanina, ili ciganina, pa ga ubiju i odmah isti ubojice pohite kadiji i kažu, u tom i tom mjestu pao je leš (mrtva glava). ajde dakle dragi efendija, pa čini ćefš (iztraga). Jadni kršćani premda znadu često put i tko je ubio čovjeka i porad šta je ubijen, ipak da ne podpanu pod strašnu globu krvarine, premda bolnim srdcem, ipak reknu pred kadijom. krvarina se nije desila u našem mejašu. Ovo Poturice jedva dočekaju, pa kadija upiše, da mjesto u kom se je krvarina pridesila, nespada na obćinu kršćansku, nego je vlastitost sela turskog n. pr. Jušića, Jašarovića itd. i poturice s malim podmažu kadiju, pa on osudi po ikvaru (izpoviedanju) kršćana: ono mjesto nije njihovo. Na ovaj način tolike i tolike zemlje oranice, kosnice, šume i ciele planine izotimali su poturice od kršćana u Bosni i Hercegovini. Poturice bosanski i hercegovački nit su doselili iz Azije, nit su odkle donieli zemlje, a nisu oni ni od plemića bosanskih (malo jih, vrlo malo takovih ima) potekli, nego su rečenim načinom mnoge zemlje

od kršćana pootimali, a kad bi se to htjelo iztraživat i propitkivat po cieloj Bosni, lasno bi se posvjedočilo.

Car Osman II. još je izdao ferman dne 29. mjeseca gjemazül evel god. h. 1030. (po I. 1621). i upravio ga na kadiju fojničkog, a u njem se piše, da su se redovnici samostana fojničkog potužili, kako su sagradili dvie gostionice za putnike, u kojima ove dočikaju i hrane; pa buduć da toliki se putnici u iste gostionice navraćaju, koje redovnici hraneći, sami osjeromašiše tako, da jedva životare. Radi toga redovnici mole, neka dva kmeta, koji su nastanjeni na crkvenom zemljištu, samo običajnu daću carskoj blagajni daju, a od izvanrednih poreza i tereta, neka su prosti i iznimljeni. Car dakle uslišav molbu redovnika, fermanom zapovieda, nek rečena dva kmeta, dokle budu na crkvenskom zemljištu, ostanu prosti od izvanrednog poreza.

God. 1622. pobune se Janičari suproć mladjanomu caru Osmanu i zadave ga, ter iste godine zacare Osmanova brata imenom Murata IV., od koga su redovnici odmah poiskali ferman, i car je izdao ferman i u njem potvrdjuje carski ugovor s redovnici po caru dobitniku Bosne sklopljen. Ferman je upravljen na vezira bosanskog Mehmed pašu. Isti je car izdao drugi ferman glede biskupa bosanskog Tome Ivkovića; sadržaj je ovog fermana na drugom mjestu stavljen. Treći je ferman Murat izdao i upravio ga na sve kadije bosanske, a u njem se piše ovo:

„Kad ovaj ferman primite, znajte, da su redovnici u pokrajinah vaše oblasti stanujući s pismom čovjeka poslali i prijavili ovo: Poslje osvojenja Bosne nedobitnim carskim oružjem, mi smo u dolami, pod kalpakom pripasav sablju i drugimi, koja su ovim slična, providjeni bili, mi smo na konjih i sa slugami kroz sela prolazili; a sad njeki činovnici i drugi proti starom običaju, proti carskom ugovoru i svetim Fetvama pa isti kadije, njihovi namjestnici, nadziratelji carine, spahije, subaše i Janičari, kad putujemo, našu prtljagu i našu sabranu milostinju primeću, pa i otimaju od nas. Tako, kad od nas koji umre, njegovu ostavštinu sebi grabe govoreć: Tko neima svoga baštinika, toga baština ide u carinu. Kazat se nemože na koje nas muke s tiem stavljaju. Usljed poniznog prikazanja, ja uslišav njihovu molbu, zapoviedam, ako se stvar tako ima, kao što je prikazana, da se u njihove stvari nitko nemieša, bili oni sad u prebivalištu, ili na putu, a tako isto i u ostavštinu poslje njihove smrti; i ako bi se tko u njihove poslove hotio miešat, vi mu to prepriečite. Ovako znajte itd. . . ." Pisano mjeseca Regjeba g. hegjire 1032. (p I. 1623.). Murata IV. nasliedio je g. 1628. Ahmetov četvrti sin Ibrahim. Carevao je 21 godinu. Za cielo ovo vrieme nasrtali su protivnici kršćanski na redovnike, svakimi jih lažmi potvarajuć, globeć i na svaku ruku uznemirivajuć. Glavni su protivnici bili kadije, uleme (članovi suda), hodže, softe, poreznici, carinari, Ja-

ničari, a svi ti zlikovci većim dielom bijahu poturčeni Bošnjaci, jer Anadolskih Turaka nit je bilo u velikom broju u Bosni, nit su bili tako lukavi, tako kivni i zlobni na kršćane, kao kleti poturčenjak, crni izrod majke domovine; a to su većinom bili selski izturčeni goliši. Redovnici, da odbiju ove gladne krpelje, da jim krvcu neposasnu, kao što prije tako su i sad u svakoj stiski i progonstvu zaiskali ferman od cara Ibrahima. Za dvadeset i jednu godinu njegova vladanja dobiše šest fermana, osim onog sedmog fermana, koji je bio dan Tomi Pilašu i o kojem sam već govorio. A u svih fermanih nalaze se tužbe, koje su redovnici sjajnoj vladi bili predložili, pak prama tužbam sastavljeni su i fermani na obranu redovnika . . . Buduć su tužbe u svih ovih fermanih skoro jedne vrsti, to ću, mimoišav ostale, spomenut samo ferman upravljen na kadiju sarajskog. Evo što se u njem veli:

„Kada ovi ferman primiš, znaj, da je namjestnik fojnički Derviš efendi, kojeg znanje neka se uzmnoži, poslav pismo javio ovo: Došav duhovnici fojničkog samostana na sud potužili su se, da je crkva njihova i samostan već odugo vremena poharana i blizu je, da se sruši; pak su zamolili, da jim se poprava po starom dopusti. Radi toga oviem carskim fermanom zapoviedam, ako je istina, što je prikazano i ako je crkva prije osvojenja Bosne sagradjena, a ne poslje, dakle ako je posve drevna, da se njezino popravljanje neprieči, al popravci nek se učinu samo na potrebitih mjestih i to samo „daskom“; ujedno nek se pazi, da se crkva nerazmakne dalje nô što je prije bila, i da se nebi štogod kamenom ili zemljom popravljalo. Ovako znajte. . . .“ Pisano mjeseca Muharema god. h. 1050. (p. I. 1641.)

Onaj ugovor, koji je osvojitelj Bosne car Mehmed II. sa redovnici sv. Franje bio sklopio, nije nikakva „povlastica“ (privilegium), nego je tvrdi i stalni ugovor, ili pogodba medju carem i redovnici učinjena, po kojem ugovoru ostaju redovnici, crkve, samostani i dobra njihova u podpunoj slobodi. A da se ovaj ugovor obsluži i uzdrži, car se dobitnik vlastoručnim pismom obvezuje, — pače, kao što se vidi iz ugovora, car je dobitnik na obsluženje i vršenje rečenog ugovora obvezao sve svoje nasljednike, sve zapovjednike, sve dostojanstvenike, sve velikaše i vas prosti puk i to donle, dok budu redovnici vierni i poslušni visokoj, carskoj vladi.

Al nut ljute rane!.. Kako se s vremenom sramotno iznevjeriše toj pogodbi carski ljudi t. j. zapovjednici, paše, kadije, poreznici itd. Al uzmemo li stvar zrelije i oštrije promatrat, to moramo priznati, da su prekršitelji ugovora ne pravi Turci, nô baš poturčenici bili i to naša krv, naše domovine sinci, Bošnjak i Hercegovac. I po svoj prilici isti onaj Chosrev, o kom smo već govorili, bio je jedan od onih poturčenjaka, koji su se bili poturčili za vrieme osvojenja Bosne.

Iz onoga, što je sagradio glasovitu džamiju i seraj, od kojeg je mjesto Sarajevo dobilo novo ime, zabaciv u zaborav staro ime „Vrhbosne", čini se, kao da je Chosrev ljubio Bosnu kao svoju domovinu i hćeo, da mu domovina bude ugledna, al ne kao kršćanska, nego kao turska država. Pak radi toga baš izsieče u Bosni gospodu kršćansku i sve je silom nagonio, da prigrle tursku vjeru.

Car Sulejman zavladao je god. 1529. a iste je godine i Chosrev beg bio beglerbegom sandžaka bosanskog, a ferman iste godine svjedoči, da je u Sarajevu bila „Sudija" (hućumet) i kadija je stolovao u Sarajevu . . U ovo vrieme zabaci Sarajevo staro ime „V r h b o s n e."

Što se više turkovanje širi po Bosni, to više zlikovci puturice crkve i samostane pale, ruše, ili u džamije okreću, kršćane, svećenike i biskupe progone, globe, u tamnice zatvaraju, ubijaju, ili žive na kolac natiču, koji živu iznesu glavu, ti se brez kuće i kućišta prebijaju po gudurah, po šikarju i špiljah; često put u opanakah, u otrcanih haljinah prolaze i obilaze mjesto po mjesto, svud braću jednoviernu sokoleć i bodreć, da u vjeri uztraju, da radje i smrt podnesu, nego li vjerom prevrnu. Sva ta progonstva pretrpili su redovnici sladko i voljno, samo da kršćani nepredju na vjeru Muhamedovu. Znali su redovnici dobro, da nema barem na blizu vlade kršćanske, koja bi Turčinu doviknula: Stani! Nečini tako, nô ovako!" Pa zbilja tako

je i bilo. Mletačka je bila osnažila, al nije bila vrstna mjeriti se s Turčinom; u čestom ratovanju iztrošila se, onemogla. Kraljevi hrvatsko-ugarski bili su često put prisiljeni zlatom mir kupovat od Turčina. Francezi su bili jaki, al koja korist, kad eno Franjo I. kralj francezki uglavi s carem Sulejmanom god. 1527. zajednički mir i prijateljstvo.

Imajući pri ruci ugovor carski, u svojoj nevolji, u svojih nezgodah nepreosta redovnikom drugo van se tužbom i molbom obratit na visoku i sjajnu vladu, a cari su jim vavjek na svaku molbu ferman davali, al od fermana slaba, a često baš nikakva pomoć bila. Evo zašto . . Često put su se redovnici potužili proti nasilji ovoga, ili onoga kadije, a ferman bi se ipak poslao tuženom kadiji; sad bi dotični kadija poslje fermana još sto put gorji, no što je ikad prije bio. U fermanu nijednom nema naznačene kazne, ili pokore. koja bi stigla svakog prekršitelja fermana, nego samo stoji: „Ovako znajte i carskom znamenju posluh i viernost izkažite."

Kad se uzme u obzir, koliko valja platit svakom efendiji, koji molbenicu na cara napiše, pak koliko opet valja položit carskoj kancelariji za izdani ferman, to se onda može lasno svaki uvjerit, da su redovnici goleme novce izdavali Turkom nabavljajuć fermane u obranu svoje dojakošnje slobode. A sve te novce sabirali su redovnici od svojih siromašnih jednoviernika.

I kao što se može uvidit iz onog, što smo do sada rekli, carevi su redovnikom davali oblast, da mogu slobodno putovat po svih carskih pokrajinah, da mogu evangjelje kršćanom navješćivat, da mogu kalpak, kabanicu nosit, pa i sablju pasat, da neplaćaju nikakvih daća itd. al nut! gdje se radi o podpunoj slobodi i javnom štovanju vjere, to jest, o gradjenju hramova, pače negradjenju, nego samom popravljanju, tu redovnici nisu imali skoro nikakve slobode. Tà koliko se car Ibrahim žapa i uztručaje dati samo potrebitu slobodu za popravljanje stare i ohrdane crkve u Fojnici, pa u fermanu rečeni car zapovieda, da se crkva, ako je prije osvojenja Bosne (al ne poslie) sagradjena, može popravit, al brez svakog razprostranjenja i u tom popravljanju neka se ništa nestavi od kamena, il od zemlje, nego gdje na krovu prokisuje, da se može staviti drveni provlačak, ili daska.

Svaki je sultan ujedno i kalifa, to jest, vrhovni poglavar turske vjere, pa kad se što ište glede slobode, štovanja vjere kršćanske, tu on pita šejchulislama, vierskog naučitelja, pa kako ovi po Fetvi odsudi, tako se i u ferman napiše. A zna se, da svaki šejchulislam, hodže i kadije, koji se hvališu, da jim je u rukuh kitab božji, misle, da bi, podieliv kršćanom ma najmanju slobodu vjere, uvriedili, ponizili i pohulili svetca Muhameda i njegovu vjeru. Goleme li razlike medj prijašnjimi gospodari i osvojitelji Bosne i sadašnjimi! Ondašnji su osvojitelji kršćane ubijali, globili i zatirali, crkve i samostane palili i rušili, zemljišta kršćanska baš hajdučki otimali: — a sadašnji? Sadašnji osvojitelji i istim ubojicam cesarove vojske prašćaju, sve džamije, sve učione i *„posjede jim netaknute“* ostavljaju, nepitajuć jesu li posjedi *„pravedno“* ili nepravedno stečeni: što više, ostavljaju jim i običaje u svojoj punanosti, mà kako ti običaji bili i nevaljali, mà kako bili u oprieci ne samo s vjerom, no i s prosvjetom kršćanskom.

Ele tko drži pred očima progonstva i nasilja turska, čuditi se neće, što u cieloj Bosni i Hercegovini sve do god. 1852. nebijaše više no tri samostana i to u Fojnici, Sutiskoj i Kreševu ... A i to su bili samostani slabe gradje; uz svaki samostan bila je i crkvica, slabačka, onizka, omračna; a u okolo samostana i crkvice sterala se brestova šuma, da nebi ove kukavne sgrade Turkom u oči udarale... Još je bila jedna crkvica u Podmilačju sat jedan idué od Jajca niz Vrhbas, a jedna je bila od kamena al mračna, i uzana u Varešu . . . Na zvonik i zvona nije nitko smio ni pomislit.. Samo u Sutiskoj ostala su zvona od starina u crkvi, najveće je sto funti težko, a na jednom zvonu napisana je godina 1595., a saljevano je u Budimu, kako to pismo na istom zvonu svjedoči . . Zvona sutiska bila su stavljena pod krov crkve, a i Varešani imali su zvono od petdeset funti, pa su to zvono stavili pod krov crkve, al skupo jih ovo stalo, jer su vareški katolici toliku globu platili, da kad

bi zlato u globu dano izmjerio, zlato bi zvono težinom priteglo.

God. 1649, poslie smrti Ibrahimove sjeo je na priestolje njegov sin Mehmed IV. i carevao do god. 1687. Za vrieme svoga vladanja izdao je deset fermana u obranu misnika i redovnika, proti nasrtanju ljutih protivnika. Prvi ferman pisan je glede biskupa biogradskog, a bosanskog administratora o. Mate Benliića. Sadržaj ovog fermana stavljen je ondje, gdje je pisano o biskupih. Od ostalih fermana navesti ću samo one, gdje je pisano, što u drugih nema. Takov je jedan ferman pisan mjeseca muharema god. h. 1073. (p. I. 1661.), a upravljen je na sarajevskog kadiju Sulejman efendiju:

„Kad primiš . . . . nek ti je znano, da si ti nedavno slavodobitnom našem taboru predanom spomenicom ovo prijavio: Da su se svećenici crkve u Fojnici, Kreševu, Visokom, Olovu, Sutješkoj, Rami i Tuzli došav na sud, potužili, da se od nekoliko godina suproć carskom ugovoru, koji je s redovnici zakletvom velikoga i jedinoga Boga bio utvrdjen, i suproć carskim odredbam pod imenom „pregledavanja“ (teftišeme) crkava svake godine velika svota novaca od njih izgoni. Usljed toga prijavljenja pa i radi toga što su slična pregledanja crkava po svih mojih dobro uredjenih država zabranjena, zapoviedam dakle, da se suproć onom, na slavu previelikoga Boga, učinjenog ugovora i suproć božanskoj (turskoj) vjeri i carskim odredbam, pod

opakom izlikom „pregledavanja crkava“ nikakov novac niti išta drugo, mà samo kô zalogaj od redovnika neiziskuje. Buduć da su pregledavanja po svih mojih državah zabranjena; one, koji bi još hćeli uznemirivat redovnike proti mojoj ovoj zapovjedi, vi pobilježite i meni jih prikažite. Ovako znajte. . .“ itd.

Za cara Mehmeda IV. biesni Turci g. 1658. porušiše crkvu i samostan u Sutješkoj. Ovu crkvu i samostan god. 1664. redovnici iznova sagradiše kupiv dopuštenje gradjenja za velike novce; da je crkva iznovice sagradjena, svjedoči nadpis u zidu stare crkve: „Hoc monasterium Minorum Baptis. Domni dicatum a. 1658. solo aequatum reaedificarunt PP. Sutiscae a. 1664. sub guardianatu P. Fr. Michaelis Brežanin assistente R. P. Stephano Glumčić“ . . . Al niesu redovnici uživali pokoj u rečenom samostanu, jer god. 1685. zapališe Turci s nova samostan i crkvu.“

God. 1664. bio je na Bosni vezirom neki Ali paša, čovjek vrlo dobar prama kršćanom, pa za njega su kršćani na ruševinah starih samostana u Srebrenici i Kreševu nove samostane pogradili. God. 1666. baš u oči velikoga četvrtka izgori nesrećom samostan u Fojnici[1].)

Nije dosta, što su trpili redovnici od kadija poreznika, subaša itd. već ovamo jih stali još žešće progonit i grčki patriarhe, koji su svu pomnju uložili, da kršćane, pa i redovnike po-

[1]) Čevapović, Cat. Prov. Capistr.

hrišćane, u to ime dodje god. 1661. grčki patriarha iz Carigrada, al se proti njemu podigoše kršćani, pak pomoću svojih gospodara Turaka zaćeraše ga onamo, odkud je došo, pa i ovo se nije moglo obranit brez velika troška.

God. 1662. rečeni patriarha i opet dodje namjerom ne samo prisilit katolike, da mu harač daju, kô i Hrišćani, nego takodjer, da se pohriste. Dolazeć patriarha iz Carigrada svrati se u Temešvar, gdje se je nalazio za tada Serasker (vojskovodja), iz Temešvara dojde u Banjaluku, gdje listom ustadoše kršćani proti njemu i njegovoj namjeri.

U to su bili njeki kršćani odredjeni, da idu u Temišvar, a drugi uprav caru u Stambul i ondje da se potuže na nasilja i nepravde, koje jim nanašuju patriarhe. Oni, koji su došli u Temešvar, prodjoše zlo, jer jih izbiše gole duše, jedva se živi kući dovukoše; ipak su kršćani povoljnu odsudu dobili, t. j. da se nemoraju u ničem patriarhom pokoravat.

God. 1669. mjeseca ožujka zaleti se opet patriarha grčki starom svojom namjerom i željom. Borba bila žestoka sa obadvie strane, u pô borbe udari kap patriarhu i on se sruši mrtav, ljudi ga njegovi iznesoše iz sudišta. Jedan njegov pomoćnik umre za osam dana, a drugog mu pomoćnika izmjeriše Turci udariv mu trista štapova po tabanih i oglobiv ga sa trista srebrenih talira. Al su i redovnici i kršćani morali

platit Turkom globu od 3000 groša, što bi zasjeklo danas 1500 for.

U ovo vrieme bio je biskup biogradski i administrator biskupije bosanske o. Mato Benliić. Njega su bili pozlobili hrišćani kod zapovjednika temešvarskog, da u sv. vrieme pohodjenja od kršćana sabire novce za papu, pa ga stoga Turci u gadnu baciše tamnicu, u kojoj je 40 dana čamio, dok ga nisu redovnici novci izkupili.[1])

Vriedno je da ovdje reknem, što je prije dvie sto godina o državi bosanskoj pisao o. Frane Sudić iz Varadina, koga je starešinstvo poslalo, da po kršćanskih kraljevinah izprosi milostinju za državu bosansku, koja se je nasiljem Turaka u tolike dugove bila uvalila, da su neki samostani morali Turkom u zalog davati crkveno ruho i sudje. Rečeni dakle o. Sudić izdao je knjižicu u latinskom jeziku pod naslovom „Pastor Bonus“ i dao ju pod tisak u Mletcih god. MDCLXXIX, u kojoj medju ostalim ovako opisuje samostane države bosanske, koji su se u Bosni i izvan Bosne za tada nalazili. Evo jih dakle po redu: Prvi samostan sv. Ivana krstitelja u Sutiskoj imao je unutri i po župah svega 50 redovnika, a dûga 5000 imperiala.

Drugi samostan u Srebrenici brojio je unutri i po župah svega 10 redovnika, a deset je pitomaca hranio i podučavao.

Treći samostan sv. Duha u Fojnici u nutri

---

[1]) **Epitom. Provin. Bosnen.**

i po župah imao je svega 50 redovnika, a dûga 4000 imperiala.

Četvrti samostan na poštenje B. D. Marije u Olovu brojio je svega 56 redovnika, a dugovao 8000 imperiala. Ova je crkva imala čudotvornu sliku, pa su na dan svetkovine Uzvišenja Gospina dolazili kršćani ne samo iz Bosne nego i iz Srbije, Bugarske, Raške, Arbanije i drugih mjesta i čudotvornoj slici počast izkazivali. Na mjesec dana prija svetkovine prijavio bi se starješina samostana paši, a ovaj bi poslao čitave čopore Janičara, a došo bi i kadija i s njime druge izjelice, tobože da paze, da se nebi kakov nered kod crkve dogodio, pravo rekuć dolazili bi oni tamo zato, jer jim je morao samostan putbinu plaćat i osam dana častit. Za ovo bi vrieme izjeli po 10 volova 80 ovaca, a gdje je drugi trošak od njih i njihovih konja potrošen!

Peti samostan sv. Nikole u Visokom, koga je njeki pobožni Mihovil Ostoić god. 1450. vlastitim troškom bio sagradio, al buduć je crkva omalena bila, to su ju redovnici malo razprostranili, a zlobni Turci i crkvu i samostan porušiše. Kad su pako redovnici Turkom položili 1000 mletačkih dukata, tad smjedoše crkvu i samostan opet u Visokom sagradit, a samostan sagradiše god. 1670. dobiv na poklon od Ivana II. kralja poljačkog 10.000 imperiala. Isti samostan brojio je god. 1679. svega 30 redovnika, a dugovao: 3000 imperiala.

Šesti samostan sv. Katarine . . . u Kreševu brojio je svega 40 redovnika i 20 pitomaca.

Sedmi samostan bl. dj. Marije „Gradov vrh“ Kad su Turci god. 1523. porušili samostan u Zvo niku, kojom su sgodom redovnika Tadiju živa na kolac nabili, koji je ujedno bio i vratar samostana, onda su se redovnici preselili u „Gornje Soli“, al s jih i odavde Turci prognali porušiv jim samostan; sad na molbu njekog grofa Sičiusa dobiše od cara Sulejmana dozvolu, da mogu sagradit samostan medju dvjema Solima u mjestu Gradov vrh zvanom i god. 1541. zbilja ga sagradiše i u njem se nastaniše. God. 1679. ovaj samostan brojio je unutri i po župah 40 redovnika i 10 pitomaca.

Osmi samostan u Dolnjih Solih imao je 10 redovnika, a dûga: 4000 imperiala.

Deveti samostan sv. Ilije u Modričoj god. 1679. brojio je 10 redovnika, a dugovao: 3000 imperiala.

Deseti samostan sv. Petra u Rami brojio je 30 redovnika.

Iz ovog se vidi, da je u Bosni god. 1679. bilo 10 samostana, redovnika 266, a pitomaca po samost nih do 40. Pitomce bi starešinstvo na nauke u Italiju slalo. Redovnici su imali duga 38000 imperiala, pa radi toga hodao je rečeni o. Frane Sudić po Belgiji, Italiji, Burgundiji sabirući milostinju, nebi li se redovnici tolikih dugova oprostili.

A jer se je u isto vrieme bosanska redov-

nička država i izvan Bosne po Dalmaciji, Slavoniji i Ugarskoj prostirala, to je imala po Dalmaciji samostane i to u Makarskoj, Zaostrogu, Imockom, Šibeniku, Visovcu i Sv. Križu. U cieloj Slavoniji bila su za tada samo dva samostana i to sv. Augustina u Velikoj i sv. Antuna u Našicah. U Ugarskoj u Budimu bila je residencija, a tako isto i u Biogradu u Srbiji. U isto vrieme imala je država redovnička tri svoja biskupa i to bosanskog, biogradskog i makarskog. Imala je 150 župa, 200 crkava i 500.000 katoličkih duša. Tako rečeni o. Frane Sudić iz Varadina piše u svojoj knjižici „Pastor Bonus.“.

Ele kao što rekoh, bilo je god. 1679. 10 samostana, a redovnika 266. Iz ovog se lasno vidi, da je u ono vrieme i katoličkog puka bio velik broj u Bosni.

Caru Mehmedu IV. malo se činjaše, što je imao carstvo na iztoku dalje od Mekke i Medine, a na zapadu dalje od bieloga Budima, pa zato ga spopade nezasitna pohlepa dalje na zapad carstvo osmansko širit i u Beču utvrdit svoje i svojih nasljednika, silnih osmanskih careva, priestolje i sjajnu vladu. Po nagovoru erdeljskoga poglavice Tekelije diže vojsku od 300.000 momaka iz svih svojih država prostranoga carstva. Divlji čopori Turadije kud su prolazili, svagdje su sve, što je kršćansko, harali; poplieniše i popališe crkve, samostane i biele dvorove, što je staro i nejako bilo, to pobiše, a mlado i snažno odvedoše sobom . . . Tako stigoše 15.

srpnja god. 1683. pod Beč. — Obsiedali su ga dva mjeseca al u to banu Sobjeski i sabrana njemačka vojska i Turke poraziše do noge; tu pade 50.000 Turaka. što ostade, to kapu u šake, pak bjež brez obzira. Tim porazom pomrča turski polumjesec a rogovi mu se počeše krnjit . . .

Poraz pod Bečom razgnjevi silno Turke, a svoju srdjbu stadoše kalit na kršćanih, plieneći, paleći i rušeći crkve, samostane i dvorove. — Krvave dakle god. 1683. u Gradovrhu odrubiše handžarom biesni Turci glavu starješini samostana o. Bernardinu, a o. Luku župnika u istom mjestu živa izpekoše na vatri. God. 1684. odsjekoše glavu otcu vikaru u Modričoj, a u isto vrieme izbiše sarajevski Turci dvojicu redovnika po tabanih tako ljuto, da su obojica od udaraca umrla. God. 1685. nemogavši redovnici progonstva Turaka više podnosit, ostaviše visočki samostan[1]). God. 1686. ubiše Turci o. Luku rodom iz Kreševa, starješinu samostana u Srebrenici, a crkvu i samostan poplieniše. Od tog vremena osta samostan srebrenički pust sve do dana današnjega; pače u Visokom i Srebrenici nestade i katolika.

Iste godine ubiše u bugarskom Vidinu iz zlobe hrišćani petoricu redovnika sv. Franje i to 3. mjeseca studenoga[2]). — Godine 1687. ne-

[1]) Ovi dodjoše u Staru Gradišku i ondje crkvu i samostan sagradiše.

[2]) Necrologium Contus. Sutiscae.

moguć redovnici snosit progonstvo tursko napustiše glasoviti samostan u Olovu i pobjegoše preko Save. — Kašnje Turci podbace vatru, te samostan i crkva do temelja izgori, a tomu je bio kriv Sefer paša od Crne Rieke, koji je od crkvenskog kamena sebi konake pogradio.

Dakle u drugom vieku poslje pada kraljestva bosanskog izgubiše glavu jedan biskup i deset redovnika, a tri samostana bjehu opustošena tako, da jim se danas samo tragovi razaznaju, gdje su njegda bili.

Tko promotri, koliko su redovnici, uzprkos tomu, što su imali pri ruci carske fermane, globe morali plaćat, koliko jih je bilo pogubljeno, koliko je bilo samostana i crkava opustošeno, lasno će moći odmjerit, koliko tek nevolja podnesoše prosti ljudi kršćani, koliko jih izgubilo i glavu i zgrade i zemljišta! . . . Silom jih Turci naćeraše prigrlit tursku vjeru; od *kršćanskih sela postadoše mahale* (obćine) *poturica.* Pa se jadne Poturice nestide u sviet trubit: da su oni potomci starih bosanskih plemića (!!!) . . . Tko Poturici vjeruje, gorji je od njega! . . . —

Stanje Redodržave Bosne Srebrene

za carevanja Sultanah: Sulejmana III., Ahmeta II., Mustafe II., Ahmeta III., Osmana III. i Mustafe III.

TREĆI VIEK.

(god. 1687.—1771.)

God. 1687. Mehmeda IV. nasliedi Sulejman III. i samo je četiri godine vladao, a za ovo vrieme ratovao je sa cesarom Leopoldom velikim. . . .

Što bi više Turci ratujuć s cesarovom vojskom iz dana u dan gubili, to više bi u Bosni progonili kršćane, nastojeći na svaku ruku uništit kršćanstvo, da mu se ni za trag nezna. Da ovo postignu, prva jim je briga bila, da još ono sedam samostana poruše i da ujedno preprieče, da nebude više redovnika medju kršćanskim pukom.

God. 1688, da izbjegnu smrtnomu progonstvu, ostaviše redovnici samostan u Modričoj i ponesav sa sobom sv. ruha, što mogoše više, prebrodiše Savu i dodjoše u Kopanicu, a odavde se kasnije presele u Djakovo, gdje su god. 1753. samostan sagradili, koji je sad sjemenište mladeži biskupije bosansko-djakovačke i sriemske.

Iste god. 1688. otidjoše i redovnici iz samostana u Gradov vrh i umakoše preko Save.

God. 1690. rad progonstva turskog opusti i samostan sv. Petra u Dolnjih Solih, pa su Turci i crkvu i samostan razrušili i na istom mjestu tvrdju sagradili od tvrdok sječenog kamena. U toj tvrdji bile su dvie kule dubkom napunjene puščanim prahom, na jednoj od tih kula bio je i veliki sat i zvono. God. 1857. sedmog rujna poslje podne udari grom u kulu, zapali barut, koji planuv baci zvono u zrak, a ovo pade kraj kapelice sv. Petra, koja je od zida gradskog i kule samo pedeset stopa odmaknuta. Zvono se toliko zabilo u zemlju, da je samo malo van virilo . . . Od prilike je četvrt od zvona odbijena, a po dnu čita se IN. RI. O ETNE, O. INVTE (aeterne o invicte). Težina je okrnjitog zvona jednu centu (četrdeset oka na kantar). Kraj zvona je pao i komad veriga, na njima se vidi, da su iz ciganske kovačnice, jer su vrlo prosto radjene. Turci su obećavali 600 groša onomu, koji bi jim pokazo, gdje je palo zvono, al nisu mogli saznat. Kako rekoh, zvono je palo kraj kapelice, a kapelica je poldrug hvata duga, a hvat široka, sa tri strane se otvori svetkovinom, da puk uzmogne vidit redovnika kod oltara. Blizu kapelice stan je župnikov, a ima četiri sobice . . . Još dan danas njeki Turci zovu tuzlanskog župnika: „gvardijanom.“ U župskom stanu nalazi se starinskih knjiga, na kojima se čitaju rieči: „Spectat ad bibliothecam Conventus sancto Petri Salinarum.“

God. 1688. biesni Turci poćeraše šarengradskog gvardijana, stigoše ga u Iloku i sadrše s njega kožu, a vikara su živa na kolec nabili. — Obojica su rodom iz Bosne[1].)

God. 1688. izdao je Sulejman III. ferman a sadržaj mu je sliedeći:

„Ovog vremena stupiv na prag sretnih vrata mojih poslanik imperatora njemačkog vitez od Liliena i podkučiv molbeno pismo prikazao je ovo: Po ugovoru god. h. 1059. (p. I. 1646.) učinjenom nema se „Servitom“ i drugim svećenikom rimo-katoličkog obreda ni od koga nijedna smetnja činiti i nitko se nesmije u njihove stvari miešati . . Il morem brodili, il po suhu hodili, il u stanovih stanovali, nek su sasvim prosti i slobodni. Slobodno jim je i u njihovih crkvah, koje su od davnina ostale, po obredu rimo-katoličkom molitve obavljati i u tom neka jih nitko nepomete, bio sad poglavica, bio kadija, ili tko mu drago drugi. Kad milostinju ili što drugo za svoje uzdržavanje od puka prime, samo ako s tim nikakvu trgovinu nečine, nisu od tog dužni nikom ništa plaćat. Kada koji izmed njih umre, u njegovu se ostavštinu nema mješat nit blagajnik carski, nit itko drugi. I ako u mjestu, ili na blizu, gdje se oni nalaze, tkogod pogine, nek se spomenuti pod imenom krvarine neglobe. Buduć da su latinski svećenici

[1]) Čevapović, Catal. Prov. Capistr.

sasvim druge sljedbe, nego što su Srbi, Bugari i Grci, neka jim je slobodno u crkvah, koje od davnih vremena posjeduju, i po svih drugih mjestih, gdje se sljedbenici istog obreda nalaze, molitve po običaju i po odredbah vlastite crkve obavljati, a da se neusude u tom ma najmanje ih buniti nit Srbi, nit Bugari, nit Grci. I budué me je spomenuti poslanik zamolio, da potrebite naredbe u tom poslu učinem, ja dakle po mojoj previsokoj darežljivosti pisao sam ovaj presretni ferman, te zapoviedam, da u sadanjem poslu svak po mojoj ovoj presvetoj zapovjedi postupa i da nitko ništa nečini suprot ovom fermanu. Tako znajte i znamenju carskom viernost ukažite."

Pisano mjeseca gjemazülevel g. h. 1099. (p. I. 1688.)

Ovaj ferman niti je na koga vezira, niti na kadiju upravljen, niti se u njem spominje „ugovor" prvog fermana sklopljen god. 1464. medj redovnici i Mehmedom II., nego se spominje ugovor prigodom sklopljenog mira medju carem turskim i cesarem god. 1646. Medjuto ovaj ferman sadržaje ono, što je nemal u svih drugih jur napisano . . . „Servitê", glede kojih je ferman i pisan, valjda su se nalazili njegdje u Ugarskoj, Erdelju, ili Slavoniji; al je za čudo, kako je taj ferman došao med fermane, koji su podieljeni redovnikom bosanskim?

God. 1693. devetog lipnja ubiše Turci na krvnički način u Šamcu kod Save o. Augustina,

o. Nikolu, obojica iz Olova, i još trećeg o. Grgura Jakšića. Iste godine udare turske haramije na samostan u Rami i ondje pomoriše više redovnika, a iz samostana odnesoše što je bolje i ljepše bilo. — Nemogav redovnici progonstva turska više podnašat, skupiše, što su mogli sobom ponieti i pobjegoše u Dalmaciju pod Sinj god. 1695. i ondje sagradiše samostan, a da su sbilja ramski redovnici sagradili samostan, to se se vidi iz toga, što se god. 1679. nespominje sinjski samostan[1]). Poslje razsula ramskog samostana ostala su samo tri samostana u Bosni i to u Sutiskoj, Fojnici i Kreševu.

God. 1691. Sulejmana III. nasliedi Ahmet II., a i ovaj je samo četiri godine carevao, koje su takodjer bile krvave, jer god. 1694. dne 10. srpnja umoriše Turci u Rači nemilom smrću o. Lovru iz Tuzle[2]).

God. 1695. Ahmeta II. nasliedio Mustafa II. Ovo je oni delija, koji se je bio pojunačio, da će osvetit proljevenu krv tursku pod Bečom, Budimom, Osiekom i po drugih mjestih. U to ime podiže silnu vojsku, a uz vojsku i on glavom pojde i stiže do rieke Tise u dolnjoj Ugarskoj, gdje ga god. 1696. dočeka bolji od njega junak knez Savojski Eugenio. Baš kod mosta na Tisi, preko kojeg hćede prevesti vojsku, zametne se krvavi boj, Turci budu hametice pobijeni, a Mustafa je zdrav na dobru konju izmako. Iste

---

[1]) Vidi „Pastor Bonus."
[2]) Necr. Contus Sutis.

godine s malo vojske unidje Eugenio u Bosnu i dopre do Sarajeva, oplieni ga i zapali i tad se hitro opet vrnu natrag i pade na ziminu u Slavoniju. . . Sad il istog vremena, ili malo poslje priedje iz Bosne, ponajviše iz Posavine do 30.000 katolika, a s njima i njihovi župnici u Slavoniju pod okrilje vedroga cesara. Poraz Turaka kod Zente, dade jim priliku, da biesno navaljuju na misnike i kršćane.

God. 1715. dne 25. rujna ubiše Turci u Sinju o. Stjepana Vučenilovića. God. 1717. u istom mjestu ubiše još o. Stjepana rodom iz Vareša.

Za vladanja Karla VI. i Ahmeta III. promišljajuć Turci, što su izgubili izgubiv Ugarsku i Slavoniju, odlučiše još jednoč zaletit se u Slavoniju pa kom šaka, kom kapa . . . God. 1716. doprieše do Varadina, al naopako po se, jer jih kako valja dočeka stari junačina Eugenijo i potuče ko miše opuzle. Poraziv Turke pod Varadinom Eugenijo krenu s vojskom upravo do Temešvara i bijući ga četrdeset i četiri dana brez odmora i stanka osvoji ga i tom prigodom cio banat prileže cesaru.

God. 1717. slavni Eugénijo krenu sa 100.000 borioca i velikom bojnom spravom pod Biograd, koga je iznutra 20.000 Turaka čuvalo, a s vana serasker Ali paša sa 200.000 momaka stigo na obranu Biograda . . . Svu tu silu Eugenijo razprši i Biograd osvoji. Pa god. 1718. dodje do mira u Požarevcu srbskom. Po ugovoru toga

mira pripadne cesaru zemljište u Bosni četiri milje od Save daleko prama jugu. Ovom su zgodom proizgonili Turci kršćane iz brdnih sela u ravan, te se sâmi smjestiše izmed brda i dolina, a to su zgodni zakutci za vuka i hajduka. Izćerani kršćani iz sela dolnje Seone, naselili su se na lievoj strani riečice Tinje u današnjoj župi Dubrave i prozvani su: Seonjani. Izseljenici iz Špionice kod Srebrenika, zovu se Špionjani, a od Tuzle izseljenici zovu se Tuzlani, obadvoji su ovi u selu „Oštroj-luki“ župe toliške.

Pa zbilja na blizu Save nebijaše Turaka, Brod bo je bosanski kasnije postao „Brezovopolje“ i Brčki postali su po prilici prije 130 godina, kad su se Gradačevići i tuzlanski kapetani krvarili i bili medj sobom, hotijuć svaki svoju kapetaniju dalje razširiti. — Jedni drugim uzprkos razseliše trgovište Zovik, stanovnici se razbjegli, jedni se naselili u Bieloj, gdje jih i sad ima, a jedni se naselili u Tremošnici, a odavde se neki premjestili u Modriče, a neki se smjestili u Brčkoj . . . Zovički stanovnici dobježaše njekom zgodom iz arnautluka, zovu jih *cincari* ili *kalajdžijani* i svoj su jezik bili sobom donieli, al dan danas kô da je već zamro. — Kad cincari počeše u Brčkoj u velike trgovati dodjoše koje odkuda i Turci drugi i tako Brčki prem postankom skorašnji, posta velikim i glasovitim. . . . God. 1863.proćerani Turci iz Srbije naseliše Orašje i Šamac na Savi i to zato, da budu kao prva obrana, ako bi se iz prieka koja navala pojavila.

God. 1718., a h. 1129. mjeseca rebülevel upravio je Ahmet III. ferman na vezira bosanskog i kadiju sarajevskog, a evo njegova sadržaja:

„Kad vam ovi ferman stigne ti vezire i ti kadijo znajte ovo: Vi ste molbeno pismo pružili prejasnom momu dvoru i javili ste ovo, da se u kotaru kreševskom, u pokrajini sarajevskoj, u varoši Fojnici nalazi podharačenih vaših kmeta-kršćana crkva, koju oni još od pada Bosne imadu i koje crkve krov je rad davnine već propao i samo da se nesruši. Ujedno ste molili u ime iste raje kršćanske, da po odredbama skoro izdanima glede poprave krovova onih crkava, koje su od pada Bosne pod našu carsku oblast pale, samo ako se ta potreboća od viernih Moslimana izkaže, da, rekoh, dadnem vlast, da se krov crkve uzmogne popravit . . . Radi toga zapoviedam, kako zapovjed ovu primite, da se po njoj i ravnate. Što se ovog posla tiče obratite se na zapovjed svete vjere (turske), pak dobro promotrite sadržaj njezinih zapoviedi . . . A zapovjed je svete vjere, da crkve, koje kršćani od pada Bosne imadu, njihove budu i da se krov njihov može popravit, al tu stvar ima pregledat kadija i vierni (Turci), kojima se može povjerovat . . . Po zahtjevanju naše svete vjere da se prigodom popravljanja krova ni za jedan kamečak, ni za jedno drvce crkva nerazprostrani, nego, kolika je bila, onolika nek ostane i neka se kraj crkve nikakva nova zgrada nepravi. Ovako znajte i znamenju itd. . . . „ . . .

Kao u drugih, tako se i u ovom fermanu veli, da je samo ona vjera sveta, prava i božanska, koja je od Boga Muhamedu predana i objavljena; gdjegod se u fermanu kršćanska vjera spominje, svagdje se nazivlje, pokvarenom, zabačenom, nevaljalom, pohuljenom, potlačenom i prljavom. U ovom fermanu veli car: crkve, koje kršćani od pada Bosne imadu, neka su njihove . . . Jest! . . . Al od dvadeset i dva samostana i toliko samostanskih crkava, a bilo je i župskih, ostadoše god. 1718. samo tri samostana slabe gradje, a toliko i crkava u Bosni, sve drugo sila je turska poharala i uništila . . . Pak za popravu samo krova car zapovieda, da po zahtjevu turske vjere, ima kadija i drugi stvar pregledat i posvjedočit, da li je u istinu krov oslabio i propo! koliko su redovnici morali platit kadiji i njegovim drugovom za to pregledavanje!

Car veli, da se nesmije ni za kamečak, ni za drvce jedno crkva razprostranit; kraj ovake stege tko je mogo i pomislit o gradjenju nove crkve, ili zvonika, il zvonenja u Bosni? Kad su Turci bili iztjerani iz Slavonije i Ugarske, silniji gospodari bosanski u pokrajinskih mjestih utemeljiše kapetanije, a zapovjednici ovakih kapetanija prozvali se „kapetani.“ Ovi nit su poznavali cara, nit carskog vezira . . . Oni su u svojih kapetanijah bili neodvisni gospodari, pa kao takvi popravljali su stare tvrdjave, a i nove su iz temelja gradili, kao u Derventi, Dolnjoj Tuzli itd. Kapetani su često jedan na drugog

bojnom silom udarali i kad bi koji od drugog mogo što odadrieti i oteti, — oteo bi.

Mnogo su zemljišta kršćanom izotimali, još suviše navalili su na kršćane i zli običaj robote (beglučenja). — Kako rekoh kapetanije su bile utemeljene po kraju Bosne u Posavini, Podrinju, Pohumju, u Livnu, Ljuboškom, u Hercegovini, a sredina Bosne ostala je na starinsku pod vladavinom vezira, Mulle sarajskog i kadija. A kapetani kako niesu priznavali vezira po svojih kapetanijah ni kadija, nego su sudili, sjekli, vješali i na kolac nabijali po svojoj volji.

Kazano je, da je država bosanska godine 1679, imala u Dalmaciji šest svojih samostana, al god. 1735. odieliše se ovi od države bosanske i tako postade u Dalmaciji nova redovnička država. Ova se je poslje prozvala presvetog odkupitelja. Ovo odjelenje bilo je po redovnike i katolike bosanske stetonosno, osobito zato, što su redovnici bosanski još od davnih vremena iz Makarske potrebne stvari dobavljali, kao ulje, bakalar, sardelje, sukno itd. Pa su se i mladići, u red primljeni u Dalmaciji u većih znanostih podučavali, premda je to podučavanje bilo preveć plitko; čitat i pisat što su znali a od drugih znanosti gotovo ništa.

God. 1730. poslje smrti Ahmeta zasjede na priestolj Osman III. Ovomu naviesti rat carica ruska Katarina II., kojoj se po ugovoru i Karlo VI. pridruži . . . Dne 27. lipnja god. 1737. izdade cesar proglas azbukom bosanskom pisan

na kršćane u Bosni. — U proglasu cesar veli, da kao saveznik vlade ruske daje bojnu pomoć carici Katarini. Dalje u proglasu veli, da se nitko neusudi cesarevoj vojski kakve zapreke stavljat, jer tko to bude činio, bit će kažnjen. — Oni, koji budu cesarevoj vojski na ruku išli, dajući joj potrebita, osim onog, što će jim se sve točno platit, još suviše bit će pomilovani i odlikovani. Oni Turci, koji htjednu prigrliti kršćansku vjeru, mogu slobodno ostati u posjedu sveg svojeg imanja, oni pako, koji nehtjednu, nek se sele, kud jim se svidi. — Na proglasu pisanom, kao što rekoh azbukom bosanskom, latinicom je podpisano: Fridericus dux Saxoniae m. p.

Od onda, kad su Hrišćani god. 1701. biskupa bosanskog o. Nikolu Ogranića na hajdučku u Slavoniji ubili, jedno radi hajdučtva i razbojničtva, a drugo radi stavljene štalije, koju je svaki onaj kroz 40 dana ostojati morao, koji je htjeo prieći iz Bosne u cesareve zemlje, prestali su biskupi iz Djakova u Bosnu dolazit, a to bila velika nezgoda po redovnike i puk katolički u Bosni. Da ovoj nezgodi doskoče potražili su i redovnici i puk katolički kod sv. stolice, da dobiju biskupa, koji će stalno u Bosni stanovati. — Na to sv. stolica prista i Bosna tako dobi god. 1735. prvog biskuda i namjestnika apoštolskog o. Matu Delivića iz Kreševa. Ujedno naredi kako njemu tako i njegovim nasljednikom godišnju podporu od stotinu škuda, valj-

da iz dohodaka sv. skupa za razširivanje vjere.

Kazano je, da su god. 1679. samo dva na redovničku državu bosansku spadajuća samostana u Slavoniji bila i to jedan u Našicah, koji je rečene godine unutra i po župah brojio do 50 redovnika, a dugovao 4000 imperiala. Drugi je samostan bio u Velikoj i brojio je 80 redovka. U Budimu bila je samo rezidencija sa nekoliko redovnika[1]).

Ali kad Turci počeše iz Ugarske i Slavonije u Bosnu kitljat, tad osvetom upaljeni stadoše u Bosni nemilice kršćane i redovnike progonjat, to progonstvo učini, da je za devet godina šest samostana što porušeno, što opustošeno bilo, a mnogi redovnici zajedno s pukom prebjegoše u zemlje kršćanske. Isti redovnici s pomoći dobrog puka u Ugarskoj i Slavoniji njeke samostane, od Turaka u štale i sjenare okrenute, očistiše i obnoviše i nastaniše; njeke su i nanovo sagradili, kao u Staroj Gradiški i u Djakovu. Al se redovnici nenaužiše u tih samostanih zadugo željne slobode, a tomu je uzrok ovi: dokopav se slobode redovnici rodjeni u Ugarskoj i Slavoniji, počeše primat u red u većem broju rodjene Ugričiće, koji iz dana u dan sve većma zlobiše i krivim okom pogledahu redovnike i mladiće rodjene Bošnjake; što više, Ugričići složeni sa Slavonci trgoše živo radit, da se od bosanske države odiele. Da ovo postignu,

[1]) Lib. Pastor Bonus.

uzeše najprije potajice od visoke vlade u Beču i kod sv. stolice u Rimu radit. U Beču izposlovaše, da se tri župe u Slavoniji, koje su spadale na sutješki samostan, od Bošnjaka oduzmu. U Rimu su pako nastojali, da se redovnička država bosanska stegne na tri samostana, koji se nalaze u Bosni, pa rad te maloće samostana nek prestane biti državom i nek nema više svoga državnika, nô neka bude samo prosto okružje sa naslovom „sv. križa"; a oni (t. j. Ugričići i Slavonci) da dobiju za se u Ugarskoj i Slavoniji novu državu pod imenom sv. Ive Kapistrana."

Da dostignu ono, što su naumili braća Ugričići i Slavonci, poslaše u Rim o. Filipa Penića[1]), koji mnoge razloge propletene himbom i prevarom navede, nebi li se kakogod država bosanska dokinula, pa zbilja uspije u tom sjajno. — Rim ni nesaslušav protivne stranke, t. j. Bošnjake, ukide državu srebrene Bosne i odredi, neka bude samo prosto okružje, a novu državu sv. Ive Kapistrana, ustanovi g. 1757. Kad ovo gorko i čemerno odredjenje dočuše bosanski redovnici odaslaše u Rim vriednog i razboritog starca o. Filipa Laštrića iz Očevje, izsluženog državnika bosanskog. Laštrić Bistro pravedno izkaza u Rimu, koliko je država bosanska za pet i više vjekova u Bosni i izvan Bosne za napredak vjere i puka katoličkog učinila. — Ako i jest sad država redovnička stegnuta na samu

[1]) Epitom. Prov. Bosn.

Bosnu i Hercegovinu, gdje neima više no samo tri samostana, ali uz to ima ipak šest većih prebivališta (residencija), ima 30 župa, a po župah petdeset hiljada kršćana, a od redovnika svega 150 osoba. Kad ovo u Rimu starešinstvo razabra, ono smjesta dosudi da se državi bosanskoj pečat, sva njezina davna prava i povlastice u svoj podpunosti povrate, država pako sv. Ive Kapistrana po Slavoniji i Ugarskoj razširena, neka bude za se posebna država. Tako bude država srebrene Bosne mjeseca prosinca god. 1758. u prijašnje svoje stanje povraćena.

God. 1737. zarati se Karlo VI. s turskim carem Osmanom III. Cesarova vojska bješe potučena, a Turci osvojiše Biograd i sve ono, što je mirom požarevačkim cesaru bilo prileglo u Bosni, i tako posta medjom medj cesarovom zemljom i Turskom Sava i Dunav. Od onog vremena uzeše zlikovci Turci žešće no ikad prije progoniti i ubijati redovnike i kršćane. — Evo njekoliko dokaza:

God. 1748. dne 29. veljače u Bieloj njeka Turkinja otrova župnika Franju Marianovića. O. Luku župnika u Banjojluki uloviše i zatvorišeu smradnu i mračnu tamnicu i u tamnici od glada i žedja umrie. O. Matu[1]) ubiše haramije u šumi.

God. 1753. izprebijaše do mrtvila Turci o. Antuna Tomića iz Kreševa, župnika tuzlanskog a sve zato, što je branio sakramenat ženitbe

God. 1757. rad istog uzroka otisnuše Turci

[1]) Ep. Prov. Bos.

o. Mihovila iz Kreševa, župnika u Ljuboškom, tako silno niz stube, da se je grdno izubijao, ter za rana i umro.

God. 1759. ubi njeka biesna Poturica iz male puške o. Mikulića iz Kreševa

God. 1760. evo opet zla i gorega. — Za carevanja Mustafe III. dodje u Bosnu Grk patriarha Pečki (Ipeka) sa svojimi namjestnici, kano, Basilion, koji je ujedno bio vladika Rumelije. Ovi su došli istom namjerom, kojom su odprija dolazili grčki patriarhe, to jest: da sebi redovnike sv. Franje i rimo katolike podjarme. U isto su ovo vrieme bili redovnici poslali u Carigrad o. Antuna Dobretića, da izhodi potvrdu povlastica od novog sultana, pak prija no što se je ovi bio povratio iz Carigrada, banuo je rečeni patriarha u Bosnu i zapodjeo parbu na sudu turskomu. — Parba je bila žestoka i pogibeljna i po redovnike i po katolike, al pomoći božjom izvojevaše redovnici povoljnu odsudu i na temelju ove odsude, neimaju patriarhe grčki nikakve vlasti nad redovnici i rimo-katolici. Prigodom ove parbe dali su redovnici Turkom globu od 1300 mletački dukata, al po svoj prilici nije na prazno prošlo ni patriarhi, jer od onog vremena niesu više kušali s pomoći Turaka katolike pohrišćanit. Rečeni se patriarha poslje godinu dana poturčio.[3])

Dakle za trećeg vieka poslje pada Bosne ubilici su Turci od redovnika države bosanske

[3]) Epit. Prov. Bos. pag: 92.

jednog bosanskog biskupa i trideset i tri redovnika, a sedam samostana i toliko crkava uništili, koliko je katolika poginulo, koliko je novca štetivano, tom se neće na kraj izaći.

Poznato je, da je s ukinućem samostana nestalo i katolika u Srebrenici, Olovu, Visokom, Gradovu-vrhu, Modričoj i samo jih je ostalo u Rami i Dolnjih Solih, pa zar bi bilo nepravedno, da ono, što je sila suproć fermanom carskim izotimala, da se ono sada pravednim sudom redovnikom i katolikom vrati? a ta su samostaništa i crkvišta pače i crkve u džamije okrenute!

Stanje Redodržave Bosne Srebrene

za carevanja Sultanah: Selima III., Mustafe IV., Mahmuda I., Abdul-Medjida, Abdul Aziza, Murata V. i Ahmida sada vladajućega.

ČETVRTI VIEK.

(god. 1771.—1884.)

God. 1771. stupio je na priestolje carstva osmanskoga Selim III. Od rečene dakle godine pa sve do 1884. nek bude četvrti viek stanja redovničke države bosanske poslje pada kraljestva bosanskog.

Selim III. carevao je četrdeset godina, a za ovo vrieme izdao je pet fermana glede slobode redovnika bosanskih. Fermani svjedoče, da je težka potreba tištila redovnike, tako, da su bili prisiljeni zaiskati fermane u obranu protiva nasilju, koje su jim nanašali ne samo zlikovci Turci, nego isti carski činovnici kadije, muselimi i drugi. U fermanu od god. hegj. 1196. (p. I. 1785.) navodi se tužba učinjena od redovnikah samostana fojničkog proti kadiji, koji bi prigodom svakog pazara silio samostan, da mu dade slame, masla, meda, ovnove, janjce, jaja, kokoši, drva i druge slične stvari, da se počasti. Fermanom dakle car zapovieda, da se ta nasilja ukinu, buduć da carska milost nemože dopustit,

da se ikom, ma koje nasilje čini. Kad dakle kadija na pazar dodje, neka ništa od redovnika neiziskuje, nego što mu treba, neka kupi od onijuh, koji take stvari prodaju. Ovako znajte itd. Drugi ferman istoga cara g. h. 1209. (p. I. 1788.) sadržaje tužbu, koju su redovnici samostana Kreševa, Sutiske i Fojnice od strane svoje i carske raje prikazali visokoj carskoj vladi proti kadijom i njihovim namjestnikom, koji obavljajuć sudbene poslove goleme izgone globe, osim toga, ako tko umre ili od redovnikah ili od raje, za dopušćenje, da se mrtvac može pokopati, uzimaju velike novce. — U fermanu piše car ovako: „Ja dakle saslušav njihove molbe naredio sam, neka se pregledaju zapisnici dvorske pisarne, poslje pregledanja je pronadjeno, da kadija i njihovi namjestnici u svih sudbenih izrekali i izjavah samo 20 para, a njihovi momci po 5 para mogu uzeti. Za podpis ima se platiti 12 para, za upis u zapisnik sudbeni 8 para, za pozivnicu 5 para, ovako se ima plaćat po pravu i carskih naredbah. Za dopušćenje, da se mrtvi more pokopati, ništa se nema iziskivat. — Ovako znajte . ." itd.

Treći ferman Selima III. upravljen na bosanskog vezira Husanmedin-pašu. pisan je dne 4. zülhigje g. hegj. 1209. (p. I. 1788.) — Evo sadržaja:

„Kad primiš ovaj ferman, znaj, da su svećenici samostana Kreševa, Fojnice i Sutiske previsokom divanu momu poniznim pismom prijavili ovo: Mi imamo od pokojnog predšastnika vašeg sultana Mehmeda, komu nek se Bog smiluje, od vremena osvojenja Bosne carski ferman u kojem se sadržaju naše povlastice. — Molimo dakle, da po ustanovah te naše povlastice novim fermanom potvrdite. — Radi toga naredio sam, da se zapisnici moje dvorske pisarne pregledaju, pa se je u zapisnicih sliedeće našlo: Osim sjajnog ugovora (ahtname) izašla je za nje izdana carska zapovjed g. h. 1000. (p. I. 1697), kojom se strogo zapovieda, budué da su svećenici samostana Fojnice, Kreševa i Sutiske kao pod pokroviteljstvom vanjskih F r e n k a slobodni i prosti od svake daće. zabranjuje se globit svećenike pod izlikom, kao da popravljaju crkve. Osim ovih posjeduju oni više carskih fermana, i naredba od vezira, izmed ostalih izdao je i veliki vezir Ali paša, dok je u Bosni bio, naredbu vrhu njihovih izprava (dokumenata). U obće, na temelju ugovora carskog, koji je ugovorio pokojni sultan Mehmed dobitnik, svi su njegovi visoki nastupnici povlastice spomenutih redovnika potvrdili. — Sada pako kadije, muselimi, vojvode i drugi kažu, da su te njihove povlastice zastarjele, pa rad toga uzkraćuju čast na pram povlasticam, pa kad svećenici svoje kuhinje, štale i kuće popravljaju, onda velike novčane svote od njih uzimaju. Kad po selih, ili drugih mjestih evangjelje propoviedaju po obredu latinskom, u tom jim se protive činovnici. Još suviše od njih i noćište i jestbine brezplatno iz-

gone. Ako se blizu samostana ubojstvo pridesi, onda svećenike bacaju u tamnice i globe. I kad se krvarina daleko od samostana dogodi, a oni hotomice lješinu u samostan donesu, samo da mogu redovnike oglobit. Spahije i subaše na svakog svećenika od 10 ili 17 para poreza meću. Ako koji od redovnika umre, njegovu ostavštinu medju druge redovnike porazdiele, a za tu diobu plaću traže. Grčki se patriarhe i vladike nepravedno miešaju medju njihove stvari i u poslove raje latinskog obreda. Da se dokinu ovake nevaljalštine i prekršaji, davno su redovnici zaiskali carske fermane. Budući je predsjednik Divana Raghib efendija izjavio, da su oni od harača i svih javnih daća slobodni i prosti, po toj dakle izjavi i po davnih zapiscih u zapisniku izišao je ferman god. hegjire 1079. (p. I. 1668.), a ovaj sam ferman ja došav na priestolje obnovio i u njem se zapovieda: Bili fermani ponovljeni, ili neponovljeni, samo ako jim se prepis u zapisnicih nalazi, moraju se u svemu podpuno obslužiti. Svećenici su sjajne porte podložnici, njihovo je stanje poznato i javnimi poveljami potvrdjeno, nikako se nepristoji, da jim se mà kakva uvreda čini.

Kao što je davno bilo zapoviedjeno vezirom bosanskim, da rečene svećenike štite i brane i . . . tako i ja naredjujem i zapoviedam, da po davnih povlasticah i po sadržaju ovoga preplemenitog pisma svaki ozbiljno postupa, a od protivnog se čuva. — Ovako znajte . . .“ itd.

Četvrti ferman od g. h. 1212. (p. I. 1791.) upravljen je na vezira bosanskog. Istim se daje dozvola redovnikom samostana fojničkog, da mogu samostan i crkvu popravit, al samo koliko sv. Fetva dopušća t. j. popravljanje neka se obavi na mjestu porušenih ili propalih, al brez svakog razprostiranja u duljinu, u širinu ili u visinu. Crkva bo mora ostat onolika samo, kako je bila u davna vremena sagradjena. Ovako znajte itd.

Peti ferman Selima III. od godine hegjire 1222. upravljen je na vezira bosanskog. Evo od prilike sadržaja: „Gvardijani samostana Sutiske Franjo, Fojnice Petar i Kreševa Martin prijavili su visokoj vladi poniznim pismom, kada kuće, koje su njihove, i u kućah sobe i u sobah police, zidove, za tim kuhinje, štale, bašče i ograde u okolo popravljaju, tada jih njeki činovnici uznemiruju i globe. — Da ovu nepravdu preprieče, zamolili su rečeni redovnici sjajni ferman, kojeg evo izdajem i ozbiljno zabranjujem, da kad redovnici obavljaju popravljanje rečenih kuća, štala, bašća neka se nitko neusudi njima dosadjivat, ili štogod u novcu iziskati. Ovako znajte . . .“

Sveudiljna progonstva i globe, koje smo mi redovnici bosanski trpili i podnašali, kako u vrieme drugih vladara turskih, tako i za Selima III. bijahu uzrok, da su redovnici proti nasilju ne samo pojedinih zlikovaca, nego i kadija, vojvoda, spahija itd. morali tražit zaštitu i obranu od

sjajnog dvora. Al jao! koliko su redovnici morali dati samim pisarom, koji bi jim molbu turski napisali! a gdje su oni novci, koji su morali za svaki ferman u carsku blagajnu platit?! Kad bi se troškovi zgrnuli u jednu hrpu, grdne li hrpe! A sve su novce za globe izdate izprosijačili redovnici od siromašnog, ali dobrog i pobožnog puka kršćanskog u Bosni . . . kadkad su dobivali milodare i od vanjskih dobročinitelja.

Kao što rekosmo, bila je država bosanska stegnuta god. 1757. samo na tri samostana pošto, kako se je od nje odielila Ugarska i Slavonija, ovako umanjenoj državi težko je bilo odhranjivati djecu od malenih nogu sve do onog doba, dok neprime sv. red. — Sav trošak spao je na tri samostana. Da im išto bude laglje, primala su braća reda franjevačkog u Italiji po njekoliko mladića iz Bosne u Italiju. Bilo je skopčano s velikim putnim troškom i patnjami, pa i gubitkom mnogih mladića, koje je u cvietu mladosti nemila smrt pokosila. Videći starješine, da broj svećenika pada, dogovore se s biskupom i namjstnikom apoštolskim u Bosni Augustinom Okićem iz Kreševa, da će potražiti pomoć od Josipa II. za odgoj mladih bosanskih redovnika u državi cesarovoj. Okić razloži dakle cesaru u dopisu svomu potreboću države bosanske glede redovnika, i cesar opet saobći biskupu svoju odluku glede Bosne, naime da ju želi otet od Turaka. Godine 1784. dade cesar iz zaklade

komisarijske za odgojenje redovnika bosanskih u Zagrebu, glavnicu od 107.700 for., ovoj svoti dodao je dobrohotno grof Niczki 12.000.

Dobivši starješine ovu pomoć poslaše u prekosavske države dvanaest mladića, koji su odstojali godinu kušanja (annum novitiatus) a nisu još učinili svećanih zavjeta reda (vota solemnia ordinis); od ovih dvanaest mladića samo su ostala dvojica u redu: Petar Kordić i Pavo. Allović, a ona druga desetorica odbaciše svitu redovničku, te njeki postaše častnici u vojsci a njeki svjetski svećenici. Kad ovo vidjaše starješine, nehćedoše više slati mladiće izvan Bosne, dok neučinu svetčane zavjete. Ovom zgodom moraju stavit ruku na Evangjelje i zakleti se, da će, svršivši nauke, povratiti se u Bosnu i ondje duhovnu službu obavljat. Razdjeljenje mladića bosanskih po samostanih redovničkih država kapistranske, ladislavijanske, salvatorijanske, marijanske, obavljalo je kr. Ugarsko vieće u Budimu.

A budué da je spomenuta glavnica u vrieme rata franceskoga za Napoleona prvog okrenuta u zajam državni, a uz to vriednost novca bila snižena, zato oni samostani, koji su izdržavali mladiće bosanske uz plaću od 150 for. šaina, nedavahu mladićem ništa drugo no samo hranu, van ako bi koji starješina s draga od odjeće štogod komu mladiću prikučio.

Mladići bi bosanski u njihovih samostanih u

njihovu korist služili pri sv. misi i pokopu mrtvaca.

Da svojoj nestašici i nevolji koliko toliko doskoče, to bi mladići bosanski prije odlaska svoga iz Bosne zaredali kuće svojih rodjaka i znanaca i kupili milostinju. Ovdje ću evo spomenut, da su starješine samostanâ države presv. Spasitelja u Ugarskoj vrlo ljubezno susretali bosanske mladiće, a ostale ću prešutit, jer su više manje svi krko i nekršćanski baratali sa našimi mladići.

Radi maloće misnika nemogaše ni škole ni samostani napredovati. Kadkad bi se na godinu tri učitelja u jednoj školi izmienila; sad bi umro jedan sad drugi misnik na župi, pa je starješinstvo moralo dati puku duhovnoga pastira, a nemajuć drugog, morali bi učitelji ostavit školu, pa izać na župu. Oni misnici, koji su izučili u Italiji, za druge nauke nisu ni marili, njim kao da je dovoljno bilo, ako je mladić znao dobro čitati latinski, makar i nerazumio što čita. Tek poslje godine 1810. stadoše sbiljno raditi da promaknu podučavanje mladića u samostanih. U tom poslu hvale ide o. Marijana Jakovljevića u fojničkom samostanu, pa onda o. Stjepana Marjanovića učitelja u Sutiskoj, koji izdade za mladež *Latinsko-ilirsku slovnicu*, zatim *Systema scholasticum*, a ova knjiga pripisuje pravila, kojih se imadu učitelji i učenici u naucih držati; još izdade *Syntaxu*, sve te knjige starješinstvo odobri . . . Još o. Ambroža Matić izdade za mladež

Računicu i *Ručnu knjižicu*. Ovako krenu podučavanje mladića u Bosni na bolje; dobiv ovako valjane temelje u svojoj domovini, prelazili bi u prekosavske krajeve, da si usvoje veću duševnu naobrazbu, mnogi se od njih na javnih učilištih toliko u naucih izkazali, da su jim se isti učitelji divili. . . . Njeki u Italiji još kao učenici postadoše učitelji, to jest, dok su učili sami bogosloviju, podučavali bi mladje u mudroslovju.

Rat, koji je bio god. 1788. buknuo medju carem Josipom II. i Selimom III., pak opet onaj, što je planuo za Karagjorgjevića medj Srbijom i Turskom, bješe uzrokom, te Turci uzeše dva put ljuće u Bosni kršćane progoniti. . . . U ovakovih okolnosti nije nikom ni padalo na pamet, da se grade crkve, javne škole i uglednije župske kuće. Župnici su po selih stanovali u kućah drvenjara, njegdje u šumah, njegdje bome i u gudurah. To su činili rad zlikovaca, koji su jim svagdje zasiedali. Kućice one po šumah imale su dvie sobice sa malimi prozorčići, još je bila jedna sobica, a to je bila kapela. Takva kapelica imala je zaklopce kô turski dućani, pa bi se zaklopci svetkovinom otvorili, da puk uzmogne viditi misećeg svećenika. . . Riedko je svećenik svetkovinom doma misio, nô obično na groblju i to medju četiri kolca stavio na daske „altare portatile“, a ozgor ga nadkriv granjem, a po granju razstriev kabanice, pokrovce i ćilime. U Posavini samo smjedoše kršćani po

grobljih kapelice sagradit i groblja svoja ogradom ogradit. po drugih mjestih to se nije smjelo od Turaka činit.

Dok se je broj redovnika težkom mukom i trudom učitelja i starješina a i troškom domaćih samostana iz godine u godinu umnažao na korist i utjehu i redovničke države i puka katoličkoga, izdade god. 1841. najednoć „p r o p a g a n d a" naredbu: da se mladi bosanski redovnici samo u papinu zemlju radi nauka slati mogu. Tako prestadoše mladići polaziti učilišta cesareve zemlje a dohodak zaklade valjda nekom drugom priležе na korist.

Ovdje valja napomenuti, da država bosanska u to vrieme nje imala svog državnika; njezini bo protivnici da postignu svrhu svoju, učiniše da država ostane bez državnika te je po sv. sboru za razširenje vjere postavljen upraviteljem redovnika i puka njeki svjetovni svećenik g. Karlo Pooten rodom Niemac iz Kolonije a u zavodu sv. sbora za razširenje vjere u Rimu odgojen.[1])

God. 1842. naredbom rečenoga sbora bijahu četiri mlada redovnika bosanska smjestita u samostanu sv. Bartola na ostrovu Tibera, gdje neimajuć niti učitelja niti drugih potreboća, nisu ni svršili potrebitih nauka. Sliedećih godina zamoliše redovnici bosanski redovnike talijanske, da bi po gdjekojega mladića primili u svoje samostane nu dobiše odgovor: radi neprekidnih

---

[1]) On je sada nadbiskup u Albaniji.

buna, koje su zavladale u narodu talijanskomu i mi, koji smo sinovi domovine, jedva se hranimo: vaših dakle mladića nemožemo nikako primati, nu kad bi to mogli iz ljubavi bratinske, drage volje bi ih primili kao što smo jih i prije primali, uzdržavali i podučavali. U ovih okolnostih nebijaše drugo, nego u Bosni svu redovničku mladež u naucih misniku nuždnih počam od a. b. c. podučavat. Nu najgorja nezgoda bijaše tjesnoća triuh samostana, u kojih se je moralo po šestdeset osoba uzdržavati i svimi potreboćami providiti. Tu patnju moradoše redovnici podnositi do početka god. 1852.

Kazasmo već, da su svećenike toliko proganjali, da već nisu smjeli ni kuće na očitu mjestu sagraditi, a kamo li pučku školu ili crkvicu. Pa jer nisu smjeli svećenici. osobito poslje god. 1683. nigdje po gradovih stanovati, zato je baš po gradovih i trgovištih vrlo malo katoličkih zanatlija; ovdje ondje nadje se po koji kovač, ćurčija, zlatar, zidar itd. Pa da je sve Turčin i trpio u svojoj sredini obrtnika katolika, to katolik ipak nebi pristao, jer mu se nije mililo, da bude preveć odaljen od župskog stana; ta znao je on za kršćansku dužnost i zapovjed crkvenu: *slušat misu po nedjelja i zapovjednih svetkovina.*

Kad se Turci nješto upitomili, eto i redovnika, gdje po kršćanskih selih grade uglednije župske domove. Pače za vladanja kapetana Gra-

dačevića u gradačkom kotaru sagradi o. Ilija Starčević u Tolisi g. 1819. ne samo za onda najugledniji župski dom, nego i drvenu crkvicu. Njegovim nastojanjem sagradili su župnici u Dubravah i Garevu slične drvene crkvice. Al redovnici bi živo preporučivali seljakom da te zgrade nezovu crkvicom nego: sjenarom, pecarom štalom, pače bi u tu crkvicu metnuli koju kacu, čabar, il što slična, a oltar bi namjestili na četiri kolca, pa bi svetkovinom za mećave u nutri misili, pa kad bi zgrada ostarila, onda bi ju očistili i u nju stalan oltar postavili. God. 1824. sagradi Starčević prvu pučku školu u Tolisi, a iz prieka dobavi vriednog učitelja; u istoj školi slušali su nauke oni, koji su kašnje stupili u red sv. Franje, te mnogo koristili i redu i vjeri i puku kršćanskom.

God. 1821. za vezirovanja glasovitog Gjeleledin paše valjalo je na sutieskom samostanu i crkvi stari i iztrošeni krov novim zamieniti, al za taj posao morala se zaiskati dozvola od rečenog vezira. Tadanji gvardijan Petar Babaić plativ preko duše, izhodi zbilja pismenu dozvolu od vezira da smije popravit samostan i crkvu. Po naredbi vezirovoj dodje iz Travnika u Sutisku s mnogom pratnjom mjernik. Začuv za njegov dolazak ostali Turci, dodje jih do petdeset iz Visokoga a toliko gadnih izjelica iz obližnjih mjesta, a sve jih je samostan za dva dana i dvie noći morao slano i mastno častiti. U prisutnosti tih izjelica izmjeri mjernik visinu crkve i samostana prebacujuć preko crkve i samostana konac sa olovnim zrnom, još omjeri duljinu i širinu; što više, mjernik zabilježi i vrieme dokle se mora gradjenje dovršit, a poslje stavljena roka nesmije se čuti lupa sjekire i kladiva. Poslje toga brže bolje nabaviše redovnici samo 250 tesara i zidara nebrojeć amo druge radenike; pa sazidaše većom stranom u samostanu novi zid, a na crkvu i samostan metnuše novi novcati krov. Šteta samo, što nisu smjeli zid u vis podignuti pa sobe ostadoše sasvim nizke, kao što su i prije bile. Došav opet mjernik, primjeri sve kao i prije, ter naplativ skupo svoju putbinu i mjeračinu, vrati se u Travnik natrag, a redovnici na dan sv. Mate blagovahu u novom ručalištu. Na isti način miteći Turke popraviše redovnici crkve i samostane u Kreševu god. 1822., a god. 1830. u Fojnici.

Budući pako da je crkva sv. Ive Krstitelja u Sudiskoj na brzu ruku popravljena bila i težkimi hrastovimi daskami kako reknu *izpola trostrukom* pokrivena, stoga su dvie grede, koje su širinu crkve stezale, bile dignute, al kad tamo, a ono se iz dana u dan sve veće pukotine počele pokazivati u zidu, pa da se kojom nezgodom nesruši sva crkva, dadoše vriedni starešine u vareških kovnicah skovati dvie gvozdene grede. Grede donesoše vriedni varešani o sebi u Sudisku, a svaku je nosilo do 40 momaka, te god. 1825. namjestiše grede na svoje mjesto. Al to načuju Turci visočani, pa brže bolje tuže sa-

rajskom velikom sudcu sudiske starješine, da su oni crkvi nješto pridodali, što prije nije bilo. Mula (veliki sudac) pozva gvardijana o. Babajića u Sarajevo, pa ga zapita: „Kako si se ti gvardijane usudio brez carskog fermana i vezirove pismene zapoviedi crkvu popravljati?“ A gvardijan mu odgovori: „Dragi efendija, što je težka potreba iziskivala, to je popravljeno jer inače bi se crkva bila srušila. Tim popravkom nit je crkva razprostranjena u visinu, nit u širinu, nit u duljinu, nego je ostala, kolika je i bila.“ A mula će njemu: „Il se rušila, il nerušila, ti nisi smjeo brez vladine dozvole crkvu popravljati, a jer si to učinio, ili plati globu, ili ajde u apst.“ Te poslje dugog moljakanja da bude globa što manja, najposlje plati sudiski samostan muli 700 srebrnih cvancika globarine. U isto ovo doba bio je vezirom na Bosni Selim paša, al je štono vele: mula sablju paso, a tamrljavi vezir kudjelju preo; t. j. mula gospodario, a vezir šutio.

God. 1827. za vezirovanja krvoločnog Abduraman paše zakupi Sali aga Telalagić iz Sarajeva harač po sarajskoj, rogatičkoj, visočkoj, fojničkoj nahiji. Došav dakle u Fojnicu, navali na roditelje, da plaćaju harač i za djećicu u povojih. Starješine se došli potužiti u samostan, a redovnici jim rekoše, da idu u Sarajevo, pa da se potuže veziru na Telalagića. Zbilja njeki poslušaju pa odu veziru i tuže Telalagića, pa ga kao krivca oglobi sa osamnaest kesa, to je iznosilo po prilici do 429 i po dukata.[1]) Plativ toliku globu Telalagić, pomami se mamom, pa tuži fojničke redovnike: da su oni nagovarali raju, da nedaju caru harača. Primiv vezir ovaku tužbu, odmah odašalju hitrog tatarina u Fojnicu po gvardiana. Gvardianom je u ovaj par bio baš o. Ivan Skočibušić, te ovaj uzam za druga mladog misnika Marijana Šunjića, ode u Sarajevo. Kad dojdoše u Sarajevo, nehtjede jih vezir ni slušati, već ih smjesta baci u tamnicu, a u ovoj tamnici bilo još šest u gvoždje sapetih uznika. Ti ljudi bili mršavi, žuti, upalih očiju, neoprani itd. priličniji mrtvim nô živim. Tude čamiše naši redovnici više dana, pa plativ globu od 13 kesa, po prilici 309 dukata oslobodiše se pretežke tamnice. Ovu globu skupiše sve župe po Bosni.

[1]) Kod Turaka je vavjek kesa brojila 500 groša, a u ono vrieme jedan dukat vriedio je 21 groš, talir 9 groša, a cvancika 1 groš i 20 para ili kako Bošnjaci reknu, *jedan vižlin*. U Bosni je puk prozvao pojedini novac po slici, koja se na novcu nalazi. *Vižlin* davni slavenski novac, na kojem je slika *vižla*, ili kako drugi misle: *kune*. *Marijaš* od slike bl. dj. Marije, koja se vidi na različitih novcih. A jer je drevnog marijanskog srebrenog novčića od 3 krajcare vriednost ustanovljena prema turskih 10 para, stoga se deset para pozvalo Marijašem. Para se već nekuje al joj je ostalo ime i vriednost. Jedan vižlin valjda je vriedio u starini 60 para, pa se zato i danas u Turakah takva vriednost nazivlje vižlinom. Tako je od slike rečeno: *Križara*, *Krilaš*. *Orlaš*, *Karlovac*. Španjolski talir zovu: *Direklija*, *Direkaš*, od turske rieči: direk-stup. Mletački dukat zovu: *Rušpom*, tako su ga Turci prozvali za poruge svojim jezikom. *Ruspi* znači: bludnica, a takovom nazivlju onu sliku, koja je na mletačkom dukatu. Šest srebrnih krajcara kovanih god. 1849. Bošnjaci su prozvali: *Banovac*, onog bo je vremena ime bana Jelačića bilo po Bosni na velikom glasu. Talire njemačke i staro dubrovačke nazivlju bošnjaci *sljepak*.

God. 1831. postane vezirom na Bosni Daud paša. Prije toga bio je on vezirom u Bagdadu, gdje se je proti sultanu Mahmudu neprestance bunio, radi njegovih vojničkih reforma, pa zato ga sultan i premjesti na Bosnu, pa mu još dade dva suprotstavnika i to mulu sarajskoga i Fazil pašu Šerifovića, koji su imali Dauda pomesti, ako bi ga snašla volja, da udari stranputice glede nizamljenja. Videći Daud, da mu je vlast stegnuta, pripusti muli i Šerifoviću neka čine po miloj volji, al će i on, gdje mogne, činiti što hoće.

God. 1833. u prosincu bio je u Skoplju kadija hadji Hasan, pa se njegov sin Mujo opije i ovako pijan skrha u snieg i smrzne. Našav ljudi smrznutog Muju, dojave hadji Hasanu, al onaj već od prije bio zakleti dušmanin kršćana, pa rekne i potvori na skopaljske kršćane; da su mu oni sina ponajprije u parokov podrum, a malo poslje odnieli ga na snieg kraj puta, neka se rekne: po svojoj nesreći umro je Mujo. Ovo potvaranje popiše kadija, pa ode u Sarajevo i sve prikaže veziru. Ovaj odmah odasla povjerenika u Skoplje s naredbom, da dotjera paroka i sve prvake skopljanskih kršćana. Bio baš za onda parokom u Skoplju starac o. Marijan Jakovljević, pak nemogav od svoje starosti u Sarajevo, zamoli svog njekadanjeg učenika Marijana Šunjića, da ga zamieni. Šunjić brez ikakvog okolišanja zamieni svog milog učitelja, pa dojde u Sarajvo. Tu se skupili vještaci, turski učitelji i pred njima napado kadija kršćane, a Marijan je junački i vješto odbijo i razbijo sve osvade, te najposlje moradoše i učitelji pristati uz Marijana, pa sudbeno izrekoše, da je dragi Allah tako hotio, da Mujo svojom sudbinom umre, al zato nit su kršćani, nit fratrovi krivi. Na ovu sudbenu izjavu rekne Daud: „Valla eto, kad nisu krivi, nećemo jih ni vješati, ni šibati, ni globiti, nego će samo platiti putbinu našem povjereniku i to 24 kesa groša, a to je iznosilo 600 dukata. I ovu globu platili skopaljski kršćani, fojnički redovnici a pomogli su i ostali katolici po Bosni. Valja znati, da u ono vrieme nije vezir plaćao svojih poslužnika, već kad bi se čulo, da je tkogod poginuo, ranjen bio, krivo se jedan s drugim dielio itd., tada bi vezir reko, onolika bi se putbina morala tomu povjereniku platiti, ali od te putbine dobio bi povjerenik samo toliko, koliko bi mu vezir od svoje dobre volje dao, a ostalo bi sve sebi strpao u tobolac. Kadkad bi se desilo, pa bi taj povjerenik, da se pokaže što dostojnijim, poveo uza se i ostale poslužnike, pa i konja osedlana u povodu, pa bi onda i plaća za putbinu veća bila.

God. 1834. bio je u Daud paše ljekarom njeki Bartolomeo kavaliere di Napoli. Bio taj isti ljekar upleten u riminsku bunu, pa radi toga suknuo iz Italije i dotapao u Bosnu. Neugodan tom bio život medj turskim divljaci, pa se on upozna sa Šunjićem, baš kad je branio Skopljane. Rečene godine živio u Kreševu neki

kršćanin Ilija Vešara. Bio on čovjek uzrastan, krupan, jedar i snažan, pa baš stoga i bio, štono reknu: oškopica i nije dao svakoj hrdji u svoju torbu zavirivat: pa ako Turčin njemu jednu reko, on Turčinu odmah tri odsjeko, ako bi Turčin na njeg zamahnuo, a on bi Turčina lupio. Radi toga Turci kreševljani i fojničani spere krvavu tužbu na Vešaru, pa ju odpreme na sud u Sarajevo. Sud naredi fojničkom kadiji, da Vešaru sapre u tamnicu, što kadija odmah i učini. Znajući fojnički i kreševski redovnici, da Vešara nije toliko kriv, koliko ga Turci iz pizme okrivljuju, poručuju Bartolu, da se zauzme kod vezira, nebi li pustio Vešaru na slobodu i vezir zbilja naumi to učiniti. Al doznav Šerifović, ili tako zvani Fazli pašić, što vezir namjerava, brže bolje piše u Fojnicu kadiji: nek uzprkos fratrom, doktoru i veziru objesi jadnog Vesaru i to pred crkvom fojničkom.

Primiv kadija ovu naredbu od Šerifovića a tako bivši žedan na kršćane, izvede jednom nedjeljom u ranu zoru Vešaru, pa ga dade objesiti pred fojničkom crkvom, nek se kršćani većma plaše idući u crkvu na molitvu, pa gledajući, gdje se Vešara mrtav na vješalah ziblje. Dočuv ovo Bartol, ode ravno Šerifoviću, pa mu oko u oko sve na hrpu skresa, čak i mater mu opsova. Radi toga tuži Šerifović pred ulemom da mu je Bartol opsovo, što mu turska vjera nepodnosi. Ulema zove ljekara pa ga zapita muftija: Dobri čovječe, kako se ti usudi Fazil paši

opsovat, što turska vjera nepodnosi. A ljekar odgovori: Faslija je meni prije opsovao. A muftija će njemu: Faslija je Turčin, a ti nisi, pa stoga što on tebi opsovao, nisi mogao njemu vratit. Onda će ljekar: A da se poturčim, bili smio onda reći, što on meni rekne? Nemoj se junače turčiti, boljet će te, kad te budu sunetili. A ljekar kao ris razjaren rekne: Makar me i boljelo, evo velim da sam Turčin, samo nek mogu Šerifoviću opsovat što hoću. Uleme svi u jedan glas rekoše: Eh, pa liepo, ajde nek te berberin obreže. Pa tako i bude. A ljekar preboljeo rane; skoro mjesec dana nije se mogao izpraviti, već sve četveronožke povlačio se po sobi. Kad se ovo dogodi, govorkali Turci: Ja luda junaka kaurina, koji se uzprkos poturči, da mal necrče, al nit naudio Šerifoviću, nit je obješenog vlaha oživio.

U ovo vrieme bio je župnikom o. Grgur Kotromanović, pa ovaj sagradi dva hvata dugu, i toliko široku žitnicu; videći to kuprežki bezi, osvadiše ga kod vezira da je crkvu sagradio. Vezir namah posla po župnika hitrog tatara. Ovaj poćera župnika k veziru, al na putu ga upravo nemilo gonio, te bi sad konja, sad opet župnika opleo po glavi svojom tatarkinjom. Župnik na pravdi Boga plati globu, a onda ga vezir pusti.

God. 1830. bio zovičkim župnikom o. Pavao Kolanović, a živio u ovo vrieme glasoviti pijanac i zlikovac Murat beg Zaimović iz kota-

ra tuzlanskog. Skupiv u svoje družtvo njekoliko sličnih zlikovaca, prebijao bi se po selih izgoneć jelo i pilo od ljudi a sve bezplatno, pa najev se i napiv se razgonio jadnu čeljad kud je polazio, a mnoge je ljude prave zdrave izprebijao Desi se pa se i Kolanović vraćajući od bolestnika susretne sa zlikovcem Zaimovićem, koji zapovjedi svojim drugovom, da uhvate i sruše župnika; kad to oni učiniše, uze Murat nadžačinu, pa izprebija jadnog redovnika do zla Boga. Od silnih udaraca nije se redovnik sve do svoje smrti oporavio, a umro je nedugo za tim. Kad su se godine 1836. mjeseca kolovoza posavski Turci pobunili i digli proti veziru Vegjih paši, pa pod vodstvom Ali paše Fedaića stigli do Vranduka i ondje zametnuli okršaj sa vitezovi nizami i Arnauti u tom okršaju onda izgubi glavu i delija Zaimović Murat beg.

G. 1837. sagradi o. Antun Soić, župnik u Šivši, mjesto trule i propale župske kućice novu od četiri sobice. Al skoče tešanjski Turci da ga tuže veziru Vegjih paši, da je sagradio crkvu pa dok se je rečeni župnik opravdao i dokazao, da nije sagradio crkvu nego kuću, štetovao 1200 groša, a to je naših 200 for. Već g. 1837. zavedenjem nizama, poče sultan Mahmud oduzimati spahijam bosanskim desetinu, pa tom desetinom izdržavat nizame, medj koje stupio kao miralaj Mustafa paša Babić rodom iz Sarajeva. Ovi god. 1837. po svojih povjerenicih za-

iska, da mu sutješki samostan od svoga zemljišta desetinu dade. Sutješki duhovnici pokazuju svoje tapije (gruntovnice) pisane god. 1815., koje svjedoče, da su samostanske zemlje proste od davanja desetine. Al Babić i nemari za njihove tapije, već jih tuži Vegjih paši, javljajući, da mu sutješki duhovnici uzkraćuju desetinu. Duhovnici i na sudu pokazaše svoje pismene oprave i sud jim dosudi da nisu dužni davati desetine. Ele dok se ovo gonilo, samostan sutješki što muftiji, što veziru, što drugim u svemu bome plati 30 cesarskih dukata. Od davnina ukorenio se medj katolici i medj hrišćani zao običaj, silom oteti udatbenicu za ženjenika, pa se onda vjenča. Kod hrišćana lasan poso, otimač plati turskoj vlasti mastnu globu, dobije dozvolu, da se mogu vjenčati pa kod kadije nikom ništa; al u katolikah je stvar mnogo težja, jer se duhovnici moraju držati tridentinskog sabora koji veli: da se oteta udatbenica nemože za otimača vjenčati, dok se na slobodu nevrati. Dakle otimač nemogući izposlovati kod crkvene oblasti, da se sa otetom vjenča, a ovamo opet turska vlast netrpi, da tko smije kod sebe držat nevjenčano čeljade, ele što rade u takvom slučaju nevaljani kršćani? Evo što: Oni odu kadiji, pa mu dobro plate, a on otetu s otimačem vjenča po turskom šerijatu i njeki su na taj način vjenčani više godina živili i porod izrodili. Braneći dakle duhovnici slobodu sakramenta ženitbe moradoše najveće muke podnositi. Tako

su bili župnici tuzlanski o. Antun Tomić god. 1752., a o. Franjo Blekić g. 1763. od tuzlanskog kapetana na mrtvu postelju izprebijani. S istoga je razloga god. 1833. postradao o. Petar Babajić bivši župnikom u Dubravah, a ova je župa tada bila u gradačkom kotaru gdje je muselimom bio beg Gradačević, oni isti, koji je izbio i o. Iliju Ilijića. Neki dubrovački župljani silom odvukoše jednu udatbenicu za jednog ženjenika. Rečeni Babajić nehtjede otetu vjenčati a otmičari ga tuže begu Gradačeviću, ovaj zove župnika, pa ga upita: „Jer nevjenčaš patre djevojku N. sa momkom N.?. A župnik odgovori „Nedopušća mi naš zakon, da otetu vjenčam.“ A muselim će: „Ja sam pitao djevojku, pa veli, da hoće drage volje vjenčati se s momkom N.“ Onda župnik rekne: „Nemore bit draga volja dok je pod oblašću otimača, nek se povrati na podpunu slobodu, pa onda ako htjedne, neka mu bude.“ Ele poslje dugog razlaganja muselim namigne na poslužnike, koji spopanu ostara župnika, pa izvedav ga iz muselinove sobe, otisnu ga niz vratolomne stube, niz koje se jadnik skotrljav, izubija. Došav kući, za više je dana težke uboje povijao i do smrti osjećao na svem tielu. Ovaj dogodjaj sklonu biskupa Rafu Barišića, da zamoli bečki dvor, eda bi ovaj ikako izhodio u Carigradu ferman, kojim se zabranjuje Turkom mieš ti se u poslove kršćanskog zakona, a o obito da kadije neimaju prava vjenčati kršćansku čeljad.

God. 1836., kad bijaše toliškim župnikom o. Ilija Starčević, pojde Osman beg Tuzlić a u družtvu sebi sličnih pijandura Turaka, pa će na skeli u Županju. Sunce već zašlo, a on se ukonačio u Tolisi kod njekog kršćanina. Tude seljani zakolju janje. pribave meda, rakije, masla jaja, brašna, konjima siena, zob i drugo što treba. Starešine i momčad iz sela uz večeru dvore Turke. Poslje večere veli Osman ljudima: „Ajdete kroz selo od kuće do kuće, pa mi dovedite barem dvadeset djevojaka i snaša, pa će kolo igrati.“ Na to jedan od seljana odgovori: „Projdi se toga beže, čeljad je radila, pa je umorna i pospala, pa joj nije do kola i igranja.“ Al beg neće mirovat, već odgovori: „Mlado se nemore umoriti, samo vi ajdete i kažite curam i snašam, oni će doći, pa makar jim ja dao po koji groš bakšiša.“ U to se je izmedj seljana iztakne: „Da dadeš i po dukat, ili koliko hoćeš, naša djeca da je i dan, a kamo li po noći doći nesmiju.“ — „A od koga nesmiju“ plane beg. „Od paroka. reknu seljani, koji bi i djecu i nas, koji smo dopustili pod pokoru stavio.“ A beg skoči: „Pa zar je kod vas veći parok nego ja? Dobro sad ćemo svi k paroku, pa kad mu nadjakom jedno po jedno rebro prebrojim, onda ću ga svezat, pa će kolo na očigled njemu igrati.“ To rekne, pa zapovjedi konjušarim da odmah konjima kolane pritegnu. U taj čas jedan od seljana na vrat na nos poteče k župniku, pa mu kaže sve što je odredjeno i rečeno,

a to je bilo oko pô noći. Župnik skoči iz kreveta al nesmijući ostati, pobjegne odanle po noći u drugo selo. Beg s pratnjom požuri k župnikovoj kući pa pita za paroka, koji se čini veći od bega. Kućani kažu, da je parok otišo sinoć bolestnika opremit u najdalje selo, a kazo je. da će odanle s poslom otić preko Bosne, a kad će se povratit, neznaju mu kazat. Beg tude s družtvom cielu noć jeo i pijo, a kad je svanulo otišo na skelu, pa se drugim pravcem vratio i otišo u Tuzlu; al Starčević od straha i onog po noći bježanja razbolio se i dopao žestokog ognja i malo da nije glavom platio i poslje bi znao često puta reći: „Strah, kog sam od Osman beg podnio, skratio mi je polu života moga. Al su ljudi davno kazali, nedaj Bože čovjeku trpiti koliko može i ja da nisam onda od zla pobjegao, mogo sam glavu izgubiti.“

Kad bi tko hotio ne samo pojedinih Turaka, nego istih kadija i sudaca grdna potvaranja protiva krštenim, a osobito redovnikom naperena, pa po njim sudbene osude učinjene, a po osudah globe, vezanja, bijenja, tamničenja, često puta i ubijanja, koja su kršćani i redovnici pretrpili, kad bi, rekoh, tkó hotio to pobilježiti, mogo bi jednu zauzetnu knjižurinu napisati, ja ću mimoišav ostala, samo njekoja nabrojiti.

Evo imena redovnika, koje su Turci od zlobe prama vjeri kršćanskoj u četvrtom vieku bosanskog robovanja poubijali.

God. 1771. u Vodičevu u bosanskoj krajini, kneževoj kući zdrobi njeki zlikovac Turčin dva zrna iz kubure u o. Andriju Čavlinu, koji peti dan od ljutih rana dne 30. studenog zamieni ovaj sviet boljim.

God. 1788. kad buknu rat medj Josipom II. i Turci, ovi sperišе proti bihačkom župniku o. Josipu Valenti kao da tajno radi s oficiri cesarskimi o izdajstvu Bosne u kaurske ruke. Tako osvadiše Turci župnika kod kadije, kapetana bihačkog, pa krvava i strahovita izajde osuda: da se rečeni fratar dovede na čaršiju grada i da se živ s oštrim handžarom na sitne komade sasieče, pa da se komadići tiela razbacaju po čaršiji, neka jih gladni psi pojedu i to je dne 3. ožujka izvršeno.

God, 1807. bijaše u selu Tramošnici (gradački kotar) župnikom o. Lovro Milanović, rodom iz Sarajeva. Isti dakle pojde treći dan veljače u pohode svome stricu o. Frani Milanoviću župniku u Dubravama. Sat daleko putujući dojde u selo svoje župe Turić, gdje se skobi s Arnautom Mujom nadzirateljem Osman kapetana Gradačevića

Fr. Lovro po običaju jahao na konju imajuć za druga svog djaka (ovako se zove, koji misnikom po župah pri oltaru služi.) I ovaj bio na konju. Lovro se s Mujom razmiti, jedan drugom nerekav ni rieči. Mujo osto na mjestu, a fra. Lovro putovao dalje, a kad izmače na puščani hitac, skine Mujo s ramena dugu šarku, nategne ju i opali, zrno probije Lovru iznad po-

jasa i on se sruši s konja govoreći: „Miserere mei Deus, miserere mei! i izdahne. Turički se seljani strču, te mrtva fra. Lovru u jednu kršćansku kuću unesu i odmah ubojstvo dojave Osman kapetanu a i župnikom u Dubravam, Tolisi i Garevu, koji dojdu u Turić pa u groblju istog sela u prisutnosti mnogobrojnog puka sahrane. Poslje učinjenog ubojstva pitali kršćani Muju: „Da od Boga najdeš Mujo, jer ubi dobrog našeg misnika!“ A Mujo odgovorio: „Vallah je jazuk (šteta), što sam ga ubio, al sam to po zakonu turskom učinio, zakon bo turski hoće, da kad gjaur skobi na putu Turčina, da gjaur mora s konja sjašit, nek se zna, da je Turčin gospodar, a jer prater toga učinio nije, moro sam ga ubit. Redovnici tužiše Muju, kod Osmana kapetana, al ovi ništa drugo neučini, van jedino, što odpusti Muju iz službe Poslje se Mujo ubojica skito od nemila do nedraga tražeć zalogaj kruha, dok se nenamjeri na slična druga deli-ciganina, koji ga ubi iz kubure na mjestu. Sljedećeg ljeta pobi strahoviti led sav gradački kotar. Mjesto ono na putu, gdje je mrtav fra Lovro pao, svojom krvlju poštrapao, kršćani su namah ogradili, pa kasnije u njivu pregradili uzdržavajuć oko nje ogradu. Mnogi nemoćni i bolešljivi katolici, hrišćani, a potajno i Turci pohadjaju fra Lovrin grob, pa se mnogi i mnogi izliečili i izdravili.

God. 1810. dne 20. kolovoza umro je u sutješkom samostanu redovnik Ivan Ratunčić,

koga je Turčin otrovnim nožem grdno u bedru ranio.

God. 1833. u mjesecu svibnju držali po običaju starješine redovničke države svoju skupštinu, pa odrediše, da mladomisnik fra. Jozo Cigić rodom Hercegovac, pojde za duhovnog pomoćnika na župu Zelenike. Došav Cigić u sutješki samostan, dade mu samostanski starješina konja i dva pratioca: Mijata Varoščića i Marka Kuduza, — obojica iz Sutjeske, da mladomisnika prate u dolnju Posavinu, a odanle će on sam u Zelenike. Pošav Cigić s pratioci iz Sutjeske, prvi dan primota puta deset satih, prešav planinu Borovicu, mali i veliki Greben, stignu k rieci Krivaji na konak. Tu prenoće pa sutradan krenu i predju brdo Kuk, pa kroz turska sela Devetake i Turiju, stignu k vodi Spreči, koju prišav, spanu u tursko selo Kruševicu i tu se ukonače u znanca Turčina Halila. Istu noć došlo je u Kruševicu mlado tursko momče Ibriša Nurkanović iz Seone, valjda radi ašikovanja, pa se je Ibriša po noći opet u Seonu povratio. Dan 21. svibnja osvane. Cigić s pratioci pojahav konje, krenu od Halila. Pred njima je steća šuma Ratiš zvana, kroz koju dva sata treba putovat. Pri polazku ovako govorahu: „Hvala Bogu, jučer i prekjučer putovasmo sretno i mirno, nit gdje vidjesmo vuka, nit hajduka a danas iza Ratiša imamo proći blizu turskog sela Seone i već nigdje dalje neima turskog sela, nego je najbliže iza Seone kršćansko selo Špionica; odan-

le eto nas, ako Bog dâ, na ručak paroku u Dubrave.“ Na to će fra Jozo reći: „Liepo draga braćo; al kao što smo se prošla dva dana na putu molili, tako ćemo se eto i sad, kô što to ostali dobri kršćani čine, pomolit se milostivom Bogu, da bi sretno i mirno putovali.“ U istinu je sveti običaj u bosanskih kršćanah kad putuju, a osobito ako je redovnik medju njima, da onda ovi pred njima na glas moli, a ostali za njim odgovaraju, a mole otčenaš, zdravu Mariju, na poštenje presvetoga Trojstva, Imena Isusova, Marijina, Ivana Krstitelja i drugih svetaca. Po dovršenoj molitvi, koji puše, a koji su tankovita grla, ti pjevaju, da se gora razlieže.

Dakle naši putnici za dva sata projdoše Ratiš nit kog vidješe, nit kog čuše osim po gdjekojeg pjevajućeg slavulja ili kosa. Na kraju Ratiša tursko je selo Seona, i tude prestaje velika šuma, nego ima još jedna velika bukvetina a ostalo je sve zaraslo šikarjem, taj se put strmo obara, stoga valja konja sjašit, pa pješe ići. Sjaše s konja, i prvi će silazit niz strmen Mijat, za njim Marko, a Cigić zaosto na jedno 15 koračaja. U ti čas jekne puška iz bukve, gora odjekne, a fra Jozo prostre se ničice po zemlji. Kad vidješe Marko i Mijat dim za bukvom a fra Jozo da pade, preplašeni ostave konje pa s puta suknu u šikaru, te poslje četvrt sata izajdu na put, gdje sva tri konja dotupaja k njima. Odanle njih dvojica povedav konje još malo strmo, pa dokopav se ravni, uzjaše, pa kako mogu konji, dotrče u selo Špionicu i kažu onim kršćanom, da je misnik fra Jozo poginio u Ratišu prama selu Seoni, pak nek idu čuvat mrtvo tielo, a oni će paroku u Dubrave doglasit, što se zbilo. Župnik dubravski odmah pošalje dva čovjeka u Tuzlu, k Mahmud paši Tuzli, da istomu kažu, kako je u njegovom kotaru pogubljen redovnik, ter nek paša pošalje koga, da učine ćefš (pregled), da se more mrtvac pokopati. Isti parok pošalje pismo u Tolisu i Tramošnicu i pozove ove župnike, da dojdu, ili da pošalju svoje pomoćnike na ukop ubijenog fra Joze Cigića. Dne 23. svibnja dojde iz Tuzle u Dubrave zaptija, poslan od paše, pa sliedeći dan isti zaptija, parok dubravski i jedan redovnik iz Tolise, a drugi iz Tramošnice odu na mjesto, gdje je pogubljen fra Jozo. Zaptija vidiv ubijenog veli: „Eto sam vidjeo, da je ubijen, pak ću kazat paši, a on će iznaći, tko je ubio pratra.“ Redovnici zamoliše zaptiju, da bi mogl mrtvog odnjeti u kršćansko groblje sela Špionice. Zaptija veli: „Jok! paša je zapovjedio, da se ukupa, gdje je poginio“ što je i učinjeno. A redovnici su dali grob ograditi, pa i kameniti križ s nadpisom nad glavom mu usaditi, al su malo kašnje Turci Seonjani ogradu porušili a križ polupali. Pa opet na preporuku tramošničkog župnika o. Ambrože Matića, Turčin Halil ogradio je grob pokojnog Cigića.

Ali ovu opet Turci ogradu porušili govoreći: „Fratri bi s ovim grobom hotili posvjedočit, da

smo mi Seonjani ubili pratra.“ Bukva za koju se je Ibriša zaklonio odozgor s Ratiša idué, stajala je na ovoj strani puta za nekoliko koračaja odkučena od puta. Ibriša opalio pušku, probio je olovnim zrnom grkljan fra Jozi tako, kao da je nožem zaklan. Videći Ibriša da fra Jozo pade, a drugovi mu pobjegoše, svuko je ubijenog s puta i tude ga ostavio. samo što mu je sat odnio iz džepa.

Tog vremena bio je vezirom Daud paša, al su uz njeg kao suvladaoci upravljali Bosnom Fazil paša Šerifović najžešći progonitelj kršćanstva i mula sarajski. Poslje učinjenog ubojstva redovnici sutješkog samostana tužiše ubojicu veziru, al ovi bi sa Šerifovićem i mulom vavjek odgovorio: „stvar je preporučena Mahmud paši tuzlanskom, on će izviditi, tko je pratra ubio, a kad nam to javi, pravicu ćemo suditi. Mnogo vremena projde a suda nema rad ubojstva, u tom počmu u Sutješku dolaziti Turci iz Seone i molit pratre, da nečine dalje tužbe: „jer smo, vele, u crno zavijeni plaćajući globu za krvarinu, a tko je ubio pratra tomu svjedoka nema, ubila ga planina, a toga nema, tko će u planini naći ubojicu. A mi smo dosad odnieli u Tuzlu dvanaest hiljada groša. Paša nami u Tuzli kaže, toliko vezir i Šerifović u Sarajevu ištu i mi smo bili tamničeni, pa smo najposlje toliko platili, a neznamo, il je paša u Tuzli, il je vezir i Šerifović zajedno podieliv proguto tolike novce, samo znamo, da smo toliko platili mrtvu glavu, a

vas dragi komšije molimo, da nas ostavite u miru. Što mi štetivamo, to neće pratra oživit, a što su velikaši od nas uzeli, od tog vam ništa neće dati.“ Tako je i bilo!

God. 1835. i opet mjeseca svibnja odrede redovničke starješine, da o. Petar Čuić iz Gučje gore ide na kupres svomu bratu o. Mihovilu za duhovnog pomoćnika. Na 29. rečenog mjeseca pojde fr. Petar sa svojim pratiocem njekim starčićem Antunom Baltićem, koji je išao pješe, a na svom paripčetu nosio fra. Petrovu prtljagu: knjige i haljine. Taj će dan iz Gučje gore na Skoplje na konak, a sutradan na kupres. Pošav iz Gučje gore za jedan sat stignu niže Travnika u Rataljsko, a poslje četiri sata zamaknu u šumu Kopilo. a ovdje je od starina glasoviti klanjac jadikovac, u kom haramije i hajduci dočikaju putnike, pa jih ucienjuju i pliene. Nedaleko Kopila ima tursko selo Senkovići, a tu je pravo hajdučko gniezdo, a poznato je, da su i travanjske pijanice običavali otići, pa dočekat i oglobiti u klanjcu putnike. Stignuv fr. Petar sa pratiocem u Kopilo, al eto izajdu hajduci, pa njih i njihove konje zavedu sputa malo dalje u bukvik, konje povežu za bukviće, pa naredu starcu Antunu, da skine prtljagu s konja. Za tim ubiju iz kubure fr. Petra. Da su ga na blizu iz kubure ubili, doznaje se iz toga što su haljine na prsima barutom bile napaljene. Sanduke su porazbijali. knjige poderali. pa su poslje i Antuna Baltića ubili i na jedan sanduk naslonili.

Sutradan pukne u blizini glas, da je fratar u kopilu poginuo, a i njegov pratioc. Više se kršćana iz bližnjih sela sakupiše, pa odoše u kopilo, gdje najdu konje za bukviće povezane a fr. Petra i Antuna ubijene, sanduke polupane knjige poderane, a fr. Petrov veliki ćurak, i sat ukradeni. Odu kršćani u selo Senkovići pa pitaju Turke: „Znate li dobri ljudi, tko ubi fratra u kopilu? „Turci odgovore:“ Zar mi gledamo. tko kuda prolazi, tko li koga čeka i ubija, a čuli smo jučer, da su u kopilu puške pucale, al ne znamo tko jih je palio“. S ovakim se odgovorom rečeni Turci pred kadijom opravdaše. U tom župnici, i to dolački o. Lovro Tucić i gućanski o. Jako Križanac izprosiše dozvolu od travanjskog kadije, da mogu ubijene iz kopila odnieti i pokopati u dolačko groblje, što je i učinjeno.

Ovog vremena bio je u travanskoj okolici skitalica Arnaut Kara Fejzo i njegov drug Ponjavić Turčin iz Travnika, pa su mnogi govorili i tvrdo držali, da su oni počinili ubojstvo u kopilu, jer su vidjali na Ponjaviću veliki ćurak pokojnog Čuića. Al redovnici ne htjedoše ubojice tražiti znajuć, da kod. Daud paše i Šerifovića ne mogu naći pravice, paće bi mogli svojom tužbom još povoda dati, da zlikovci još kojeg redovnika ubiju.

God. 1875. o. Lovro Karaula rodom iz Livna, starac od 75 godina bivši župnikom u Ljubunčiću, otidje na 20. srpnja, na Ilinje u

selo Prisap, sat jedan od župskog doma udaljeno, da rekne puku misu. Poslje mise čeljad se razišla, svak svojoj kući. Fra Lovro ostane u selu, gdje su mu po običaju pripravili, da štogod blaguje, pa će onda kući u Ljubunčić. Putujući sam samcat na svom mirnom konjicu i nemisleći ni o kakvom zlu — al eto mu iznenada smrtnog časa. Iz šumice izpanu pred njega dva Turčina bezi Čorbagjići i treći Kapetanović dizdar livanjski. Spopanuv starca obore ga s konja, pa skinuv uzdu konju s glave, svežu starcu oko vrata i svom snagom potežuć zadave ga. Al čim su ga počeli daviti, starac je jauko i pomagajiso, moleći, brateći i zaklinjući Turke turskom vjerom, da ga toli nemilo nemuče, ubojice mu silom zatrpaše usta prašinom. da se glas nečuje. Zadaviv ga, povaljali su ga potrbuške i tako ostavili i otišli svojim putem u Livno, odkud su i došli. Jedno kršćansko momče čuvajući ovce bijaše se u šikarju sklonilo, pa je sve vidjelo, kako su ubojice Turci fra Lovru gnjavili, pa isto je momće kazivalo, kako je fra Lovro dok je mogo govorit, molio i zaklinjao Turke, da ga nemuče toliko, al sve mu bile molbe brezkoristne, on neuzmože opaka i tvrdokorna srdca Turaka ganut. Isto je momče, sve što je čulo i vidjelo, na turskome sudu u Livnu i u Travniku posvjedočilo, al je sve bilo uzalud. paće u Travniku baciše ono momče u tamnicu u kojoj je tri mjeseca čamilo i ljute muke podnosilo. Još su redovnici livljanskog samostana u

Livnu na kotarskom sudu, a u Travniku na okružnom tužbu pismeno i ustmeno učinili proti ubojicam fra Lovre Karaule, al nije bilo koristi i jedan i drugi sud veljaše: nejma svjedoka, da su Turci ubili fratra, nego je kao star upao s konja (valjda ga je kap udarila) i to na usta, pa stoga su mu i bila usta puna zemlje. Fratri na sudu odgovorili: „oja! oda šta je vrat modar, ono je svjedok, da su Turci fratra zadavili, kao što je ovčar gledao.“ Sudije odgovorili: „Možda je fratar, kad je s konja pao, vrat slomio, pa mu je stoga pomodrio. Ele kad nemate vi fratri dva Turčina svjedoka, da su Čorbagjići i dizdar ubili fra Lovru Karaulu, nemožete naći pravicu“ Oko onog vremena bio je bosanski vezir Derviš promienjen i pozvan, da vodi vojsku proti pobunjenoj raji u Hercegovini, a u vezirstvu ga zamieni Rauf paša. Al i ovi u istom poslu otišo u Hercegovinu, gdje je kao carski povjerenik i upravitelj gradjanskih poslova bio Servav paša, pa je za učinjeno ubojstvo dočuo i kazivano je, da je on oglobio ubojice fra Lovrine u 800 dukata, koje izplatiše svi livanjski Turci.

U četvrtom dakle vieku poslje pada Bosne sedam je redovnika nemilom smrću umoreno, a koliko jih je bijenih, tamničenih i globljenih tomu se broja nezna.

Razmotriv stvar bistro, očita je istina, da su redovnici sve nevolje i muke trpili samo od bosanskih poturčenjaka, koji se niesu bojali ni

sultana, ni njegovih fermanah, njima je kršćanski sviet bio i krv i nož. A da bosanski poturčenjaci što ljuče zamrze kršćanstvo, zato se pobrinuh kojekakve skitalice, šehi i derviši, koji bi se dotepali iz raznih krajeva, pa jarili poturčenjake svojim naukom, koji glasi: „Muči, progoni, što možeš ljuće krštene ljude, ako želiš biti uz Muhameda na onom svietu.“ Lahko je bilo okrivit svećenika i svakog krštenog čovjeka, jer se na sudu nije drugo tražilo, nego da tužitelj najde dva svjedoka i to Turčina, pa osuda gotova na pogubu obtuženog krštenog čovjeka. A da je tako bilo, evo dokaza iz sutješke kronike.

Visočki kadija zovne predstojnika sutješkog samostana na sud u Visoki. Došav predstojnik u Visoki izajde pred kadiju u sudnicu, gdje uz kadiju još njekoliko bijaše viećnika. Namah njega kadija upita: „Znaš li gardijane zašto sam te zovnuo;“ A gvardijan mu odgovori: „Neznam, dok mi se nekaže.“ — „Ti si gardijane izkopo novce kod onog kamenitog stupa, kod kog imadu starinski mezari (grobovi), a to je mjesto niže Sutješke nedaleko od tvoje crkve.“ Onda će mu gvardijan: „Dragi efendija, od tog ništa neima pri meni, nit me je tko vidjeo, da sam tražio novce, a kamo li da sam jih izkopo.“ A kadija: „Znaš li gardijane, što ljudi običaju rieti? Crna kapa zlo znamenje. Eno kod onog stupa sad je nezarovljena jama, ja sam slao čovjeka, koji je to vidjeo.“ Gvardijan: „Može biti da ima jama, a mogo je svak izrovit, al to nije moj

poso, nit me je itko vidjeo, da sam kod stupa što tražio i kopo.“ Kadija: „Možebiti da niesi ti, al jest njetko od tvojih, a valjda znaš. koga si odredio da kopa i traži novce na onom mjestu.“ Gvardijan: „To se nemore efendija posvjedočit, ako li imade na to svjedoka. nek izajdu na sriedu, pa nek posvjedoče.“ Čuvši to kadija rekne zaptiji: „Mešane der zovni iz kaveodžaka Muju, nek dojde amo u sudište.“ Čuvši to odleti, i za malo se vrati s Mujom, kojeg kadija upita; „Čuješ Mujo, sad kazuj. kog si vidjeo kod onog kamenitog stupca u Sutješkoj i što je ondje radio po noći, al hoću da pravo, ha! po duši sve kažeš.“ Mujo: „Dragi efendija čuješ, ja nisam vlah da lažem, nego sam Turčin kô i ti, pa ću ti sve pravo kazat, a eno ga u kaveodžaku i Abdo, pak nek dodje ovdi, sve će potvrdit, što ja uzkazujem, jer on bio samnom i vidjeo, sve što sam i ja vidjeo kod stupa.“ Kadija momčetu: „Mešane, zovi Abdu, nek dojde amo.“ Mešan trkne i eto Abde mahom u sudište. Kadija: „Sad Mujo, kazuj, što imaš kazivat, a ti gardijane slušaj, što se govori.“ Mujo počme ovako: „ja i evo Abdo prija njekoliko dana zakasnili smo u polju, pa vraćajući se po noći kući dojdemo za jedan puškomet do onog kamenitog stupa; istom ugledasmo, da se nešto kod stupa crni i vidimo, da nije nit goveče nit kljuse, nego je prilično čeljadetu u crno obučeno, a užetom je pripasano i na glavi mu kukuljica, kô što kod vršaja meću sebi na glavu, da

jim osat neide za ledja, još vidimo, da se sad prigne, sad izpravi, reko bi, da kopa. To mi spaziv nehtjedosmo pravo putem k stupu, nego obajdosmo stranputice, da nas nebi opazio onaj, koji je kod stupa. Kad bi sutra, ja velim Abdi: ajde da odemo do stupa da vidimo, ima li šta ondje. Kad dojdosmo, vidimo jamu izkopanu i samo malo zatrpanu. U rovinu turimo štap, da vidimo, je li duboko kopano i vidjesmo, da je kopano, koliko preko koljena, još za jedan pedalj. Eto to smo vidjeli.“ Kadija: „Abdo, je li istina, što Mujo kaza?“ Abdo: „Jest efendija sve istina, a nije drugčije.“ Onda kadija rekne: „Eh vi sad ajdete“, a kad oni izadjoše, prosliedi kadija: „gardijane ti eto ću, što ljudi kazaše. Sad vas pitam efendije, kažite mi koliko znate: tko nosi crnu haljinu, tko li se užetom paše i kukuljicu ima na glavi, kanda je kod guvna?“ Izpred svih jedan efendija ovako progovara: „Drugog neima, tko bi hodo u tih haljinah nego patrovi“ a ostali efendije potvrdiše: „Vallah tako je.“ Kadija! „Gardijane znaš što ljudi običaju rieti: crna kapa ružno znamenje, i sve što ovdje bi rečeno i čuveno znamenje je, da je pri vama pratrima krivica, a ta krivica: carsku haznu naći nije malena, nego se more rad nje i glava izgubiti, al je bolje. da se to potrpa, a dalje nepruža, platit ćeš globu od 300 groša.“

Gvardijan: „Jer ću platiti, kad sam prav pravcat.“ Kadija: „Evo, ako ti nijesi kopao gardijane! jest njetko od tvojih, a tomu su evo dva

svjedoka Mujo i Abdo i jama kod stupa.“ Gvardijan: „Efendija molim te, zar nije mogo Mujo i Abdo jamu izkopat, pa krivo potvorit na pratre?“ Kadija: „Čuješ gardijane: Mujo je Turčin, a Abdo je Turčin, pa neće na sudu laži kazivat, pa što više, nema toga, da je vidjeo njih kod stupa da su šta kopali. Poso je svršen, ulema je osudila, da platiš, dalje negovori, nego plati, ako li nečeš, ja ću sve potanko javit veziru u Travnik, vezir će poslat povjerenika, a uz njega će drugi doći, pa i sudci iz Visokog, — pa će poći tamo, da sve razgleda, a to će tebe stati deset put više, nego što je ovdje sudjeno, a tko zna, neće li te vezir i u Travnik potegnut, pa ćeš vidjet, šta će te to stati, pa možeš još i obješen biti.“ Gvardijan se saže u ramenih pa veli: „Od Boga nek najde s kog prav štetivam, a eto poslat ću globu, koju išteš.“ Kadija: „Samo sutra neka su ovdje novci, a sada hajde u dobri čas gardijane!“ Gvardijan još reče: „Sutra kad primiš, efendija, novce, napiši, pa ćeš mi poslati svjedočanstvo, da je tužba smirena, jer bi me opet do koji dan mogo u tom poslu obtužit kojigod bezdušnika.“ Kadija: „Nemaj brige gardijane, samo pošalji 300 groša, a ja ću napisat svjedočanstvo, da je tužba smirena.“

Istom za carevanja Abdul-Medjida, koji je godine 1848. svojem otcu, Mahmudu I., nastupio, i Franjevci i katolici bosanski nješto malo dobiše slobode, kojom se svojski poslužiše u podizanju crkavah, manastirah i učiona narodnih. Tako je sagradjena crkva u Dôcu, Sudiskoj i Varešu, a manastiri s crkvama u Livnu i Gučjojgori, i to onaj najviše nastojanjem fra Lovre Karaule, a ovaj drugi neumornim trudom biskupa fra Marijana Šunjića, Dembića i Baltića.

Kako je kod Nj. Velič. Franje Josipa I. izposlovalo se, da se naši klerici mogu podučavati u Djakovu, tude se podigne *Conventus Collegiatus* god. 1857., za kojega je naš slavni Mecen, Preuzv. g. J. J. Strossmayer poklonio zemljište i material, a Njeg. Veličanstvo cesar za dogradjenje istoga darovo je 10.000 for. — Tude se je naša redovnička mladež odhranjivala i podučavala sve do godine 1876., kad no su nam klerici morali u Strigon, gdje je za njih magjarsko ministarstvo iz fundacije komisariatičke podiglo jedno krilo na manastiru ondješnjih Franjevaca. Medjutim tamo klerici bijahu samo četiri godine, te u mjesecu studenu god. 1880. vratiše se u Bosnu. Sad su se smjestili u Pečuhu, u njekakvoj tesnoj kućici, za koju se iz rečene fundacije na godinu kirije plaća 600 for.

U ovo vrieme Provincija bosanska imala je *residenciju* sa špitalom u Carigradu, ali ako nam je i bila od velike potrebe, valjalo ju je ipak prodati sbog duga, koji je na njoj bio.

Pod Abdul-Azizom je stari manastir u Fojnici srušen i novim, nastojanjem fra Augustina Dembića, zamienjen. U ovo vrieme pomnožani su bosanski manastiri sa dva nova: jednim u

Tolisi, koga ujedno s velikom crkvom sagradi jedan malovriedan Franjevac, i drugim na Plehanu, trudom fra Lovre Tomića-Pekeza, podignutim. Crkavah je ovoga vremena u Bosni sagradjeno oko trideset, izmedju kojih spomenuti je onu u Dubrava, Tramošnici, Tišini, Dubici, Dolnjih Solih, Jajcu i Zenici, te na Ulicah i u Vitezu. Dapače su nam u ovo vrieme i zvona prozvonila na njekih mjestih, kao: u Gučjojgori, Domaljevcu, Plehanu i Tolisi.

U podizanju se carkavah, parokijalah i manastirah Franjevci i pod Muratom V., koji za kratko vlada, i pod Ahmidom jošte vladajućim, i trudiše i sveudiljno trude. Crkve bo se na sve strane podižu, n. pr. na Bugojnu, u Busovači, Brčkom, Travniku i Derventi. Jedan se manastir u Jajcu dogradjuje, a drugom u Petričevcu crkvu fra Vid Dr. Miljanović dovršuje. Tako ima Provincija bosanskih Franjevaca sada sedam manastirah i tri residencije, koje će na skoro proglasiti se manastiri. Franjevci administriraju 95 župah, u kojih ima preko 150.000 katolika, a Franjevaca u samoj Bosni, neubrojiv Hercegovinu, ima misnika oko 230, a klerikah usve 40 i napokon 32 mladića, koji se u manastiru Gučjegore za stališ franjevački pripravljaju.

Godine 1878. Austro-Magjarska vojska Bosnu i Hercegovinu okupira, i tim se kod nas ponješto stvari promieniše, kad zemaljska vlada sarajevska poče gdjegdje učione podizati i pri

gradjenju crkavah podpomagati. Neka joj dragi Bog plati!

Na posljedku neka je i to naspomenjeno, da je Sv. otac Papa, Leo XIII., godine 1881. u bosanskoj kraljevini ustrojio crkvenu hierarhiju i ustanovio jednu prabiskupiju i tri biskupije, od kojih je na mostarskoj biskupiji fra Paskal Buconjić, a na banjalučkoj fra Marijan Marković. Obadvojicu Bog poživio zajedno s njihovim stadom!

Znatnije tiskarske pogreške.

Strana	11.	redak	4	od ozdol	mjesto	*g.*	čitaj:	*o.*
„	12.	„	1	„	„	*Marinu*	dodaj:	„
„	18.	„	1	od ozgor	„	*nasrnu*	„	*na*
„	18.	„	1	od ozdol	„	*vjerom*	čitaj:	*vjera.*
„	38.	„	9	od ozgor	„	*pravdavnih*	„	*pradavnih*
„	„	„	13	„	„	*ovimimi*	„	*ovimi*
„	55.	„	16	„	„	*nasilji*	„	*nasilju*
„	56.	„	9	„	„	*negradjenju*	„	*ne gradjenju*
„	60.	„	13	od ozdol	„	*izbiše*	dodaj:	*do*
„	68.	„	2	od ozgor	„	*vrh*	čitaj:	*vrhu*
„	69.	„	1	„	„	*sancto*	„	*sancti*
„	72.	„	8	od ozdol	„	*banat*	„	*Banat*
„	77.	„	4	„	„	*biskuda*	„	*biskupa*
„	79.	„	6	„	„	*Bistro*	„	*bistro i*
„	85.	„	7	„	„	*na pram*	„	*napram*
„	92.	„	15	od ozgor	„	*nje*	„	*nije*
„	113.	„	6	„	„	*kupres*	„	*Kupres*
„	„	„	12	„	„	*kupres*	„	*Kupres*
„	116.	„	11	od ozdol	„	*Servav*	„	*Server*

Naći će čitatelj još pogrešakah, ali kad uvaži okolnost, da uprava tiskare nije mi cieloga dielca na korekturu priposiljala, a k tomu i daljinu mjesta — Djakovo i Pečuh — imavši na pameti, držim da će ih imati izvinjene.

Korektor.

POGOVOR

Unutar spisateljskog rada bosanskih franjevaca koncem osmanske i tijekom austro-ugarske vlasti u BiH nastalo je pojačano zanimanje za proučavanje povijesti franjevačke provincije Bosne Srebrene. To je proizlazilo iz svijesti franjevaca od njihovoj dugoj i bogatoj, ali i teškoj prošlosti, a tome je, nakon 1878. godine, pridonosila i sve izraženija tendencija njihova potiskivanja s područja višestoljetnoga djelovanja. Pišući o svojoj prošlosti, uz sve patnje i nevolje, ipak ispunjenoj zapaženim plodovima duhovnog i kulturnog djelovanja, željeli su kazati da njihovo vrijeme nije prošlo i da imaju puni legitimitet daljnjeg rada u katoličkom puku.

U tom okviru zrcali se i djelovanje fra Martina Nedića (1810-1895) iz Tolise, kraj Orašja na Savi, jednog od najutjecajnijih franjevaca Bosne Srebrene XIX. stoljeća. Početno obrazovanje stekao je u Sutjesci, filozofiju i teologiju pohađao je u učilištima u Subotici, Solnoku, Agriji, Đenđešu i Vacu (1827-1835). Za svećenika je zaređen 1833. god. Službovao je kao kapelan, župnik, predavač u samostanskoj školi u Sutjesci, definitor, te provincijal Bosne Srebrene. Kod osmanskih vlasti zauzimao se za bolji položaj kršćana u Bosni. Vodio je brigu oko školovanja franjevačkih kandidata – napose glede njihova

smještaja u Đakovu (1853), a radio je i na reformi franjevačkoga školstva. Također je zaslužan za podizanje samostanā na Plehanu i u Tolisi. Osim što je bio aktivan u pastoralnom radu, Nedić ide u red vrlo istaknutih kulturnih pregalaca svoga vremena. Sredinom 1830-ih on se sve više angažira na širenju ideja hrvatskoga narodnog preporoda / ilirskoga pokreta. Idejama ilirizma zanosio se još u vrijeme studentskih dana. U tom duhu objavio je svoju programatsku pjesmu *Razgovor koga vile ilirkinje imadoše u pramalitje godine 1835*. Osim toga pisao je prigodne pjesme, prikupljao narodno blago, razmjenjivao pisma s istaknutim osobama kulturnog i javnog života (Lj. Gaj, A. T. Brlić, G. Martić, J. J. Strossmayer i dr.), te proučavao narodnu i franjevačku povijest. Javljao se prilozima u tadašnjim hrvatskim listovima (Danica ilirska, Obzor, Katolički list...).

Bio je živo zainteresiran za proučavanje prošlosti franjevaca i katoličkog puka. Temelje pisanju povijesti Bosne Srebrene postavili Lastrić, Jukić, Knežević, Batinić... Na tu se tradiciju navezuje i Nedićevo djelo „Stanje redodržave Bosne Srebrene“ u kojem je, prije svega, opisao teškoće s kojima su se franjevcu susretali kroz četiri stoljeća osmanske vlasti. Napisao ga je u poznim godinama i to, kako kaže, iz zahvalnosti prema redodržavi Bosni Srebrenoj čiji je član. Namijenio ga je čitateljima s nakanom da bolje upoznaju „rad, patnje, strahovanje, globe i progonstva, koja su franjevci bosanski podnijeli“ u vremenu osmanske vladavine. Ta je motivacija općenito karakteristična za tadašnje franjevce koji su se bavili proučavanjem prošlosti Bosne Srebrene.

Nedić je svoje djelo razdijelio na četiri dijela – „vieka“, s obzirom na činjenicu četiristoljetne osmanske vladavine (1463-1878), uključujući pritom u podrazdiobu i razdoblja vladanja svakog pojedinog sultana. Iako bismo iz današnje historiografske perspektive napravili drukčiju periodizaciju, Nedić je ipak svojim načinom izlaganja dao preglednu sliku ključnih zbivanja iz života franjevaca pod tuđinskom vlašću. On se u pisanju poglavito oslanjao na fermane (vladarske isprave) koje su pojedini sultani izdavali franjevcima. U njima je vidljivo što su franjevci tražili od Visoke porte u Carigradu. Naime, uglavnom su to bile molbe za zaštitu od samovolje i nezajažljivosti osmanskih lokalnih činovnika koji su nastojali izvući što više koristi od pojedinih samostana. U fermanu se vladar redovito zauzima za ono što franjevci traže franjevce i upozorava lokalne vlasti da ih više u tome ne uznemiruju. Te su odredbe uglavnom bile kratkoga daha zbog čega su franjevci bili prisiljeni uvijek iznova obraćati na Visoku portu.

Nedić je u opisu Bosne Srebrene zaobišao široku pastoralnu i kulturnu lepezu djelatnosti franjevaca. On je, očigledno, želio prije svega naglasiti njihov trnoviti put i njihovo umijeće opstanka u jednom teokratskom sustavu koji ih je više podnosio nego što im je jamčio sigurnost. To je bio prvotni Nedićev cilj i on ga je i postigao.

Marko Karamatić